

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

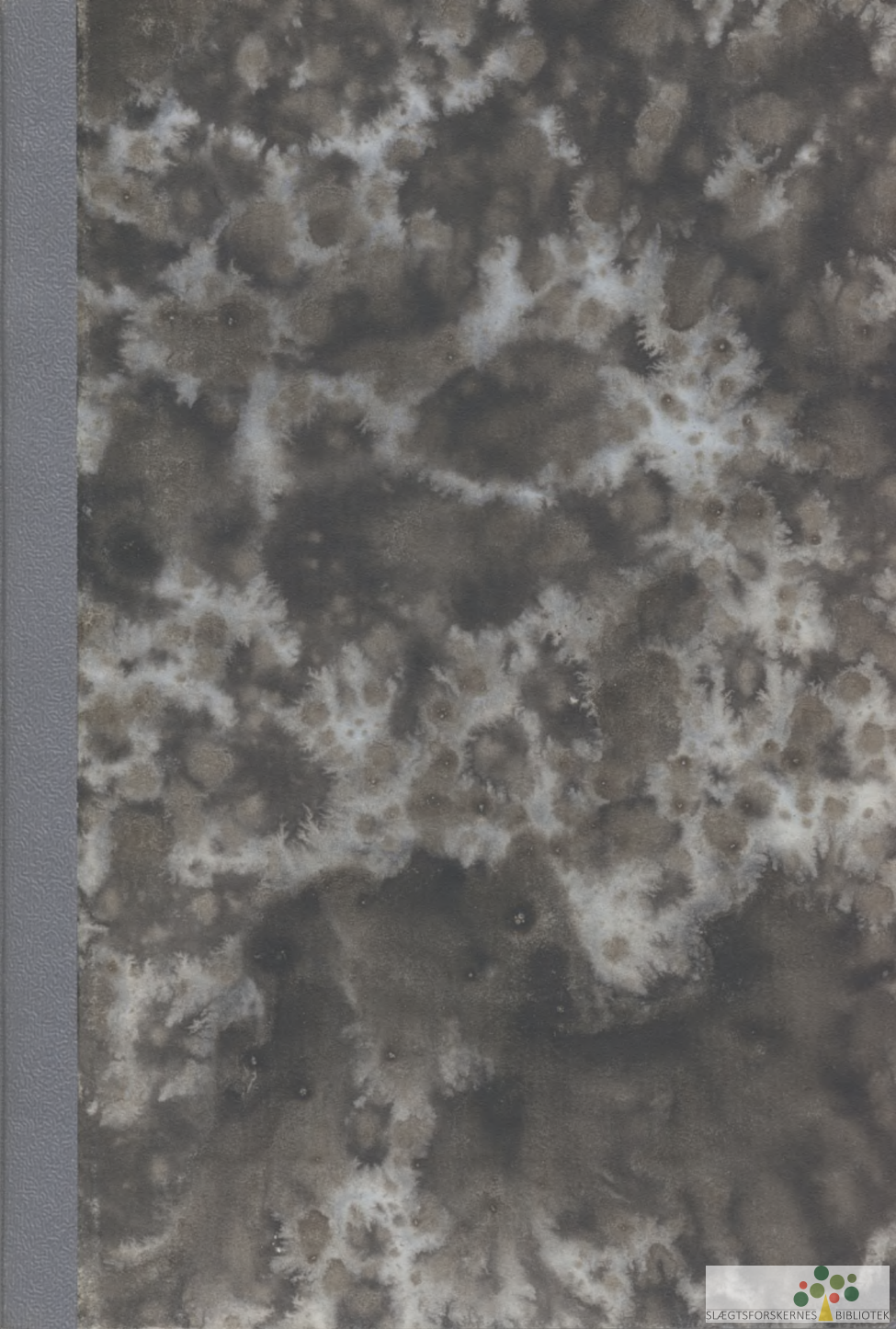
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FREDERIK CHRISTIAN

HERTUG AF AUGUSTENBORG

(1765—1814)

EN MONOGRAFISK SKILDRING

AF

JULIUS CLAUSEN

MED TO PORTRÆTER

KØBENHAVN

DET SCHUBOTHEESKE FORLAG

— LYBECKER & HIRSCHSPRUNG —

FREDERIK CHRISTIAN

HERTUG AF AUGUSTENBORG

FREDERIK CHRISTIAN
HERTUG AF AUGUSTENBORG

LOUISE AUGUSTA
HERTUGINDE AF AUGUSTENBORG

TRYKT HOS J. JØRGENSEN & CO. (M. A. HANNOVER.)

Som hovedkilder for nærværende arbejde skal jeg foruden de af *Wegener* og af *Droysen & Samwer* forfattede skrifter (»Aktenmässige Beiträge zur Geschichte Dänemarks im 19. Jahrh.« 1851 og »Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark. Aktenmässige Geschichte der dänischen Politik seit dem Jahre 1806.« 1850), som oftere anføres i det følgende, nævne forskellige brevsamlinger, som opbevares i det danske rigsarkiv under afdelingen »kongehusets nyere papirer«, og som det allernådigst har været mig tilladt at benytte ifølge kgl. resolution (breve mellem hertugen og Frederik VI, Kaas, Møsting o. a.); endvidere en række protokoller, væsentlig førte i kommissionen for de lærde skolers reform, og en del udarbejdelser af hertugen vedrørende universitetet og skolerne, ligeledes fra rigsarkivet. Fra det store kongelige bibliothek har jeg brugt en række breve i den Baggesenske brevveksling fra hertugen til Baggesen.

Endelig har flere aktstykker fra det Augustenborgske arkiv på Primkenau været mig tilgængelige under et studie-

ophold i Tyskland, ligesom jeg ved h. h. hertug *Ernst Günthers* velvilje har haft lejlighed til at gennemlæse en af dennes afdøde fader, hertug Friedrich, forfattet biografi — væsentlig af personalhistorisk indhold — af den første del af hertug Frederik Christians liv.

Jeg beder bestyrelsen for den grevelige *Hjelmstjerne-Rosenkroneske stiftelse* modtage min bedste tak for den understøttelse, den har ydet mig til dette arbejdes fremkomst.

Forf.

INDHOLD.

I.

1765—c. 1794.

Side

Den Augustenborgske slægt. Hertugens opdragelse og undervisning i hjemmet. Studierejse til Leipzig. Forlovelsen med Louise Augusta og dens betydning. Hertugens og hertugindeens karakterer. Forhold til kronprins Frederik. Konstellationerne ved hoffet. — Hertugen som mæcen overfor Baggesen og Schiller. Hans uvilje mod den Kantiske filosofi. Hans syn på revolutionen og det omslag, denne medfører for hans karakter og udvikling 1

II.

c. 1794—c. 1806.

Forholdene ved universitetet. Hertugen som universitetspatron. Hans anskuelse om opdragelsen og hans forhold til almueskolen. Hertugen som præs i kommissionen for de lærde skoler. Hans afhandling i »Minerva« om latinskolens reform. Hans bestræbelser for at skabe et eget departement for undervisningsvæsenet. — Hertugens stilling i København. Hans forandrede blik på militæret. Hans forhold til trykkefriheden og landboreformerne . . . 45

III.

c. 1806—1814.

»Successionsforliget« og hertugens skattefrihed. Patentet af 9. septbr. 1806 og hertugens optræden i anledning deraf. Tronfølgervalget i Sverige 1810 og dets følger. Forholdene på Als. Hertugen forlanger sin afsked. Slesvig-holstenske doktriner. Hertugens død, 108

I.

Den Augustenborgske slægt har foretaget en historisk cirkelbevægelse. Nedstammende fra konger har den i vore dage atter hævet sig til tronen med *Augusta Victoria*, en af dens kvindelige descendenter, Tysklands kejserinde.

Som bekendt delte den danske konge *Christian III* hertugdømmerne Slesvig og Holsten med sine brødre. *Hans* (den ældre) fik den Haderslevske del, *Adolf* den Gottorpske og blev derved stamfader til det Gottorpske hus; selv beholdt kongen den Sønderborgske. I 1564 fortsattes delingen yderligere, idet *Frederik II* overlod sin broder *Hans* (den yngre) amterne Sønderborg, Nordborg og Ærø, hvortil ogsaa kom Plön; efter farbroderen *Hans* (den ældres) død i 1580 skiftedes dennes besiddelser mellem kongen af Danmark og hertug *Adolf*. *Hans den yngre* blev således stifter af den *Sønderborgske* linje. Ved hans død i 1622 deltes denne påny, idet hver af hans fire sønner (*Alexander*, *Frederik*, *Philip*, *Joachim Ernst*) blev stamfader for fire ny linjer: den *Sønderborgske*, *Nordborgske*, *Glücksborgske* og *Plönske*. De tre sidste uddøde i løbet af det 18. århundrede. Den *Sønderborgske* deltes ved *Alexanders* død 1627 efter tallet på hans sønner i fem grene: den *Augustenborgske*, *Beckske* (senere kaldet den *Glücksborgske*), *Franzhagenske*, *Wiesenburgske* og *Schlesiske*. Af

disse fem linjer består nu kun de to første; de andre uddøde ligeledes i forrige århundrede. Den i begyndelsen så blomstrende slægt viste sig senere mærkelig ufrugtbare.

Hertug Alexanders ældste søn *Ernst Günther* (f. 1609) blev altså stamfader for det Augustenborgske hus. Han oprettede hovedgaarden Augustenborg på Als og opførte Augustenborg slot¹⁾. Ernst Günthers yngste søn, *Frederik Wilhelm*, der var guvernør paa Sønderborg og generalmajor, var tillige titulær domprovst i Hamburg, en stilling, der var forbundet med rigelige indkomster. Hans søn, *Christian August*, den første, som fører titlen: hertug af Augustenborg, indgik ægteskab med *Frederikke Luise* comtesse *Danneskjold-Samsø*, og blev herved sat istand til at udvide sine godser; bl. a. købte han sin fætter, Frederik Ahlefeldts ejendom, slottet Graasten i Sundeved. Deres førstefødte var atter *Frederik Christian*, faderen til den mand, hvis liv og levnet vi på de følgende blade ville forsøge at tegne.

Frederik Christian (den ældre) måtte ved faderens død (1754) afstå nogle af sine Gårde på Als til kronen, hvorved de i forvejen ikke store besiddelser forringedes. Han var egentlig kun at anse som en middelstor godsejer, og for at slægten overhovedet kunde optræde med nogenlunde anstand, måtte der i erstatning foreløbig udbetales hertugen en årlig pension af 6000 rdl. af den danske regering for at standse hans klager. Desuden overlodes Gammelgård, en af de inddragne Gårde på Als, ham atter. Hans økonomiske forhold bedredes senere, da han som arv efter sin moder fik nogle parceller af Søgård i Sundeved, og yderligere i 1761 ved arv efter svigerfaderen. Han havde ægtet *Charlotte Amalia Wilhelmine*, en datter af Frederik Karl, med hvem den Plönske (Glücksborgske)

¹⁾ Den nuværende bygning er dog ikke ældre end fra 1770.

linje uddøde i 1761. De Plönske besiddelser mageskiftede han imidlertid efter den danske regerings forslag, så at forskellige jordegodser i Sundeved og på Als tilfaldt ham (Sønderborg med Ladegård, Rønhave, Kegenæs gård, Majbølgård o. a.), hvorved hans besiddelser afrundedes, medens pensionen nu bortfaldt. I 1783 blev de samlede Augustenborgske godser ved testamentarisk disposition ophøjede til fideicommisser. Desuden tilstod regeringen ham og hans undergivne personlig skattefrihed for overordentlige skatter, et privilegium, man senere — som vi skal se — søgte at begrænse. Sønnen Frederik Christian gjorde da indsigelse herimod og bemærkede, at hele denne byttehandel aldeles ikke var et udtryk for hans afdøde faders sande ønsker, men at den var bleven ham påtvungen. Både hans privat-korrespondance med de kongelige ministre og en efterladt skrivelse, der har til hensigt at retfærdiggøre hans adfærd overfor slægten, kunde vidne herom. Ligeledes vil familien kunne godtgøre, at han lige til sin død ofte erklærede, at de fordele, han ad denne vej havde vundet, var for dyrt købt.¹⁾

Hertugens bryllup stod i 1762. Den første søn blev født den 28. september 1765. Han fik som faderen navnet *Frederik* (Friedrich²⁾ *Christian*. Foruden ham fik ægteparret endnu to sønner: *Frederik Carl Emil* (f. 1767) og *Christian August*, senere formand i den norske regeringskommission og svensk tronfølger (f. 1768), samt en datter, *Louise*. Børnene mistede allerede som ganske små deres moder; hun døde 1770, og deres faster, prinsesse *Ulrikka*, traadte dem da foreløbigt i moders sted. Ingen traditioner fra barndomsårene, der hengled i de idylliske omgivelser

¹⁾ Brev fra hertugen til Frederik VI af 19/1 1804 (Rigsarkivet).

²⁾ For ikke at bryde ensartetheden, er navnets danske form overalt brugt i det følgende.

ved Alssundet, er bevarede. Faderen synes imidlertid at have været en mand, der har haft sans for dannelsens betydning og for vigtigheden af en god opdragelse. Nogle breve fra ham til kronprins Frederik viser, at han med lethed udtrykte sig i det franske sprog. Da sønnerne voksede til, skaffede han dem en paalidelig hovmester i legationsråd *Schiffmann*, medens den daglige undervisning var lagt i hænderne på en ung tysker, *Chr. Fessen*, der efter at have studeret i Halle var bleven hertugens kabinetspræst i 1766.

Fra de første ungdomsår er et aktstykke opbevaret ¹⁾, der både giver os underretning om den omhyggelige undervisning, der allerede i hjemmet blev børnene til del, og tillige er et interessant bidrag til den unge hertug Frederik Christians karakter ²⁾. Det er en af ham selv udarbejdet studieplan, hvor han har nedskrevet, hvilke fag det vil være ham nyttigst at lægge vind på, og hvilke der personligt interesserer ham mindre, men som han dog efter sin faders ønske ikke bør ofre mindre opmærksomhed. Hertugen er her ved seksten—sytten års alderen omtrent det samme menneske, vi senere stifter bekendtskab med. Den strænge pligtfølelse og overdrevne samvittighedsfuldhed overfor den gerning, han har påtaget sig, der er i høj grad karakteristisk for ham, og egentlig intet øjeblik forlader ham i livet, træffer vi allerede her. Man får uvilkårligt det indtryk, at den unge mand, som vi nu første gang ser for os, aldrig ret har været barn, men at en tidlig og dygtig, men altfor omfattende undervisning har modnet ham for snart og udviklet det træk af noget gammelklogt,

¹⁾ I det Augustenborgske familiearkiv på Primkenau i Schlesien.

²⁾ Det skal straks bemærkes, at vi for at undgå misforståelser og forvekslinger anteciperer prins Fredrik Christians hertugtittel, der formelt først tilfaldt ham ved faderens død i 1794.

som utvivlsomt har været ham medfødt. Hans kundskabs-tørst har været umættelig. Her er ikke tale om at undgå et eller andet kedeligt fag eller om at skyde noget fra sig, som det vilde være naturligt for et ganske ungt menneske, der skulde tage kampen op med så mange undervisningsgenstande, som der er angivet i studieplanen. Tværtimod — jo mere, desto bedre. Den hjærne, der ikke har følt sig overbebyrdet heraf, må være tidligt træneret og stærkt bygget.

Han har udarbejdet denne fortegnelse for — som han selv siger — at kunne følge en bestemt orden i sine studier og for at klargøre for sig selv, hvad det sømmer sig et menneske og en kristen, en verdensmand og en fyrste at vide.

Undervisningen i religion har hertugen endnu på dette stadium omfattet med interesse, og han erklærer det for sit forsæt morgen og aften at læse et stykke i bibelen eller et andet opbyggelsesskrift. Vi vil se, at denne religiøse trang senere forsvinder. Hertugen viser sig vel aldrig som gudsfornægter, men han er deist og betragter ganske religionen fra moralens og filosofiens synsvinkel, som skik var i sidste del af forrige århundrede. Dette kan så meget mindre undre os, som hertugen efter sine medfødte anlæg må opfattes som overvejende forstands-menneske, og den samme strøm således mødes indvendig og udvendig fra, idet tidsånden virker fremmende på hans naturlige temperament. På det her angivne tidspunkt har Frederik Christian imidlertid været greben af en stærk personlig religiøsitet, men denne har næppe nogen dybere grund end den stærke svingning i følelseslivet, som foregår hos de fleste mennesker i overgangsalderen. Den forsvinder nemlig meget snart, fortrængt af en vis tørhed i hertugens følelse og af de omgivelser, opholdet i Leipzig et par år senere fører ham ind under. Et uddrag af et

brev til søsteren Louise, en med megen ånd, men ingenlunde med skønhed begavet dame, det eneste menneske, han i sit liv virkelig stod nær og kunde regne på som fortrolig, og af hvem han kunde vente forståelse, viser tydeligt dette. Hertugen ser tilbage på, hvad han kalder sin »pietistiske epoke«¹⁾ og undrer sig over sin tidligere religiøse grebethed. Han fordømmer den ingenlunde, men at ligge under for den, som han har gjort i anfald af sentimentalitet, er uret. »Du kan dog vist huske, hvorledes jeg den gang om søndagene klagede over mathed og beklemmelse. Alt gjorde et stærkt indtryk på mig og fængslede min sjæl. Jeg anspændte min opmærksomhed af alle kræfter. Et sted i salmen eller prækenen kunde fylde mig med smerte eller glæde. Jeg brast ikke sjældent i tårer. Ofte så jeg fremtiden imøde fuld af håb, men straks derefter i frygt for min egen svaghed.« At hele denne religiøse spænding også kan stå i forbindelse med den så stærkt udviklede pligtfølelse, viser den næste sætning: »Frygten for påny at falde, berøvede mig ikke sjældent glæden. — Alle disse kæmpende følelser overvældede mig ofte. Nu har jeg lært at vænne mig til mere at bruge min forstand og hellere lade denne end hjertet råde ved gudstjenesten. Derved finder jeg mig stadig beroliget og tilfreds, men aldrig udmattet.«²⁾

Næst efter religionen er moralen det fornemste fag. Ved den skal den unge lære sine pligter at kende, at indse dydens høje værd og hvilken indre løn, der ligger i at vandre ad dens veje. Underligt at se en halvvoxen bruge talemåder som en gammel skolemester.

¹⁾ Biographie des Herzogs Friedrich Christian, geschrieben von Herzog Friedrich. Msp.

²⁾ Originalen til brevet i arkivet på Primkenau.

Baade over natur- og folkeret samt metafysik håber hertugen at kunne få »collegier« istand, medens han i logik mener sig tilstrækkeligt udrustet, da han blot kræver tydelighed i tænkning, men ikke bryder sig om den sædvanlige »slendrian og ordkram«.

Undervisningen i naturhistorie og fysik skal gøre sit til at fri for »skadelig overtro«. Endnu vigtigere synes dog historien hertugen. Dels styrker den hukommelsen, dels er den nyttig som konversationsthema, men først og fremmest ser han i den en stor eksempel- og mønstersamling, af hvilken forstanden og moralen i lige høj grad kan lære. Med den forbindes passende nogle timer i geografi, genealogi, heraldik og kronologi.

Heller ikke de retslige studier må forsømmes. *Jus civile* vil han bede Schiffmann gennemgå med sig; selv vil han studere lensret og tysk ret; men begge dele træder dog tilbage for »kendskabet til mit fædrelands lovgivning«, hvilket han har markeret med en dobbeltstreg. Absolut nødvendige er også oversigter over økonomi, finans- og kameralvidenskaberne, samt et almindeligt kendskab til manufaktur- og fabrikvæsen, til statistik og politik.

Man vil sikkert finde denne liste ret anseelig, men hertil kommer endvidere efter faderens forlangende undervisning i matematik, trigonometri, artillerifortifikation, almindelig arkitektur og astronomi. I alle disse fag skal der gives særskilte timer.

Til sidst følger en liste over sådanne genstande, i hvilke fuldkommenhed anses for selvfølgelig, men som i mindre grad behøver at doceres. Blandt disse nævner hertugen vigtigheden af en god brevstil og overhovedet færdighed i at kunne skrive afhandlinger — en færdighed, hertugen øvede hele sit liv, skønt aldrig med noget heldigt resultat fra formens side. Fremdeles fuldkomment at kunne mestre

det tyske, franske og danske sprog. Det er nødvendigt at kunne forstå latin, derimod ikke at kunne tale det.

Hertugen betoner det nyttige ved et behageligt væsen og belevne sæder. Derimod er der noget irriterende ved at se den overlegenhed, hvormed denne videnskabsmand i *duodes* ser ned på legemsidrætter og friluftsfærden. Herom hedder det kort og godt i studieplanen: »Dans, ridning og fægtning er ikke særlig nødvendige«. Måske vilde han ikke stadig have båren på et svagt legeme, om han lidt mindre havde plejet hovedet på legemets bekostning.

Som mindre nødvendige, men behagelige og gavnlige færdigheder anser han kundskab i engelsk og italiensk, i musik, tegning og kunstdrejning.

Det stærkeste udslag får hans selvfølelse i den sidste post på programmet. Han skriver her følgende, som hos enhver anden end den gammelkloge Frederik Christian måtte tages for en ubehagelig prøve på ungdommeligt vigtigmageri: »For ikke at blive taget for en særling, må jeg vistnok lære forskellige slags spil, men jeg kan aldrig få i mit hovede, hvorledes dette kan tjene noget menneske med forstand til tidsfordriv«.

Ikke mindre storstilet lyder studieplanens sidste ord: »Alle de her nævnte videnskaber er det nødvendigt at kunne; men denne kundskab må krones ved en så dydigandel som muligt«.

Sandelig — det var ikke småting, den unge hertug forlangte af sig selv. Der er ingen grund til at tro, at noget af de nævnte fag lagdes tilside. Da hertugen senere som præses for en kommission udkastede en undervisningsplan for latinskolerne i Danmark og Norge, var denne fyldt med et lige så stort antal discipliner som hans egen studieplan fra ungdomsdagene. Han glemte, at almindelige latinskoledrenge næppe sad inde med samme lærelyst og flid som han selv.

Det skulde ikke synes nødvendigt at ofre mere på at uddanne et menneske, der i forvejen kunde så meget. Alligevel sendte hertugen alle sine tre sønner i 1783, da de var komne til skelsår og alder, under Schiffmanns opsyn afsted på den for alle unge mennesker af god familie i hine tider obligatoriske udenlandsrejse. Rejsens mål var universitetet i Leipzig, hvor de på tysk opdragne unge mænd skulde fuldende deres studier. Rejsen gik over Lüneborg og Ballenstedt. I den første by beså man den gamle sølvskat paa rådhuset, hvad der gav Frederik Christian anledning til i et brev til søsteren at komme med følgende for hans overlegenhed karakteristiske ytring: »I og for sig var der intet særligt interessant ved at se nogle pokaler af sølv og guld. Derimod lod omfanget af disse gamle drikkekar mig gøre den refleksion, at man gudskelov nu holder det for en skam på denne måde at stille sig i klasse med dyrene og derved nedværdige sig.«¹⁾

Opholdet i Leipzig må siges at have haft den allerstørste indflydelse på den unge hertugs udvikling. Ad forskellige veje skulde det give hans ånd et på engang ideelt og dog praktisk præg, som aldrig helt udviskedes. Hans lærelyst forlod ham heller intet øjeblik her, og han kastede sig over en mængde forskellige videnskaber. I et brev til faderen skrev han, at han kunde trænge til al den uddannelse, han kunde få, hvorfor han gjerne vilde blive så længe som muligt i Leipzig²⁾. Han hørte forelæsninger over statsvidenskab, jura, historie, fysik og matematik, men først og fremmest droges hans interesse til de filosofiske discipliner³⁾.

¹⁾ Biographie des Herz. Friedrich Christian, geschr. v. Herz. Friedrich. Msp.

²⁾ Smst.

³⁾ Flere optegnelser fra studieårene og forskellige selvstændige udarbejdelser over filosofiske emner opbevares i arkivet på Primkenau. (Briefe v. Schiller an Herz. Friedrich Christian über ästhetische Erziehung. In ihrem ungedruckten Urtexte, herausgeg. v. A. L. J. Michelsen. Berl. 1876. S. 28 ff.)

Filosofien doceredes på denne tid i Leipzig bl. a. af *Ernst Platner*, der egentlig var læge, men iøvrigt en noget polyhistorisk anlagt natur, og dennes foredrag blev ikke lidet bestemmende for den udpræget systematiske og skolemæssige retning, hertugens tankeliv tog. Platner var ingen betydelig filosof, repræsenterede heller ikke nogen bestemt filosofisk Skole. Nærmest må han betegnes som en af udløberne af den Leibnitz-Wolffiske skole, hvis abstrakte og matematiske strænghed han anså for det ene rette. Imidlertid havde han ved udbredt læsning også tilegnet sig en del af de samtidige engelske og franske filosofers oplysningsideer, og i et smagfuldt og livligt foredrag præsenterede han da sine tilhørere en art filosofisk eklekticisme med stærkt rationalistisk sving, nærmest i Wolffisk ånd. Frederik Christian blev personlig kendt med sin lærer, og dennes filosofiske realisme gjorde så dybt et indtryk på den unge hertug, at han senere stillede sig højst uvillig overfor Kants idealisme, der dog ellers i nogle år skaffede sig herredømmet over oplysningstidens bedste hjærner. I et brev til søsteren kalder han i ungdommelig begejstring Platner »det største menneske«¹⁾.

Et andet bekendtskab, som hertugen ligeså ivrigt dyrkede, var den bekendte børneven *Chr. Felix Weisse*'s. Opdragelsen var just ved dette tidspunkt bleven et af de brændende spørgsmål. Den bedste måde, på hvilken man kunde reformere menneskeslægten, var at begynde fra grunden. Her giver de humane bestræbelser sig et meget kraftigt udslag. Vi véd, med hvilken begejstring realisationen af Basedows plan om et »Philantropinum« modtoges ikke alene i Tyskland, men også i nabolandene. Campes og Salzmanns lærebøger, børnetidender og oplysende skrifter vakte

¹⁾ Biographie des Herzogs Friedr. Christian, geschr. von Herz. Friedrich, Msp.

betydelig opsigt, og det pædagogiske studium ansås næsten for det vigtigste af alle. Intet under da, at den unge hertugs modtagelige sind blev grebet af tanken om, at også han burde gøre sit til, at dette studium blev ledet ind på så frugtbringende baner som muligt. Denne interesse bliver den centrale i hans liv; han har her opdaget et felt, hvor det er værdt at arbejde. Ud herfra vil man bedst kunne forstå den iver, hvormed han få år efter kaster sig over undervisningsvæsenet i Danmark og med liv og sjæl arbejder for en forbedring i dette.

Sine jævnaldrende og standsfæller, de ikke få unge adelige, som ligeledes var sendte til Leipzig for studierne skyld, men i almindelighed ikke ofrede dem synderlig megen tid, omgikkes hertugen kun ugærne. Nogle få gange var han sammen med dem, men skriver til søsteren, at han ikke vil være med til slige fåbeligheder som sidste gang, da man legede »hundejagt« gennem alle stuerne ¹⁾.

Vi vil i det følgende i udtalelser og breve fra Frederik Christian oftere støde på den mærkelighed, at der synes at være en så underlig delthed i hans sympathier, som det sjældent findes hos samme menneske. Side om side med ytringer, der ånder en glødende frihedskærlighed og brændende idealitet ²⁾, hvor han ønsker at give lyksalighedsprincippet den videste anvendelse, den største lykke for det størst mulige antal individer, træffer vi udprægede aristokratiske tilbøjeligheder, en vis herremands-tone, der strængt fastholder nødvendigheden af en over- og en underklasse, der præker fastholden ved enhver stands særegenheder — endog den militære, som koldt synes at byde: Hertil, men ikke videre. Her er på samme tid kulde og varme. Denne splittethed i personligheden hænger vistnok sammen med

¹⁾ Smst.

²⁾ Se f. eks. Baggesens brevveksling nr. 42.

forskellen mellem barndommens og ungdommens indtryk og opdragelse. Hjemme var hertugen vant til at betragte sig selv som den fyrstelige godsejers søn, tilhørende et hus, der var beslægtet med en regerende kongestamme. Her havde han fået øjet op for den store — om end ikke naturlige, så dog vel praktiske — forskel i tænke- og levevis mellem herremand og bonde. Da han så kommer bort fra den lille sønderjydske enklave, og det europæiske åndsliv åbner sine arme mod ham, da er det for ham, som han ser himlene åbne, som han kun møder åndfulde mænd, der ville sætte livet ind på at gennemføre det bedste, et menneske overhovedet kan tænke og føle. Vi bevæger os i firserne, den tid, da alle venter, at nu er oplysningstidens frugter ved at modnes; enhver troer, at en frugt også skal falde i hans skød, og at han skal smage dens sødme. Ingen aner endnu, at den skal få så bitter en smag, som det få år efter viste sig. Det kunde ikke være andet, end at en intelligens som hertugens for en stund måtte rives med af denne begejstring for at virke i den gode sags tjeneste. Nu bort med alle fordomme og indgroede herremandsnykker — har ikke Rousseau lært, at alle mennesker er født lige? Selv om hertugen er født gammel, tvinger tiden ham dog til at være et stykke af en idealist. En tid synger han med i det almindelige halleluja-kor, om end hans roligere natur og stilling til det danske hof aldrig lader ham gå til yderligheder. Men da kommer revolutionen med alle dens rædsler, og reaktionen følger for hertugen som for så mange andre af tidens bedste mænd. Fra da af ser han, at man bedst følger den gyldne middelvej. Hans frihedsbegejstring får da et knæk, som den ikke senere forvinder. Der er nu ikke mere tale om at holde idealets fane højt, men kun om: praktisk at få det mest mulige ud af livet for sine medmennesker og sig selv, i det stille gøre sin pligt.

Hjemrejsen lagdes over Dresden og Berlin, hvor hertugen forestilledes ved hofferne, og med hele sin samtidig naturligvis begejstredes for Frederik den store, der iøvrigt ved audiensen kun målte hans tynde skikkelse og tilføjede: »Nå, unge mand, lad mig se, han lærer noget«¹⁾).

Muligvis har faderen haft en bestemt hensigt med at skaffe i det mindste sin ældste Søn den bedst mulige opdragelse, tiden kunde give. I 1785 deklareredes nemlig officiel forlovelse mellem hertug Frederik Christian og prinsesse *Louise Augusta*, kronprins Frederiks søster. Som de politiske tråde i fyrsteverdenen har knyttet så mange ægteskabelige forbindelser, som de har skaffet så mangan brudgom af blodet hans brud, således også her. Intet personligt moment har været med i spillet, ingen gensidig interesse har ført den beskedne og uanseelige sønderborgske fyrste sammen med den danske kongedatter. Wegener har i »Actenmäßige Beiträge zur Geschichte Dänemarks im 19. Jahrh.«, der hovedsageligt skulde tjene som partiskrift og imødegå Droysen & Samwers i Augustenborgsk ånd skrevne værk, »Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark«, som led af forhistorien gjort indgåelsen af dette ægteskab til genstand for en meget udførlig omtale og betragtning. Uheldigvis er fremstillingen på så godt som ethvert punkt ganske fejlagtig, som overhovedet hans skrift på grund af sine ensidige synsmåder må benyttes med største varsomhed. A. S. Ørsted har i tredje bind af sine »Livserindringer« anvendt en meget stræng, men retfærdig kritik på det²⁾.

Wegener fremstiller sagen, som om den unge Frederik Christian i 1785 er kommen til hove for at gøre karriere.

¹⁾ Biographie des Herzogs Friedrich Christian, geschr. von Herzog Friedrich, Msp.

²⁾ A. S. Ørsted: Af mit Livs Historie. III, s. 134 ff.

Af ærgærrighed har han stræbt at gøre et glimrende parti, og Louise Augusta skulde være det dristige mål for hans højtflyvende planer. Kronprinsen og de ledende mænd i regeringen modtog ham med åbne arme; og skønt det ikke vel kunde være skjult for nogen, at et ægteskab med den ubemidlede unge Augustenborger måtte anses for en mes-alliance, lod man sig dog vinde af hans personlige egenskaber: megen dannelse, klogskab, foretagsomhed, et stille og beskedent væsen. Han vilde med held kunne bruges i statens tjeneste, og dernæst tillægger Wegener kronprins Frederik — uden at tage hans kun sytten år og forholdsvis ringe åndelige udvikling i betragtning — tilbøjelighed til at ville bevare sin søster for det Oldenborgske hus og uvilje mod at gifte hende ind i en fremmed fyrstefamilie. Hertug Frederik Christian skal derimod med dette skridt have sigtet til ikke mindre end at erhverve den danske kongekrone for sig og sin slægt, eller med andre ord gjort det første skridt på den skråplan, hans sønner så hastigt gled ned ad ¹⁾.

Vi skal ret straks undersøge holdbarheden af denne påstand.

Dengang stridens bølger om de slesvigholstenske hertugers arveret gik højst, blev et dokument fremdraget, som Ørsted med rette hævder er tilstrækkelig til at omstøde den af Wegener konstruerede situation. Det er en renunciationsakt, udstedt dagen efter det unge fyrstepars bryllup, i hvilken nævnes, at forbindelsen mellem hertug Frederik Christian og prinsesse Louise Augusta allerede var stiftet ved en »respective på Christiansborg og Augustenborg under 3. og 20. August 1780 med hans fader oprettet ægtepagt.«

¹⁾ Wegener: Aktenmässige Beiträge. S. 62 ff.

Droysen & Samwer fortæller, at allerede i 1752 havde »videre seende statsmænd« (J. H. Bernstorff?) af frygt for kongehusets uddøen peget på et ægteskab mellem den kongelige og den Sønderborgske linje som et middel til at bevare kronen indenfor samme familie¹⁾. Hvormegen hjemmel de har for denne påstand, lader sig ikke godtgøre, da de ingen kilde anfører for deres viden. Men i og for sig lyder den ikke usandsynlig. Frederik V's første dronning, Luise, var dengang lige død, og den eneste mandlige descendent, *Christian* (VII), et lille barn. Har disse planer eksisteret, er de i hvert fald aldrig bleven videre udførte.

I den kortfattede biografi af hertugen, som K. D. Lorentzen er forfatter til²⁾, beretter han, at forlovelsen har været aftalt mellem den ældre hertug og de danske ministre i 1778, dengang brudgommen altså kun var tretten og bruden syv år. Muligvis har han haft adgang til kilder, som er os ubekendte; vi kan i hvert fald ikke følge begivenheden længere tilbage end til 1780, da samtidig indgåelsen af ægtepagten fejredes med en fest på Augustenborg slot³⁾. Men dette er forsåvidt også uvigtigt, som de ledende motiver hos ophavsmændene til denne forlovelse bliver de samme, hvad enten den rykkes to år frem eller tilbage. Udenrigsministeren A. P. Bernstorff og den ældre Schimmelmann nævnes som ledere af underhandlingerne. For den førstes vedkommende er dette, om end sandsynligt og overensstemmende med hans politik, dog ikke sikkert, såfremt disse først sættes til 1780, thi dengang var hans rolle ved hoffet foreløbig udspillet, hans forhold til enkedronningen var dårligt, og at korrespondancen i 1780 føres af ham, beviser

¹⁾ Droysen & Samwer: *Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das königreich Dänemark*, s. 57.

²⁾ I »Allg. Deutsche Biographie« VIII, s. 24 ff.

³⁾ *Biographie des Herzogs Friedrich Christian*, geschr. von Herzog Friedrich. Msp.

intet, da han som præsident for det tyske kancelli naturligt skulde påtage sig denne. Formodes derimod hovedaftalerne at være trufne to år før, er det øjensynligt Bernstorffs statsmandskløgt, der har været ledende.

For den sidste opfattelses rigtighed taler også et brev, afsendt fra Frederik Christian d. y. i Juni 1785 til Schack Rathlou ¹⁾, hvori han skriver, at han vel elsker prinsessen, men at forlovelsen egentlig er indgået af hans fader på Bernstorffs initiativ. En del af brevet ordlyd har interesse, fordi man ikke vil kunne undgå at mærke en — man kunde måske kalde det — Krypto-Slesvig-Holstenisme, der muligt bunder i slægtstradition (. . . »fordi han [faderen] anså det for sin pligt at skaffe *enhver endog blot mulig fordel* for sit hus, som ellers ved den kgl. mandsstammes uddøen vel kunde tilfredsstilles ved arven af *hertugdømmerne* Slesvig og Holsten, der ikke kunde gøres ham stridig, *da disse lande godt kunne bestå for sig* ²⁾). Er denne udtalelse nu kun udtryk for faderens tankegang, eller indbefatter den også sønnens? Det blot refererende i stilen tyder på det første, præsensformen i næstsidste linje (*können* og ikke *konnten*) tillige på, at sønnen har optaget faderens anskuelser og deler dem. I hvert fald hengår mange år, før den yngre hertug fremkommer med udtalelser, der går i samme retning, så at man vistnok tør formode, at dette punkt endnu ingen rolle har spillet for ham. Først senere, da han støder sammen med det danske kongehus, er det, som alt dette, der har ligget og spiret hos den yngre linje,

¹⁾ Originalen i Ravnholt-arkivet.

²⁾ Stedet lyder i originalen: . . . »weil er glaubte verpflichtet zu seyn, seinem Hause, welches sich sonst bey Abgang des königl. Mannstammes an dem ihm dann nicht streitig zu machendem Erbe der Herzogthümer Schleswig und Holstein gerne begnügen könte, *da diese Lande gerne für sich bestehen können*, alle nur mögliche Vortheile zu verschaffen.«

ligesom vågner i erindringen og bryder frem. For faderen har — som det jo kan ses af brevet — dette moment heller ingen betydning haft for hans indvilgelse i forbindelsen. Tværtimod viser de først citerede ord (»alle *nur* mögliche vortheile«), at det er kongekronens guld, der har skinnet den gamle hertug i øjnene, og som han har næret håb om engang muligt kunde stråle fra slægtens hoved.

Grunden, hvorfor den danske regering gjorde sig særlig umage for at få denne forlovelse istand, var på en måde den samme, nemlig om muligt at sikre kronens bevarelse indenfor den danske cognatiske linje, såfremt den kongelige mandsstamme skulde uddø. Hertil var udsigten omkring 1780 ikke ringe. Medens Louise Augusta, Caroline Mathildes datter, var en sund og blomstrende pige, var kronprins Frederik en svagelig faders svagelige barn. Man kunde ikke vide, hvad øjeblik han kunde falde bort. Hans onkels, Juliane Maries søn, arveprins Frederiks ægteskab med den Mecklenborgske prinsesse, Sophie Frederikke, der var indgået i 1774, var hidtil barnløst. Håbet måtte således sættes til Louise Augusta og hendes mulige afkom, da ingen ønskede, at den danske trone skulde tilfalde en svensk prins, hvad ellers vilde kunne ske, da tanten Sofie Magdalene var gift med den svenske konge Gustaf III. — Tillige vilde man ved denne forbindelse forebygge en adskillelse af dele af hertugdømmerne fra Danmark, dem det var lykkedes Bernstorff at knytte nærmere til riget i 1773. Dette vilde nemlig ske, ifald mandslinjen uddøde, da Augustenborgerne foreløbig regnedes at være de nærmeste arvinger til dele af Holsten. — Fra Danmark er man altså kommen til Augustenborg, og ikke omvendt.

Bülow fortæller ogsaa ¹⁾, at han har forhandlet med

¹⁾ Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 716 k s. 118 (»Materialier til Kronprins Frederiks Historie fra 1768 til 1787.«)

kronprinsen om denne sag de første dage i 1785. Kronprinsen vilde nødtigt tvinge sin søster, såfremt hun ikke syntes om den Augustenborgske prins, men Bülow bemærker hertil, at sagen jo allerede er afgjort og kontrakten sluttet, så at man under ingen omstændigheder kan træde tilbage.

Imidlertid blev udsigterne til en kongekrone mindre og mindre, alt som årene gik. Hvad der i 1780 var en nær mulighed, blev i 1785 en fjærn mulighed, og i 1786 næsten en umulighed. Kronprinsen voksede til, og hans legemlige sundhed udvikledes. Det kunde hverken gøre fra eller til i det bestemte håb, Wegener tillægger Frederik Christian om at vinde kronen, om kronprinsen ved deklarationen af hertugens forlovelse ikke endnu var gift. Kronprinsen var dengang jo kun sytten år, og fordi han ikke nu var gift, kunde han blive det. Og at regne med ufugtbarheden af et eventuelt ægteskab, eller at alle hans mandlige arvinger skulde dø som små — hvad virkeligt skete — kunde dog fornuftigvis ikke falde hertugen ind. Dertil kom endvidere, at chancerne for en medbejler til tronen forøgedes i 1786, da arveprinsessen nedkom med en søn (Christian VIII). Af dette ægteskab fødtes senere endnu en søn (prins Ferdinand). Har den unge Augustenborger ved indgåelsen af sit ægteskab trods alt været så sangvinsk at hengive sig til drømme om kronens purpur, vidner dette kun om elskværdig ungdommelighed og almindelig menneskelig svaghed. Til med Wegener at bebrejde ham dette, turde der sandelig ingen årsag være.

I foråret 1785 kom den unge hertug til København og gjorde sin opvartning ved hoffet. Som kronprinsens fremtidige svoger fik han en meget festlig modtagelse. Hans to brødre fulgte med ham. De fandt ansættelse i militæretaten. Mikkelsdag blev kronprinsessen konfirmeret, og i November deklareredes forlovelsen.

Denne fremskyndelse af begivenhedernes gang, et barns forlovelse, viser tydeligt nok, at det her drejer sig om sagen, ikke om personen. Her er ikke tale om sympathier, der har kunnet udvikles og slå rod, som de tvende netop synes at have været absolute modsætninger, der aldrig har kunnet nå videre end til at betragte hinanden med kølige blikke. Men det er, som om begge parter er klare over, at det må så være: hertugen skriver således mellem forlovelsen og brylluppet i et brev til Schack Rathlou, i hvilket han anmoder denne om at være sig behjælpelig med at skaffe hans tilkommende hustru en forøgelse af hendes apanage, at prinsessen let kunde have gjort en større lykke ved at ægte en kongelig gemal. Denne har hun givet afkald på af hensyn til statens vel; det er da billigt, at denne må gøre noget til gengæld for at gøre hende den nuværende forbindelse så behagelig som mulig ¹⁾. — Hertugen har imidlertid haft udsigten til ærefuldt arbejde i statens tjeneste for øje til trøst for sin føjelighed ²⁾. Louise Augusta stillede sig vel først afvisende overfor planerne om at knytte hende til Frederik Christian, men gav efter for sin broders opfordringer, der atter — som ovenfor påvist — blev dikterede ham af Bülow ³⁾.

Vi vil forsøge at tegne et billede af hertugen. Det er en fint bygget ung mand, lille af vækst, af et noget svageagtigt ydre, men med et intelligent og ædelt forment ansigt. Han er beleven, forekommende, når man henvender sig til

¹⁾ Danske Magazin V. III. 1. H. s. 64. note ¹⁾.

²⁾ I det Augustenborgske arkiv opbevares et udkast til et frierbrev fra hertugen fra September 1785. Det er holdt i en tør formularstil, der yderligere udelukker tanken om, at noget stærkt personligt ønske har gjort sig gældende. Det synes ikke at være bleven afsendt.

³⁾ Biographie des Herzogs Friedrich Christian, geschr. von Herzog Friedrich. Msp.

ham, men han har et vist reserveret og afmålt væsen. Han er noget stiltfærdig, lytter hellere til, end han selv taler, men når han siger eller skriver noget, er det i reglen koldt, klogt og vel overvejet. Han hader enhver art af voldsomhed og er kort sagt korrektheden selv. I kundskaber er han trods sine tyve år alle hoffets herrer — hvis største spas det var at »kildre« prinsen af Würtemberg — langt overlegen ¹⁾. Han både taler og skriver dansk, tysk og fransk så temmelig rigtigt. Han bruger sin fritid til at fortsætte sine filosofiske og pædagogiske studier og læser endogså klassikerne i grundsproget. De frihedsideer, han har fået indpodet under sit ophold i udlandet, opgiver han ingenlunde, men han ser snart, at her ved hoffet forstår ingen ham, og han trækker sig foreløbigt ind i sig selv, indtil han får lov at arbejde på fri mark som præses for undervisningskommissionen. Modsætningen mellem ham og svogeren, der foreløbigt kun interesserer sig for heste og geværgreb, er meget stor.

Louise Augusta var på sin vis også tidligt udviklet. Hun var en fuldendt og yppig skønhed, der trods sine unge år førte sig med både majestæt og ynde. Det tilnavn, en af hendes samtidige hædrer hende med: »Danmarks Venus« ²⁾, synes i hvert fald at passe bedre til hende end Athene-navnet, som den begejstrede Baggeseu tildeler hende nogle år senere ³⁾. Det skal have været et sjældent smukt syn at se hende træde menuetten sammen med sin broder eller med kongen, der uagtet sin sørgelige sindstilstand til tider endnu kunde optræde med udsøgt elegance.

Men om nogensomhelst modenhed til at kunne stille sig på højde med sin gemal og følge ham i hans ideer og

¹⁾ Bülow's Msp. s. 121.

²⁾ Balthasar Bangs Selvbiografi. Udg. af C. Otto. s. 7. Kbh. 1867.

³⁾ Baggeseu's Biographie. Udg. af Aug. Baggeseu. II. s. 155.

interesser har der næppe været tale. Hertugens kølige væsen har ganske naturligt stødt an mod hendes varmblodige gemyt, og hans lærde beskæftigelser har smagt hende som pedanteri. Bülow taler ofte med kronprinsen om Louise Augustas »imagination, ild og munterhed«, og han bad ham i begyndelsen af 1785 forebygge, at prins Christian August kom til hoffet før den ældste broder, den udkårne brudgom. »Den mellemste skal være en meget dejlig karl; hvor gør ligt var det ikke, når hun først gjorde bekendtskab med ham, at hun fandt så megen behag i hans person og omgang, som kunde volde mange betænkeligheder«¹⁾. Hendes mand gjorde sig derfor sikkert skyldig i en fejl, når han kort efter brylluppet i altfor høj grad vilde gøre hendes vidt forskellige natur delagtig i sine lærde interesser. Han gav hende Schiffmann til lærer og ønskede, at denne skulde meddele hende grundtrækkene af logikken, psykologien, sprogetymologien samt udvalgte stykker af Cicero i oversættelse. Selv vilde hertugen ved lejlighed komme til og examinere hende. Men — at ville være hendes skolemester var sikkert ikke den rette måde at tage et så ungt blod på. Resultatet blev trods Louise Augustas gode naturlige nemme også kun tarveligt; det morede hende absolut mere at gøre stort toilette og vise sin skønhed i dansen end at erfare, hvad Cicero mente om »pligterne«. Det betydelige bibliotek, som hertugen havde ladet anskaffe til hendes brug, blev næsten urørt; end ikke en moderoman som Richardsons »Grandisson« nåede hun at få læst til ende. Hendes forsømmelighed overfor sin åndelige udvikling indbragte hende ofte bebrejdelser af hertugen og førte til scener imellem dem²⁾. Den varme, som fandtes

¹⁾ Ny kgl. saml. 716k fol. , s. 128.

²⁾ Biographie des Herzogs Friedrich Christian, geschr. von Herzog Friedrich. Msp.

hos ham, omgav han med en skal; oftere forsikrer han sine omgivelser, at han er en svoren fjende af »protestationer, explicationer og al den slags«¹⁾. Han er derfor forekommen hende som en vistnok brav, men kedsommelig ægtemand. Ved et hofbal i 1787 viser hun sig meget »fier« mod sin mand, og ved samme lejlighed er han ikke mere galant, da man komplimenterer ham for hans gemalindes prægtige teint, end at svare: »Ja, hun ser altid ud, som om hun pustede i kakkelovnen.« Det var i hvert fald Bernstorffs mening, at deres ægteskab ikke var lykkeligt²⁾.

Efter Bülow's beretning havde det oprindelig været meningen, at brylluppet skulde udsættes et par år, dels af hensyn til brudens ungdom, dels for at udskrivningen af den sædvanlige brudeskatt til prinsessens udstyr kunde op-sættes. Både han og Numsen — overhofmarskalken — var meget forbitrede over, at kronprinsen heri ikke fulgte deres råd. Hertugen selv var fuld af økonomiske betænkeligheder; fra sin fader fik han kun 2000 rdlr. om året; ifølge ægtepagten vilde kongen give ham 6000 rdlr. årlig, hvoraf halvdelen dog skulde være prinsessens nålepenge. Med renterne af brudeskatten (120,000 rdlr.) udgjorde det hele 10,800 rdlr., »en sum, der ikke er tilstrækkelig til at afholde blot lønningerne ved vort hof«³⁾. På Schack Rathlous forslag tilstod kronprinsen da, at prinsesse Louise Augusta måtte beholde sin tidligere apanage (3000 rdlr.), og foruden et ekstra-tillæg på 2,200 rdlr. Dernæst skulde der indrømmes ægteparret bolig på slottet, hvorved de slap for udgifterne ved egen husholdning, ligesom kongen skulde betale prinsessens hofstat, så længe de opholdt sig i København. Derimod strandede hertugens forsøg på at sikrè sig

¹⁾ Baggesens brevvevling. Nr. 50. På det store kgl. bibliothek.

²⁾ Historisk Tidsskrift VI. III s. 47.

³⁾ Danske Magazin. V. III. 1. h. s. 64.

selv en apanage. Hans henvisning til, at prins Carl af Hessen oppebar en saadan, afviste Schack Rathlou med den bemærkning, at det var løn for de embeder, denne beklædte. Iøvrigt trøstede han hertugen med, at denne sikkert snart vilde få lejlighed til at gøre sine evner frugtbringende for sig selv og staten.

Dette skete også, da hertugen få dage efter brylluppet, som fandt sted d. 27. Maj 1786, blev udnævnt til »geheimstatsminister« og derved kom til at indtage den første plads i statsraadet efter kronprinsen. Dagen efter brylluppet underskrev ægteparret den i kongelovens § 22 for prinsesser, der bortgiftes, påbudte renunciatiom, hvorved prinsessen for sig og sine efterkommere fraskrev sig al ret til arv, »enten i nogen del af de lande, hvoraf monarkiet består, eller i noget andet kronen tilhørende,« naturligtvis med undtagelse af, hvad der efter kongeloven måtte tilfalde hende eller dem. Hertugens underskrift indskrænkede sig til, at han som mand og værge bevidnede, at dette var sket med hans fulde samtykke, og at han vilde være behjælpelig med overholdelsen deraf. Heraf har Wegener villet drage den slutning, at hertugen af Augustenborg dermed også gav afkald på alle de arverettigheder, der ellers måtte tilfalde hans hus. Ikke et eneste ord tyder herpå, og hertugen måtte have været afsindig, hvis han havde fraskrevet sig og sin slægt den ret, der fra fædrene side tilkom den; den danske regering ikke mindre, da det umuligt kunde være til fordel for staten¹⁾.

Forholdene var meget usikre ved hoffet. Et dansk parti stod overfor et »tysk«; begge havde sat sig det store mål at vinde kronprins Frederik for deres ideer og navnlig vende hans giftermålsplaner i den retning, de selv vilde. Kronprinsen var jo grumme ung endnu og

¹⁾ Ørsted: Af mit Livs Historie, III, e. 141 ff.

det var således fristende for de forskellige statsmænd at benytte ham som middel for deres egen ærgerrighed. I spidsen for det første stod Schack Rathlou, og hertug Frederik Christian sluttede sig til denne, der — en kort tid sammen med Bülov — arbejdede på at tilintetgøre prins Carl af Hessens indflydelse ved at forhindre et eventuelt giftermål mellem dennes datter Marie Sophie Frederikke og kronprinsen. Det andet parti repræsenteredes først og fremmest ved Bernstorff. Imidlertid var det vistnok hertugens ønske at isolere sin svoger så meget som muligt og selv forsøge at lede ham ind i ny spor, som syntes ham en fremtidig regent værdige at følge. Kronprinsen holdt overordentlig meget af sin søster, og dette har vistnok gjort, at han også har set med venlige øjne paa sin svoger og rettet sig efter hans råd; thi ellers var der som ovenfor berørt ikke mange lighedspunkter mellem de to unge mænd. Bevarede kronprins Frederik end megen agtelse for svogeren på grund af dennes kloge hoved og satte væsen, har han sikkert ikke elsket ham, og det omvendte var lige så lidt tilfældet. Wegener har utvivlsomt ret i sin udtalelse, at hertugen selv i den lykkeligste periode af sit liv ingen sympathi nærrede for Frederik VI eller dennes regeringssystem¹⁾. Man må ikke lade sig vildlede af et brev som følgende, hvori han under 5. April 1786 skriver til kronprinsen: »Deres kgl. højhed har gjort min lykke, De har bekræftet den, De har desforuden overvældet mig med godhed. Hvad er da naturligere, end at jeg føler den mest levende taknemlighed, og at jeg er Deres person fuldkommen hengiven.« I virkeligheden betragtede han kronprinsen som et barn, man måtte passe godt på, og en mundtlig tradition fortæller, at han i ret stærke udtryk har udtalt sig om dennes barnagtighed en dag, han traf

¹⁾ Aktenmässige Beiträge, s 69.

kronprinsen under megen larm legende på slottets trapper sammen med søsteren¹⁾. — Tonen ved hoffet var forresten ikke mere så stiv som under enkedronningens regimente. Hertugen og hertuginde havde selv i forening med arveprinsessen givet stødet til større selskabelighed, navnlig ved afholdelsen af aftentafler, hvor herrerne trak lod om, hvilken dame de skulde have tilbords, og byttede, når loddet ikke var faldet ud til deres tilfredshed. Trods Bülovs forargelse herover morede de unge ved hoffet sig udmærket, og kronprinsen ikke mindst. Skønt der jo kunde være grund til at tro, at hans unge hjærte skulde komme i brand ved disse hyppige sammenkomster med damer, nærrede hertugen tilsyneladende ingen frygt herfor. Derimod var der et andet punkt, hvor han forgæves bestræbte sig for at bringe sin svoger på andre tanker; han anstrængte sig med iver for at få ham til at opgive sine altfor udprægede militære passioner. Disse var, som man ved, godt kendte af hovedstadens borgere og vakte dels latter, dels misfornøjelse over den påfaldende tilsidesættelse af alle de andre stænder og deres interesser på bekostning af en enkelt²⁾. Allerede i 1786 klager hertugen i et brev til Schack Rathlou over denne prinsens evige løben til eksercits — »han sætter sit helbred på spil og har i det hele på mange måder opført sig yderligt slet i disse dage«³⁾. I det følgende år vender han sig direkte til kronprinsen om denne sag, der øjensynligt har ligget ham

¹⁾ Meddelt mig velvilligst af h. højhed prins Hans af Glücksborg. — Bülovs fortælling om, at hertugen skulde have været meddelagtig i den usømmelige kâdhed, der ikke var sjelden ved hoffet, at drikke den sindsvage konge fuld, må derfor modtages med største reservation. Bülov var hertugens fjende. (716 k, fol. s. 144.)

²⁾ E. Holm: Den offentlige Mening og Statsmagten. Univ.-progr. 1888. s. 9 ff.

³⁾ Danske Magazin V. III. 1. s. 64 ff. nr. 3.

stærkt på hjerte. En gang hedder det — hvad der kan opfattes ironisk —: »Måtte De blot tænke halvt så meget på os som vi på Dem! Dog — dette tillader Deres krigeriske beskæftigelser Dem vel ikke.« Kort efter fortæller han kronprinsen, der var borte fra byen, om det opløb mellem militære og studenter — sorte og røde —, der har fundet sted i København (i Filsofgangen 1787), og at der har gået rygter om, at pøbelen vil plyndre byen og stikke den i brand. Disse fæster hertugen ganske vist ingen lid til, men han er overbevist om, at der ligger en dyb misundelse fra borgernes side på soldaterne til grund for denne strid. Og nu taler han frimodige alvorsord til kronprinsen: »Alle stænder har rettet deres øjne og deres forhåbninger mod Dem, nådige herre; De står dem alle lige nær, og de igen mener alle i lige grad at have krav på Dem, i lige grad at kunne gøre fordring paa Deres kærlighed og omsorg. Hvad er naturligere, end at der opstår misundelse hos alle disse stænder, når De udelukkende beskæftiger Dem med en af dem og lader de andre udelukkende regeres gennem departementerne og ministerierne, når De i al Deres adfærd fortrinligt begunstiger én og lader de andre stå tilbage for denne? Dette er klart af flere marineofficerers opførsel, som skal have slået sig på studenternes parti, og af forskellige ytringer af pøbelen under opløbet Kendte jeg ikke den iver, som besjælede Dem for helt ud at gøre Deres pligt, ganske at leve for statens vel, vilde jeg ikke have dristighed nok til at bede Dem ikke så udelukkende for publikums øjne beskæftige Dem med militæret; dette må nødvendigvis nedslå modet hos de andre stænder, bringe dem til fortvivelse, og hvor sørgelige følger vil ikke kunne opstå heraf? Tag Dem dog også af marinens officerer. Det krænker folk, at man daglig ser Dem på paraden ved eksercitsen, men kun højst sjældent på Holmen, at De

nøje kender næsten alle regimentsofficererne, taler venligt og fortroligt med dem, medens dette forholdsvis er sjældent overfor søofficererne. Dette er rigtignok kun bagateller, men den slags bagateller har deres betydning for Dem, hvis ord og blikke man opfanger for at bedømme Dem derefter og de forhåbninger, man tør gøre sig om Dem Det er en både farlig og falsk grundsætning: Man må sige om mig, hvad man lyster, når jeg kun véd med mig selv, at jeg har gjort min pligt. En regerende fyrste må aldrig tale således. Det har meget at sige for ham, hvad folk tænker om ham; uden deres kærlighed og tiltro udretter han intet, og det er ham umuligt at opfylde sin pligt som regent¹⁾.

Hvor megen del hertugen har taget i statsrådets forhandlinger i de første år, lader sig ikke godtgøre, da der ikke eksisterer protokoller over disse. Den første gang, han livligere har deltaget i debatten, er vistnok ved forhandlingerne i anledning af den i 1785 nedsatte universitetskommission, hvorom senere skal blive talt. Ved denne lejlighed stødte han sammem med universitetspatronen Schack Rathlou,²⁾ og det er formodentlig den iver og interesse, han da lagde for dagen, som bevirkede, at man i 1788 tildelte ham Schack Rathlous embede, efter at denne havde taget sin afsked. Iøvrigt bevarede hertugen det venskabelige forhold overfor Schack Rathlou og udtaler i et på fransk skrevet brev, at skønt der er overmåde mange ting, der smager ham af gammel slendrian eller endog synes ham misbrug, og som han kunde ønske forandrede, vil han dog foreløbigt ikke røre ved dem, da han endnu savner de fornødne kundskaber til at kunne optræde med vægt. Når han ellers måske har talt noget

¹⁾ Rigsarkivet. Korrespondancer af ²⁴/₆ & ²⁷/₇, 1787.

²⁾ Hist. Tidsskrift VI. 4. s. 147—179.

frit, er det kun, fordi han mener derved at have gjort sin pligt som medlem af statsrådet. Han slutter brevet med følgende ord: »Endnu dette! De kan være overbevist om, at mit hjerte tracter efter alt, hvad der er stort, skønt og hæderligt; mit blod er ikke Danmark fremmed; det er da naturligt, at mit hjerte er dansk såvel som Deres. De vil desuden tiltro mig så megen billighed, retfærdighed, ånd og hæderlighed, at De vil være forvisset om, at jeg hader partiåndens småligheder, som jeg finder langt under min værdighed. Jeg vil omhyggeligt undgå alt, hvad der kan krænke en mand, hvem jeg agter som Dem, men hverken bønner eller trusler eller nogetsomhelst kan få mig til at forlade eller glemme mine pligter.« Som man vil se, vedbliver en ikke ringe overlegenhed at karakterisere hertugen ¹⁾).

Et nederlag led hertugen, da han foreslog, at akterne i Caroline Mathildes skilsmisseproces, som opbevarede i arkiverne, skulde fremtages og tilintetgøres. Det var naturligvis beviserne for sin hustrus tvivlsomme fødsel, som ingen vel omtalte, men alle dog vidste besked om, der pinte ham, og som han ønskede fjernede. Han fik kronprinsen til at love at tale med Schack Rathlou derom, men denne vilde ikke udlevere dem, uden kongens udtrykkelige ordre, der i så fald skulde forelægges det samlede ministerium. Sagen vilde derved vække en ubehagelig opsigt, og Schack Rathlou frarådede derfor at røre videre ved den, »thi der vilde ulykkeligvis ikke være nogen tilfredsstillelse ved at læse disse akter«. Hertugen henvendte sig derefter med sit andragende til Bernstorff og Bülow, men heller ingen af disse turde have med denne vanskelige sag at skaffe ²⁾).

¹⁾ Danske Magazin. V. III. 1. h. s. 64 ff. nr. 6.

²⁾ Historisk Tidsskrift. VI. III. s. 45 ff.

Mellem Bülow og hertugen var forholdet meget spændt, og spændingen øgedes, da Bülow slog sig på prins Carl af Hessens parti og gjorde sit til at få ægteskabet istand mellem dennes datter og kronprinsen. Nogle breve fra hertugen til Schack Rathlouw fra sommeren 1787, da kronprins Frederik på en rejse til hertugdømmerne besøgte prins Carl, viser hans skiftende håb og frygt og hans uvilje mod denne forbindelse. Alligevel blev Marie Sophie Frederikke kronprinsens brud. D. 10. Juli 1790 fandt formælingen sted. Hertugen indså da, at med dette giftermål var hans og hans gemalindes rolle udspillet ved hoffet, og hans indflydelse måtte vige for prins Carls, en mand, som dels styrkede prinsen i hans krigerske lyster, dels søgte at give ham smag for sine egne tilbøjeligheder for spiritisme og alkymi, men som i hvert fald dannede en afgjort modsætning til den dannede og humane hertug. Dennes uvilje mod prins Carl over hans sejr var så stor, at han kort før bryllupshøjtidelighederne rejste udenlands for ikke at være tilstede ved indtoget, ligesom han heller intet besøg aflagde på Louisenlund på rejsen gennem Slesvig¹⁾.

Tidligere havde kampen væsentlig været ført med én person ved hoffet, enkedronning Juliane Marie, hvem hertugen og de kongelige sødskende nærrede lige liden sympathi for. Nogle breve fra hertugen og hertuginde til kronprinsen under dennes ophold i Norge 1788, skrevne med et vist lune, giver et billede af livet ved enkedronningens hof på Fredensborg. »Her går — skriver hertugen — den ene dag som den anden; vi spiser, sover, spaserer, deraisonneerer, stikler, skælder og lader os udskælde den ene dag som den anden. Vi trøster os med at spasere, når vort øre er træet af visdomsfuld dumhed. Men vor tål-

¹⁾ Biographie des Herzogs Friedrich Christian, geschr. v. Herzog Friedrich. Msp.

modighed er sat på prøve ved skæld og stiklerier«. De forlader med glæde Fredensborg på grund af dets behagelige beboere og rejser til Charlottenlund, »Paradis eller det forjættede land«. Hertuginde fører samme sprog; hun skal nok vogte sig for at skrive andet til »tante Sofie«, arveprinsessen, end hvad enkedronningen må se. Det, hun hidtil har skrevet, må gerne slås op på gadehjørnerne, og ret ondskabsfuldt fortæller hun, at enkedronningen er taget til København af frygt for, at den svenske konge, hvis der blev krig, skulde belejre hende på Fredensborg og enlevere hende for hendes skønheds skyld. — Enkedronningen på sin side sagde til Bülow: De kalder prinsen (3: hertugen) en schulfuchs, hr. professor, og han bilder sig heller ikke lidet ind¹⁾.

Nu — i 1790 — blev tonen en hel anden. Overhofmarskalk Numsen var ivrig beskæftiget med at undersøge, om man ikke burde give prins Carl forrang for hertugen af Augustenborg ved ceremonielle lejligheder, og Schack Rathlou skrev på kronprinsens ordre til Numsen og forespurgte, hvorledes det egentlig forholdt sig med Louise Augustas ret til at føre titlen: *kronprinsesse*, en ret, som vel udelukkende burde tilkomme kronprinsens gemalinde. Denne fornærmelse blev dog ikke fuldbyrdet, idet Numsen henviste til, at den engelske minister Laval i sin tid på det groveste havde forlangt, at hun skulde kaldes kronprinsesse for at nedslå mulig tvivl om hendes ægte byrd. I Sverige plejede man også at kalde kongens ældste datter kronprinsesse. Her var således et præcedens, som man utvivlsomt burde følge. »Hvorom alting er, har man stedse kaldet prinsesse Louise Augusta kronprinsesse, og jeg frygter, det måtte forekomme anstødeligt, om man nu i sidste øjeblik ophørte dermed«²⁾.

¹⁾ Ny kgl. saml. 716k fol. s. 140.

²⁾ Brev fra Numsen af 5/10 1790. Arkivet på Ravnholt.

Hertugen kunde under sådanne forhold ikke befinde sig vel ved hoffet, og han deltog derfor så lidt som muligt i livet her. Med iver gik han op i sin stilling som universitetspatron, arbejdede med ufortrøden flid og energi på at forbedre forholdene ved højskolen, og den tid, der levedes ham herfra, anvendte han til at fortsætte sine private studier. Et tydeligt bevis på den interesse, han nærrede for enhver rørelse i litteraturen, som det syntes ham værd at give agt på, er hans stilling til *Baggesen*. Han havde lært denne at kende i Schimmelmans hus, og da han havde hørt om Baggesens dårlige kår og tiltagende sygelighed, skaffede han ham af den kongelige chatolkasse en understøttelse på 800 rdlr. til en udenlandsrejse, uden anden forpligtelse for Baggesen end den at se sig godt om og om muligt genvinde sit helbred. Under digterens udenlandsrejse arbejder hertugen i forening med Schimmelman ivrigt på at skaffe ham en lærestol ved universitetet i de skønne videnskaber, og da dette mislykkes, tilbyder han ham ved hans hjemkomst posten som sekretær ved den nys oprettede undervisningskommission, overdrager ham at udarbejde nogle lærebøger og desuden at være privat-forelæser for ham selv. Baggesen tog mod den sidste del af tilbudet, og herved knyttedes et nøje bånd mellem hertugen og ham. Det var som bekendt Baggesen i høj grad givet ved sit smidige og elskværdige væsen og sit gode hoved at vinde de mennesker for sig, han vilde. Og at hertugen i virkeligheden ikke har været nogen hel kold natur, viser bedst det, at han først sent gennemskuer hulheden i Baggesens væsen og lader dennes varme og begejstring smitte sig selv. Kan han end ikke undlade at holde sin kritik nede overfor adskillige af Baggesens excentriciteter, er han dog den af hans beskyttere, som holder længst ud. Hans fortrolige omgang med Baggesen nu og senere, og hans stadige, vidtløftige korrespondance med ham tyder også på,

at hertugen virkelig havde tilegnet sig en del af friheds-ideerne og ingenlunde anså det for en krænkelse af sin fyrstelige byrd at pleje omgang med en mand uden spor af ahner, som Baggesen var det, blot han fandt intelligens hos ham. Adskillige eksempler kan fremdrages på hertugens ligegyldighed overfor titulaturer: Rahbek fortæller, at hertugen engang talte med ham om det glædelige i, at »den væmmelige gothiske courtoisie med velbyrdigheder og velbårenheder gik med mere sådant filisteri af brug« og derefter sagde: »Jeg betjener mig og deraf undertiden for ikke ellers at komme i den forlegenhed at skulle kalde en mand »kære hr. N. N.«, når jeg ikke mener det; så er det dog bedre at skrive: Deres højvelbårenhed! eller Deres højjærværdighed!«¹⁾. I det første brev, hertugen sender Baggesen under hans udenlandsrejse i 1793, skriver han ligeledes: »Om én ting beder jeg Dem, kære Baggesen; lad mine titler og det sædvanlige ceremoniel og underskrifter fare. I korrespondancen med Dem vil jeg også antage et andet navn. Jeg vælger Timoleon, navnet på en mand, som jeg i høj grad ærer«²⁾.

Forholdet til Baggesen er af betydning for vor undersøgelse, fordi det på så mange måder giver oplysning om hertugens karakter, dels viser hans bestræbelser for at »ville være god og virke i det godes tjeneste«³⁾, dels hans ængstelighed for at gaa for vidt, og hvorledes han med en vis stædighed holder fast ved engang antagne meninger. Han kunde til tider være uhyre hjælpsom og offerberedvillig, følte det som sit kald at arbejde for »menneskehedens store interesser«, men imellem er han også smålig og yderst pertentlig. Han er fuldt ud et barn af oplysningstiden, men tilhører — trods enkelte træk i modsat retning kan virke

¹⁾ Rahbek: Erindringer. III. s. 346.

²⁾ Baggesens brevveksling. nr. 15.

³⁾ Smst. nr. 42.

vildledende — ikke så meget den ideelle, som den realistiske side ved denne. Derfor slutter han sig til en abstrakt lyksalighedslære og stiller sig afvisende overfor den Kautiske filosofis idélære, der ikke synes ham at føre nærmere til målet, hvor ivrige bestræbelser end Baggesen og dennes ven *Reinhold*, professor i filosofi i Jena, gør for at drage ham herhen. Han forstår den ikke; den »gavner kun hovedet, men gør hjertet tomt«¹⁾. Han vil hellere holde sig på det jævne end flyve for højt. Filosofiens studium er vel det vigtigste af alle — udvikler han i et brev til Baggesen —, men man skal nøjes med den filosofi, der beskæftiger sig med menneskene og deres forhold. Man véd jo af erfaring, hvor resultatløst det er ved dybsindige spekulationer at give sig i kast med den transcendentale filosofi²⁾. Som Reinhold rigtigt har set, hviler denne hertugens livsanskuelse på, at hertugens hoved er udviklet på hans fantasis bekostning³⁾. Han er et nøgternt forstandsmenneske — som allerede tidligere antydte —, og hans religiøse følelse finder sin trang tilfredsstillet ved en almindelig morallære, der fører ham til *frimureriet*. Flere af hans breve til Baggesen handler herom og om de med dette forbundne chiffertegn, som han oftere benytter sig af. Dog er det langt fra, at det mystiske apparat ved frimureriet, der greb fantasien hos så mange af tidens ånder og var en slags erstatning for ceremoniellet ved den kirkelige gudstjeneste, virker tiltrækkende på ham. St.-Germain's optræden fordømmer han således absolut og kalder hans færd, som han i Slesvig havde studeret på nært hold, det rene galimathias. Frimurer blev han dog først 1795. Reinhold fortæller, at han for at forberede hertugen havde sendt

¹⁾ Baggesens brevveksling nr. 27.

²⁾ Baggesens Biographie. II. Tillæg, s. 166.

³⁾ Baggesens Briefwechsel mit Reinhold und Jacobi. I. s. 127.

ham nogle afhandlinger af den bekendte frimurer Bode. Kort efter sendte hertugen ham fire afhandlinger over de samme emner, som han selv havde forfattet, »rigtigt gennemtænkte og meget lærerige«. For ikke at vække for megen opsigt vilde hertugen ikke træde ind i en københavnsk loge, men foretrække den i Lübeck eller Hamburg.¹⁾

Intet viser os så tydeligt hertugen i hans smukkeste skikkelse som ægte mæcen som hans understøttelse af *Schiller*. Baggesen var mellemmanden her. Som bekendt var rygtet om den geniale, men forarmede digters død nået til Hellebæk, hvor man på grev Schimmelmans ejendom højtideligholdt hans død med en mindefest, hvor et af hans digte oplæstes til fløjters og harpers lyd, medens et af de sentimentale tableaux, hvori tiden var så stærk, symbolsk henledte tanken på den afdøde. Imidlertid viste rygtet sig jo at være falsk, og Baggesens entusiasme for Schiller smittede Schimmelman, der i forening med hertugen besluttede at sende Schiller tilbud om en understøttelse af 1000 rdlr. i tre år. Dette ædle træk vinder yderligere, når vi véd, at hertugen ingenlunde var nogen formuende mand. Baggesen fortæller Reinhold i et brev, at hertugen, efter hvad han havde hørt om Schiller, egentlig var ham ugunstig stemt — mest på grund af hant tilslutning til Kant — og fornægtede hans genialitet. Hans kraftige ungdommelighed har åbenbart ogsaa stødt hertugen, der egentlig aldrig følte sig ung. Imidlertid fik Baggesen ham dog overtalt til at ville høre »Don Carlos«. — »Jeg tvivler stærkt om, at vi kommer til ende med denne lektüre, men siden De nu —«. Jeg læste. Jeg havde forud betinget mig, at han roligt skulde høre første akt ud. Han blev revet med . . . og da jeg den følgende dag vilde læse videre, havde han i løbet af natten læst resten. Nu kan han de

¹⁾ Baggesens Briefwechsel mit Reinhold und Jacobi. I. s. 389.

bedste scener udenad. Nu måtte vi atter og atter læse Schiller«¹⁾).

Det brev, i hvilket Schiller tilsikres understøttelse, er konciperet af hertugen og så karakteristisk både for dennes finfølelse og humanitet som for hele hans livsanskuelse i ungdomsårene, som det tegner i store træk, at det ikke bør savnes i en levnedbeskrivelse af hertugen. Han skriver bl. a.: »To venner, der ere knyttede til hinanden som verdensborgere, sender Dem denne skrivelse, ædle mand! *De* kender ingen af *dem*, men *de* ærer og elsker begge *Dem*. Begge beundrer den høje flugt af Deres geni, som har stemplet forskellige af Deres nyere værker som de mest ophøjede af alle menneskelige. I disse værker fandt de den tænkemåde, det sind, den begejstring, som knyttede deres venskabsbånd, og meget snart vænnede de sig til den tanke i forfatteren af disse at se et medlem af deres venskabsforbund

Den levende interesse, som De, ædle og højagtede mand, indgiver os, værger os imod, at De skulde anse os for at være ubeskedne og påtrængende. De må bortfjerne enhver misforståelse af hensigten med dette brev. Vi affatter det med den ærbødige tilbageholdenhed, som Deres finfølelse må meddele os. Vi vilde i saa henseende endogså nære bekymring, når vi ikke vidste, at der også er sat en vis grænse for ædle og fintdannede sjæles dyd, som det ikke gaar an at overskride, uden at fornuften modsætter sig det. (Herefter følger tilbudet.) — Tag imod dette tilbud, ædle mand! Tag ikke vore titler i betragtning og lad disse ikke forlede Dem til at afslå det. Vi forstår denne følelse og véd at skatte den. Vi kender ingen anden stolthed end den at være menneske og borger i den store republik, hvis grænser omfatter mer end enkelte genera-

¹⁾ Smst. I. s. 127.

tioners liv og mere end *én* klode. De har her kun mennesker, Deres brødre for Dem, ikke indbildte stormænd, som ved en sådan anvendelse af deres rigdomme kun nyder en noget ædlere art af hovmod«¹⁾).

Denne — sikkert nok overvejende »litterære« — lighedsfølelse, som træder så skarpt frem i brevets slutning, forsvandt snart.

Schiller blev ved denne hjælp reddet ud af den fuldstændige armod, hvori han var sunken, og med rette ser vi derfor også i alle tyske litteraturhistorier hertugens navn i forbindelse med Schillers. Sin taknemlighed søgte han at give udtryk i en række breve til hertugen, hvoraf de mest bekendte er de »Über ästhetische Erziehung der Menschen«. Næsten alle disse breve gik tabte ved Christiansborg slotsbrand i 1794. Schiller sendte da atter hertugen brevene i en revideret skikkelse, som dog ikke tiltalte denne saa meget som den tidligere, da de i denne form syntes ham for stærkt påvirkede af den kritiske filosofi. Kun i denne skikkelse blev de trykte og kendte, indtil A. J. Michelsen fik fat i en afskrift af den oprindelige tekst, og i 1876 udgav denne²⁾. Også hertugen gav flittige bidrag til korrespondancen. De fleste af hans breve er nu i private autografsamleres hænder, men nogle er udgivne af Max Müller. I et af dem skriver hertugen, at også digteren har den vigtige opgave at gøre sit til at vække den humane ånd. Det kommer mindre an på formen, derimod i høj grad på ånden, gennem hvilken formen får liv. Kun når ånden bærer præg af ægte humanitet, vil den føre til en

¹⁾ Schillers Briefwechsel mit dem Herzog Friedrich Christian von Schleswig-Holstein-Augustenburg. Eingeleitet und herausgeg. v. F. Max Müller. Berlin, 1875.

²⁾ Briefe von Schiller an Herzog Friedrich Christian v. Schleswig-Holstein-Augustenburg »Über ästhetische Erziehung«, herausgeg. v. A. C. J. Michelsen. Berlin, 1876.

forbedring af de menneskelige forhold¹⁾. Intet under, at Schiller nærrede den dybeste beundring for denne mand og bl. a. skrev til ham: »I Don Carlos og Posas Karakter har jeg ladet mit hjærte tale, og hvad jeg drømte som digter, det gentager jeg her som Frederik Christians samtidige med den bestemte anelse, at alt det gode, som kun omstændighederne muliggør, vil blive realiseret af Dem og i Deres omgivelser«²⁾.

Adskilligt vanskeligere faldt det Baggeseu at vække hertugens interesse for *Kant*. Af Baggeseus brevveksling med Reinhold fremgår det, hvor ofte den sangvinske entusiast har håbet at vinde hertugen for den ny lære, den han iøvrigt selv såre snart svigtede. Det synes ham et godt tegn, at hertugen har læst Reinholds »Briefe«, og han prøver på at berolige Reinhold, der har udtalt frygt for, at Platner, der var den kritiske filosofi fjendtligsindet, ved sin autoritet skal afholde hertugen fra at nå sandhedens mål. Denne frygt bestyrkes, da hertugen under sit besøg ved Karlsbad i 1791 har inviteret Platner til at rejse videre med sig. Også betydningen heraf søger Baggeseu at bortforklare derhen, at dette kun er et udslag af hertugens ædelmodighed og pietet mod sin fordums lærer — naturligvis indser hertugen godt Platners ubetydelighed og vigtighed, men han sætter pris på at samtale med en åndfuld mand; og i så henseende, tilføjer Baggeseu, overgår Platner rigtig nok alle her ved hoffet. Men nu er det lykkedes Baggeseu at bevæge hertugen til ikke mere at læse i Platners skrifter. Allerede i det næste brev, Baggeseu sender vennen, hvem han letsindigt har stillet i udsigt ved egen og hertugens indflydelse at blive professor i København, er tonen stemt adskilligt ned. Hertugens overordentlige kundskabstørst, der

¹⁾ Schillers Briefwechsel herausg. v. Max Müller. s. 54 ff.

²⁾ Smst. s. 47 ff.

bevæger ham til at ville lære af enhver, er skyld i, at han ikke kan opgive Platner; dog håber Baggesen endnu, at skævheden i den Platnerske filosofi engang må falde hertugen i øjnene, når han er kommen videre frem i sin udvikling. Så længe Baggesen beholder den plads, han engang har erobret i hertugens hjærte, vil dette sikkert ske. »Hvis denne fyrste ikke er os sikker, så kan alle både nulevende og fremtidige Posas med alle deres planer gå i dårehuset; thi en sjæl som hans gentager naturen sjældent blandt millioner og måske aldrig mellem hundreder . . . Vær rolig, kære Reinhold! han er og bliver vor. Hans stilling her er rigtignok noget anderledes end Don Carlos' i Madrid. Men han er uendelig mere end Don Carlos. Men når fandt verdensborgeren, som elsker frihed og lighed, oplysning og lykke for alle Mennesker, sig tilpas ved et hof? Kun to deler her hans anskuelser, og for at nå dette tal, må jeg endda regne mig selv med. Alle andre kender ham enten slet ikke, eller kun tildels, eller også miskender de ham. Han er alligevel afholdt, thi man behøver kun at se ham for at komme til holde af ham, og hans hustru tilbeder man, ja hvad mere er, hele nationen omfatter hende med lidenskabelig beundring«¹⁾).

Til gengæld for disse oplysninger fortæller Reinhold Baggesen om et besøg, han har haft ved sine forelæsninger og i sit hjem af en baron v. Holstein. I Begyndelsen har denne gjort et noget koldt og frastødende indtryk på ham — »jeg så i ham en *mere ved raisonnement end følelse determineret menneskeven*«²⁾, men senere mildnes indtrykket. Reinhold finder ham hjærtelig, taler uden forlegenhed med ham og indbyder ham til at dele sit aftensmåltid med sig, hvad baronen dog afslår, fordi han har breve at skrive.

1) Baggesens Briefwechsel m. Reinhold u. Jacobi. I. s. 10 ff., 32 ff., 44 ff.

2) Forfatterens udhævelse.

Reinhold beder ham da gentage sit besøg næste dag. »Det var kærlighed, som lod mig begå den indiskretion at påtrænge ham et kys, da han skulde gå; jeg følte mig krænket, da han ikke besvarede det. Senere have vore læber mødtes mere end én gang«. — Den følgende dag åbner Reinhold hele sit hjerte for baronen og »tænker, føler og lever i én time mere ved hans side«, end han i løbet af det sidste år har gjort mellem mange udmærkede mennesker. Kun hans klage over den Kantiske filosofi, at den blot har revet ned uden at bygge noget andet op, har Reinhold måttet modsig. »Jeg fandt ham halvt ligegyldig for, halvt indtaget mod vor filosofi og så deri et bevis på den trolddom, den Platnerske veltalenhed formår, eller på den indflydelse, den fordums lærer her har vundet gennem hjertet på hovedet«. Ved en tilfældig ytring af en af baronens sølge, viser det sig, at »baron v. Holstein« er incognito for hertugen af Augustenborg. Da Reinhold senere beder ham om at skaffe sig ansættelse i Danmark, erklærer hertugen, at dette ikke står i hans magt og taler med stor åbenhjertighed om sin uholdbare stilling i Kjøbenhavn¹⁾. Baggesen antyder også i et brev, at hertugen måske ikke kommer tilbage til hovedstaden.

Hertugens utrygge og ensomme stilling træder tydeligt for dagen i den række breve, han vekslede med Baggesen under dennes treårige udenlandsrejse 1793—96, til hvilken hertugen havde givet ham bidrag med den noget svævende forpligtelse dels at studere pædagogik i udlandet, for at han senere kunde bruges i undervisningskommissionens tjeneste, dels at være en slags politisk agent, der skulde skaffe hertugen sikre oplysninger om begivenhederne på den europæiske skueplads. Det fremgår af disse breve, hvor meget hertugen savner en oprigtig ven; derfor beder

¹⁾ Smst. s. 63 ff.

han Baggesen om altid kun at søge mennesket, men ikke fyrsten i ham¹⁾. I brevene får han da også lejlighed til at lægge det politiske frihedssind for dagen, som hans stilling ved hoffet gør ham det til en nødvendighed at skjule, da luften under trykket af begivenhederne i Frankrig just ikke er svanger med liberale ideer. Han kritiserer forskellige af regeringens foranstaltninger, således, at man har lukket Søndermarken for publikum. Grunden til dette ukloge skridt kan ikke være nogen anden end den, at man har opgivet tanken om at vinde popularitet, hvad der er meget ilde²⁾. Udsigterne synes ham mørke. Han har vel endnu ikke opgivet troen på menneskehedens udvikling, men troen på, at fornuftens herredømme skal grundes i en nær fremtid, har svigtet ham. Kræfterne er for spinkle, og sammenholdet for svagt i forhold til alt det, der skal ryddes afvejen³⁾. De nuværende forhold kan kun føre til enten despotismens eller anarkismens sejr; i begge tilfælde vil opholdet i Europa være utåleligt, og det bedste vilde maaske være at drage til Amerika, en plan, som hertugen er meget stemt for⁴⁾. Et lysglimt i mørket forekommer dog det svar ham at være, som Bernstorff har sendt den engelske regering. »Det indeholder et sted, som har været mig påfaldende, nemlig at en hel nations vilje må være lov for kongen, en sætning, som hidtil ikke er bleven anerkendt af en dansk konge.«⁵⁾

Jo mere trist den politiske himmel i Frankrig fortøner sig, desto mere tiltager også hertugens skepsis. I begyndelsen omfatter han begivenhederne her med stor interesse. Mirabeau vinder hans udelte begejstring; men nedgangen i

¹⁾ Baggesens brevveksling. Nr. 43.

²⁾ Smst.

³⁾ Smst. Nr. 42.

⁴⁾ Smst. Nr. 21.

⁵⁾ Smst. Nr. 32.

stemningen kan foruden i brevene til Baggesen også følges i en suite breve til søsteren. Han bliver ængsteligere og ængsteligere, indtil han viger tilbage ved Ludvig XVI's henrettelse, som han rent ud stempler som et mord. Det gik ikke ham anderledes end så mange af de bedste blandt hans samtid: de gyste tilbage for revolutionens rædselsscener og vilde ikke lægge vejen til fremskridt gennem blod. Malende hedder det i et brev til søsteren: »De stirrer på blodet med dumme øjne som børn på en *laterna magica*«¹⁾, og i Oktober 1793 skriver han til Baggesen: »I sandhed den himmel vilde være noget dyrt købt, som skulde opstå af det nuværende helvede«. Der vil hengå lang tid, inden ro og orden atter kommer til at herske i Frankrig, og hvis han ikke havde gjort det til en grundsætning, at man aldrig må fortvivle, vilde den nuværende situation rigtignok friste ham dertil. Trods alt — skriver hertugen — har han dog benyttet lejligheden til i en afhandling, indsendt til skolekommissionen, at aflægge sin politiske troesbekendelse. Han har gjort det, fordi begge partier har ham mistænkt, og »det smigrer min stolthed, nu da der virkelig er fare forbunden dermed, nu, da forfølgelserne begynder, frit at bekende den lære, jeg slutter mig til«²⁾.

Den sidste sætning er næppe oprigtigt ment. Ved disse forfølgelser tænker hertugen vist nærmest på de indskrænkninger af trykkefriheden, som påtænktes, og mod hvilke han nu er ved at indsende sin protest. Det falder ham svært (meddeler han Baggesen) at bevare en rolig tone i denne og ikke hengive sig »til den varme, som jeg altid føler, når jeg hører sligt blive foreslaet«³⁾. Ved hoffet

¹⁾ Originalen i arkivet på Prinkenau.

²⁾ Baggesens Biographie. II tillæg, f. 23 ff.

³⁾ Hans iver for den gode sag træder dog tydeligt frem af nogle ytringer til prinsesse Louise i et brev, det eneste sted, hvorfra vi iøvrigt hører noget videre om disse foreløbige forhandlinger i 1793

byder klogskaben ham imidlertid at vogte sig for enhver overdrivelse og anvende al mulig forsigtighed. Denne udtalelse kommer meget ofte igen hos hertugen, præger også hans handlinger og træffer i grunden bedre end hin om hans frimodige bekendelse; den er højst karakteristisk for det vankelmød, der mærker hele hans liv og tyder på en mangel i personlighedens udvikling. Hertugen er ingen helstøbt figur, han tør aldrig sætte alt ind for at vinde spillet, men trækker sig ofte forsagt tilbage. Derfor formår han ikke at samle nogle om sig. Man bliver let noget ærgerlig ved stadig at konstatere dette: to skridt frem og ét tilbage. I anledning af Kieler-professoren Karl Friedrich

om en begrænsning af trykkefriheden, og som derfor anføres her i oversættelse:

... Igår var sagen angaaende pressefriheden for i statsrådet; der forelå udkast til et nyt reskript, ifølge hvilket det blev overdraget justitsministeren at anklage en forfatter, når hans skrift viste »mangel på ærbødighed og agtelse for religionen, regeringen, de offentlige foranstaltninger eller sæderne«. Jeg modsatte mig i høj grad, at disse udtryk blev brugte. Jeg viste, at de begreber, man forbandt med dem, var vaklende, at de kunde gøres til genstand for en meget vid fortolkning, og at det vilde være let for et fanatisk eller despotisk ministerium, under foregivende af, at beskytte statens religion og administration, at forhindre enhver frimodig udtalelse, at både religionen og staten, folket og regenten vilde lide derved, og endelig at jo større indflydelse, noget havde på vor lyksalighed, desto vigtigere var det at lære sandheden deri at kende, men at sandheden kun kom for dagen ved meningsudvekslinger, som imidlertid vilde være umulige, når disse genstande bleve unddragne en offentlig undersøgelse. Mit forslag om at forandre udtrykkene blev antaget, men straks efter blev der gjort følgende bemærkning (som dog ingen videre følger fik): Man måtte i så fald skelne mellem almindelig religion og landets religion; denne måtte ikke angribes, derimod nok hin. Jeg vil bede Dig stille vor gode Jessen denne opgave til at øve sin skarpsindighed på. Jeg tilstår frit, at min har lidt et så absolut skibbrud derpå, at jeg indtil videre anser det for komplet vrøvl. Originalen i arkivet på Prinkenau.

Cramer's afskedigelse på grund af dennes sympathetiske udtalelser om den franske revolution beklager hertugen i et brev til Baggesen regeringens skridt, men tilføjer: »Deres Ven Mirabeau har sagt et sandt og gyldent ord: il ne faut jamais trop admirer ni trop espérer. Jeg har hver dag anledning til at bekræfte sandheden heraf. Mange af vore fælles venner ser allerede lykken styrte sammen og overlade sig til triste betragtninger. Men udsigten til en klar dag er ikke forbi, fordi forbidragende skyer formørker solens glans. Derfor ingen overdreven, løssluppen utålmodighed, ingen fortvivlelse. Vi maa blot have tålmodighed og kræve alvor og mådehold¹⁾. Dette mådehold synes ofte at grænse til svaghed og mangel på energi til at sætte noget ind på en sag. Som eksempel på hertugens forsigtighed kan anføres, at han under et ophold i Hamburg ikke tør besøge den bekendte familie Reimarus, hvor gerne han end vil, da dette let vil kunne blive rapporteret til København og dér bringe ham i vanry for demokratisme²⁾.

At hertugen nu i sit inderste heller ikke var demokrat, vil i det følgende hans stilling til skolesagen tilstrækkeligt vise os. Vi har i dette kapitel givet en biografisk udsigt indtil henimod årene 1793—94, bortset fra hertugens stillinger som universitetspatron og præsides i undervisningskommission, og skal efter en skildring heraf atter optage tråden. Foreløbig standse vi her, fordi der omtrent ved denne tid synes at foregå et omslag i hertugens synspunkter. Han bliver vel ikke nogen hel ny — fra naturens hånd var han en realist, men de frihedsidealere, han har faaet indpodet under sit ophold i udlandet, begynder at blegne for ham. Helt forsvinder de aldrig, men de træder fra nu af stærkt i skygge, og vi vil faa at se, hvorledes hertugen senere på

¹⁾ Baggesens Brevveksling nr. 46.

²⁾ Baggesens Briefwechsel m. Reinhold u. Jacobi. I. p. 389.

mange punkter, f. eks. i trykkefrihedsspørgsmålet, indtager en temmelig modsat holdning af sin tidligere. Foruden hans medfødte tilbageholdenhed og forsigtighed er omgivelserne skyld heri, nu som før. Det var opholdet i Tyskland, der havde vakt hans frihedsfølelse. Nu kom i revolutionens følge reaktionen, den store skuffelse, nederlag på alle punkter for frihedens sag, der så skammeligt var bleven misbrugt af tyrannerne. Hertugen havde jo, om end på fjærnhold, set, hvad for megen frihed kunde føre i sit skjold. Ret forstaaeligt da, at han kunde blive betænkelig derved og overveje, om det maaske ikke var værdt at holde igen, at han — fornuftmennesket — fandt, at livsens gyldne træ var grønt, men alle teorier grå.

II.

Under Struensees regimente var det blevet overdraget Gunnerus at gøre udkast til en forbedring af universitetets forhold. De væsentlige punkter i dette gik ud på, at samtlige lærestole skulde ordnes efter fire fakulteter, og at den akademiske undervisning skulde inddeles i halvårige kurser. Fremdeles: at alle forelæsninger skulde holdes på dansk, og at de hidtil brugte disputerøvelser skulde bortfalde som formentlig unyttige¹⁾. Ingen af disse planer fuldbyrdedes under Guldbergs styrelse; af forgængerens foranstaltninger bevaredes kun den, ifølge hvilken universitetspatronatet 20. decbr. 1770 var bleven suspenderet²⁾. Af nyt tilkom kun indførelse af den lille filologiske eksamen af 1775, der skulde erstatte baccalaurgraden, medens eksamen filosoficum indskrænkede sig til en prøve i matematik, fysik og filosofi. Efter Guldbergs fald i 1774 blev Otto Thott — som forhen — patron, og da han døde året efter, afløstes han af Schack Rathlou, hvem dr. theol. H. F. Janson var underordnet som prokansler. Det arbejde, som var påbegyndt under Struensee: at skaffe universitetet en ny

¹⁾ Nyerup: Historisk-statistisk skildring af Tilstanden i Danmark og Norge. III, 2, s. 385 ff.

²⁾ Se herom Matzen's fremstilling i »Kjøbenhavns Universitets Rets-historie« I, s. 170.

fundats, der i høj grad tiltrængtes, genoptoges nu, og en kommission nedsattes i 1785 for at udarbejde en sådan.

Det er ved forelæggelsen af denne i statsrådet, at hertugen af Augustenburg vinder sine første sporer. Allerede i forvejen har han i et brev (af 6. Juni 1787) udviklet for Schack Rathlou, at den ny skoleordning af 1775 og den noget senere udstedte fundats for kommunitetet og Regensen på ingen måde er tidssvarende. De er begge altfor detaljerede og tænker kun på at indskrænke de studerendes personlige frihed det mest mulige. Der trænger overhovedet til grundigt at ryddes op i hele undervisningsvæsenet; men den kommission, der er nedsat for universitetets vedkommende, synes i så henseende ikke hertugen at love stort. Han gennemgår dennes arbejde kritisk, og selv om han noget for ensidigt anser tyske universitetsforhold for mønstergyldige, er det dog ret forbavsende, at en ung mand på 22 år har kunnet gøre så mange træffende bemærkninger, som tilfældet er. Medens hans påstand, at inddelingen i de fire fakulteter — som skrivende sig fra middelalderen — bør bortfalde, er barnagtig og smager vel meget af oplysningstidens doktriner, ser han straks, at kommissionen slet ikke har gjort universitetets økonomiske forfatning til genstand for undersøgelse. Som et brud på den videnskabelige frihed anser han det også, når man vil binde professorer og studenter til bestemte lærebøger. Examen filosoficum i dens forhåndenværende skikkelse forekommer ham unyttig¹).

En mere bestemt karakter fik hans opposition, da han i en lang skrivelse af $17\frac{1}{3}$ 1788 imødegik Kommissionens forslag punkt for punkt. Skrivelsen fremlagdes i statsrådet, hvor Schack Rathlou kort efter besvarede den. — Indledningen gentager væsentlig de ovenfor fremhævede punkter.

¹) Originalen i arkivet på Ravnholt.

Til § 1 bemærker hertugen, at Sjællands biskop ikke bør fungere som tredje theologisk professor. Posten er overflødig, og for den derved sparede gage vil man kunne forbedre de yngre universitetslæreres indtægter. Denne gang gik hertugens forslag vel ikke igennem, men at han ikke glemte dette, kan ses deraf, at posten i 1808 efter Balles afgang ikke blev besat¹⁾. — I § 6 bestemmes, »at forelæsningerne over kameralvidenskaberne, naturhistorie, økonomi, levende sprog og derhen hørende litteratur holdes af de lærere, som dertil ere beskikkede, eller om nogen af de andre philosophi frivillig vil påtage sig en eller anden af disse undervisninger, skal det være ham uforment«. Med rette ser hertugen i slutningen af denne passus en under vurdering af disse friere videnskaber. Det skulde tværtimod pålægges prokansleren at sørge for, at de doceredes i hele deres omfang. Med ikke ringe kendskab til forholdene i Danmark gør han gældende, at kun de færreste af sønnerne i adelige familier eller det velhavende bourgeoisie ville være tilfredse med at tilbringe deres liv indenfor en retssals skranker. De drømme om at blive stiftamtmand, ministre eller diplomater. For disse er det i høj grad nødvendigt, at statsvidenskaberne foredrages på en fyldestgørende måde, hvorfor han for dem foreslår en særskilt eksamen indrettet, »som passende kunde kaldes statsvidenskabelig«. — I den næste paragraf har man forlangt af professorerne, at de skal indrette deres forelæsninger således, at alle videnskaber blive gennemgaaede og førte til ende i hvert semester, men hertugen viser, at det ringe lærerantal umuliggør dette. »Hvorledes skulde tre à fire mænd hvert halve år kunne foredrage de theologiske eller juridiske videnskaber i hele deres omfang?« — Endelig anser han den bestemmelse for uheldig, at de vigtigste og for alle nødvendige discipliner

¹⁾ Brev til Kaas i rigsarkivet.

doceres offentligt. Han regner med, at menneskene ikke er så gode, som de burde være, og henter eksempler fra udlandet på, at sådanne gratis forelæsninger aldrig svarer til deres bestemmelse. Hans betragtning herover bliver næsten kynisk, når det hedder: »De fylder ikke pungen, derfor anvender man ingen flid ved deres udarbejdelse, gør sig ingen ulejlighed med foredraget, og det er jo så naturligt. Penge har for de allerfleste mennesker en ulige større tillokkelse end ære, end ønsket om at udmærke sig ved at gøre sig så nyttig som mulig, end bevidstheden om at gøre sin pligt.«

Om hertugens kritik end ikke fremkaldte nogen omredaktion af universitetsfundatsen, der fik kongelig underskrift d. 7. Maj 1888, havde den dog vist, at han havde sat sig godt ind i de ting, han talte om. Det kunde derfor heller ikke være tvivlsomt, hvem der burde afløse Schack Rathlou som patron for universitetet; allerede i Juni faldt hertugens udnævnelse. Var kronprinsen soldat til fingerspidserne, var hertugen ikke så lidt af en skolemand.

Den ny stilling lagde stærkt beslag på hertugens kræfter. Det var nemlig hans ønske, at ingen bestemmelse måtte tages, ingen beslutning fattes, uden at han enten var ophavsmanden til den eller i det mindste havde billiget den, efter at den var ham forelagt. Dette er en absolut svaghed hos ham. At følge et så stort maskineri som universitetets — og senere de lærde skolars — i alle enkeltheder måtte nødvendig overstige enkeltmands evner. Men hertugen kan på dette punkt ikke siges fri for en vis smålig herskesyge, der ofte blev udlagt i værste mening og fra flere sider skaffede ham ord for at være pedantisk og mistænksom. Rigtignok svækkedes hans interesse noget for universitetet, da han blev præses i undervisningskommissionen, der skulde reformere tilstanden ved de lærde skoler og universitetet, og synderligt meget positivt fik han i sin

lange embedstid ikke udrettet for universitetet. Men i den sidste egenskab arbejdede han til gengæld med en alt-opofrende flid, som også bliver let forklarlig, da det var på hertugens Initiativ, at denne kommission blev nedsat. Det var nemlig hans mening, at det ikke kunde nytte at tænke på en virkelig reformation af universitetet — uden i rene udenværker —, før man havde reformeret universitetets forgård, de lærde skoler. Han var, som vi har set, ingenlunde tilfreds med den kort før hans tiltrædelse som patron fastslåede universitetsfundats, men foreløbig stillede han sagen i bero, da han kunde sige sig selv, at det næppe straks lod sig gøre at omstøde den.

Lettere var det at fjærne en anden anstødssten: prokansleren *H. F. Janson*, der åbenbart var en lige så myndig herre som hertugen. Det traf sig så heldigt, at professorernes og patronens ønsker her faldt sammen. Janson havde kort forinden i en »Plan til studeringernes bedre indretning i skolerne og ved universitetet« foreslået en paragraf tilføjet, hvis realisation omtrent vilde være enstydig med genindførelse af censur. Kancelliet havde også strøget den. Men da prokansleren ifølge den ny fundats var bleven normeret embedsmand ved universitetet, med hvilket han skulde føre tilsyn, vakte dette almindelig misfornøjelse blandt professorerne, og da Janson på egen hånd i lektionskatalogen 1788 havde prist fordelene ved den ny fundats, undertrykte de uden videre katalogen. I det første brev, hertugen skriver til kronprinsen efter sin udnævnelse, omtaler han også, at medens han allerede har lært professorerne at kende og haaber at kunne vinde dem alle, er forholdet til prokansleren ikke godt; »han vil aldrig tilgive mig, at jeg vil være noget mere end hans skærnbrædt og talerør, og søge at indskrænke hans magt på alle mulige måder«¹⁾.

¹⁾ Brev af 27/6 1768. Rigsarkivet.

Det følgende år afskaffedes da også prokansler-embedet, og Jansen forflyttedes som biskop til Århus ¹⁾. Hertugen tænkte senere en kort tid på at indforskrive den tyske filolog og pædagog *Chr. G. Heyne* og gøre ham til prokansler, men opgav dog atter dette ²⁾.

Administrativt set var det ingen let opgave at være universitetspatron. Her skulde nemlig balanceres mellem forskellige myndigheder, som det ikke gik an at støde. Kancelliet førte overtilsynet med universitetet, medens patronalet var en særlig akademisk myndighed, der ingen bestemt plads havde i den politiske forretningsorden ³⁾. Hertugen benyttede sig af sin særegne stilling og af nemheds-hensyn til hyppigere og hyppigere at nedlægge sine forslag umiddelbart for kongen. I begyndelsen protesterede kancelliet flere gange mod denne ny forretningsgang, men ved sædvanens brug blev den snart slået fast, og patronen fik fra 1796 sin egen indstillingsprotokol. Ved siden af bevaredes dog også kancelliets indstillingsret, og som følge deraf blev grænsen mellem hvers område noget flydende. De enkelte heraf opståede stridigheder bilagdes dog alle ved hertugens personlige elskværdighed.

Der er noget ungdommeligt ved hertugens lovlig stærke lyst til at ville se professorerne på fingrene. Det var ikke alene studenterne, der skulde formanens til at afholde sig fra optøjer og leve sædeligt, stille og ordenligt — som hertugen skriver i anledning af nogle uroligheder i Kannikestræde, han forlanger undersøgte, idet han dog tilføjer, at han er en hader af al slavisk tugt og ikke vil gøre indgreb i nogens frihed. Professorerne skulde også vide, at de havde en mand

¹⁾ Matzen: Kjøbenhavns Universitets Retshistorie. I. s. 176.

²⁾ Biographie des Herzogs Friedrich Christian, geschr. von Herzog Friedrich. Msp.

³⁾ Matzen: Anf. st. s. 172.

over sig, der nøje vågede over, om de opfyldte deres pligt. Derfor kommer der kort efter hverandre en række påbud om, at de skal affatte tilhørerlister, give indberetninger om eksaminer og forelæsninger, ved hvilke hertugen ofte gav møde. Til trods herfor var de fleste af universitetets lærere dog tilfredse med den ny patron, der havde opfordret dem til at udtale sig med frimodighed ligeoverfor ham, sikkert ikke mindst, fordi han viste interesse for og forståelse af deres arbejde, fordi han var yderst venlig og hjælpsom overfor alle dem, han ikke af en eller anden grund havde fattet uvilje mod; thi i så fald kunde han være både uretfærdig og ubillig. Nogle eksempler kan oplyse begge dele. Han var således meget optaget af, at der sikredes professorerne ordentlige gager. I forestillingsprotokollen af 1796¹⁾ har han i anledning af en ansøgning fra *Rottbøll* udtalt sig herom i følgende ord: »Såvel retfærdighed og billighed som universitetets sande gavn og videnskabernes fremme udfordrer, at akademiets lærere ikke udsættes for næringsorg, at de sættes istand til ganske at opofre deres tid og kræfter til deres egentlige bestemmelse og at opfylde deres pligter med den sjælsmunterhed, hvilken behøves nødvendig til at være en heldig ungdomslærer, og at de ikke nødes til at agte det akademiske lærerembede som en trykkende byrde, som et åg, de kun påtage sig på en kort tid for at komme i embedsvej, og som de ønske snart at forlade.« Da der i 1792 opstod vanskeligheder i anledning af udbetalingen af flere af de ekstraordinære professorers gage, interverenerede hertugen også til fordel for disse²⁾. Som ægte oplysningsmand interesserede hertugen sig navnlig for de økonomiske og naturvidenskabelige fag, arbejdede for forbedringer af anatomikamret, de zoologiske samlinger

¹⁾ I rigsarkivet.

²⁾ Badens Universitets-Journal. I Bd. 3—4 h. s. 146.

og den botaniske have, og omfattede også docenterne i disse fag med megen forkærlighed¹⁾. I varme ord indstillede han *Vahl* 1801 til professorposten i botanik. Den unge *Engelstoft*, med hvem hertugen var truffen sammen i Pyrmont, kunde også glæde sig ved hans bevågenhed. I vinteren 1801—02 holdt *Engelstoft* forelæsninger over »de skandinaviske oldsager« og sendte efter hver time hertugen sine papirer. Han belønnedes senere med sekretærposten i undervisningsdirektionen af 1805. — Undertiden faldt det hertugen ind at vise professorerne, at de var afhængige af hans nåde. Således når det galdt lønningsforhøjelser, pension o. l. Medens han afslog *Jac. Badens* forlangende om fuld gage i pension uden det sædvanlige afdrag til vikar, stillede han sig senere yderst imødekommende overfor enken. Ligeledes udvirkede han, at der tilstodes *Riisbrigh* en større pension, end ham egentlig tilkom. Men *Matzen* mener med rette, at denne noget flotte brug af kongelige resolutioner og lyst til at behandle meget som nådessager, der ikke var det, ikke kan bebrejdes »en mand i bevillingernes og gratialernes tid«. Iøvrigt kan det næppe siges, at rent personlige sympathier har blændet hertugen. Hans kritik er stadig vågen; om *Rahbek*, der var en af hans varmeste beundrere, skriver han således til *Baggesen*, at han både mangler styrke og klarhed i tænkningen, at han har mange fordomme, er lidenskabelig, og det på en smålig måde²⁾.

Uretfærdig blev hertugen kun, når det galdt sagen, ikke personen. Her kan det ikke nægtes, at han har flere synder på sin samvittighed. I et brev til kronprinsen³⁾ advarer han denne ivrigt mod at give sit minde til, at prof.

1) Brev af 24/11 1804 til Kås. Rigsarkivet.

2) *Baggesens Biographie*. II. Tillæg, s. 25.

3) Af 29/10 1788. Rigsarkivet.

Lars (Laurids) Smith, præst på Frederiksberg, bliver kaldet til Holmens kirke, som han søger. Thi Smith — skriver han — er bekendt for sin »Kætterjagt« både i ind- og udland. Opnår han det embede, han søger, vil han ikke alene komme til at fungere som eksaminator ved de theologiske eksaminer, men han vil efter forlydende da også holde filosofiske og theologiske forelæsninger, hvad man ikke kan forbyde ham, da han har den fornødne akademiske værdighed. Men sker dette — så god nat al frihed! »Vi vilde derved opbygge et nyt alter for orthodoxien, og de bestræbelser, vi har haft, og som ikke har været små, for at en fornuftigere dogmatik, filosofi og moral skulde doceres, vilde yderligere forhales. Det vil da være forbi både med de andre professorers og min ro, og mine bestræbelser for at befordre sund filosofi og oplysning ved universitetet vil være forgæves.«

Ved »sund filosofi« forstod hertugen, som vi i det foregående kapitel har set, ikke netop den Kantiske, der jo udelukkende var negativ. Men medens han dog tålte denne, var den filosofiske retning, som udvikledes af den Kantiske, og som repræsenteredes ved Fichte, ham yderst frastødende, og dette var i endnu højere grad tilfældet med naturfilosofien, overfor hvilken hertugen stod ganske uforstående og afvisende. Men netop disse retninger fik i halvfemserne deres talsmænd her hjemme, først og fremmest i brødrene *Ørsted* og *Steffens*. Hertugen vågede strængt over, at ingen af disse blev professorer. Hans uvilje bevægede *Anders Sandø* til at opgive universitetsvejen, og *Hans Christian* søgte forgæves om det fysiske professorat. Han blev kun adjunkt uden gage ved det medicinske fakultet; det var Schimmelmans hjælp, der gav ham lejlighed til at fortsætte sine studier. Det fik endda være med Laurids Smith, men her har hertugen vist sig altfor borneret og ensidig. I 1803 var professoratet i filosofi bleven ledigt, og Steffens

havde just da holdt sine epokegørende forelæsninger. Men i ham så hertugen kun en fusentast og ungdommens forfører, og det er sikkert med henblik på ham, at hertugen, da han indstiller Treschow til embedet, skriver: »Hans satte alder ligesom hans indsigters sammenhæng og fasthed sikrer ham imod den fare at helde til hvert nymodens filosofisk sværmeri og hvert halvår at skifte system i hans videnskab, et hovedhensyn, der især i vore dage aldrig bør tabes af sigte ved besættelsen af en filosofisk lærestol«¹⁾.

Hertugen var i 1789 lige ved at forspilde professorernes gode mening om sig, da han forlangte en årlig indberetning om samtlige af konsistorium bestyrede legater. Dette var noget ukendt; man opfattede sagen, som om hertugen vilde insinuere professorerne for uhæderlighed i bestyrelsen, og gjorde indvendinger. Hertugen gentog da sit forlangende, men var denne gang så forsigtig at vedlægge en skrivelse, hvoraf fremgik, at det ikke var hans hensigt at ville gøre indgreb i professorernes rettigheder, men at han betragtede det som sin pligt overalt at passe på.

Dette skridt kan også betragtes som forberedelse til en undersøgelse af, hvorledes universitetets økonomi bedst kunde ophjælpes, et spørgsmål, som jo hertugen forhen havde påvist aldeles ikke var behandlet i fundatsen af 1788.

Det var hertugens værk, at en kommission nedsattes (11. Maj 1792) angående »Universitetets og Communitetets Jordegodsers og Tienders bedre Indretning«. Dennes arbejde faldt i sammenhæng med de store landboreformer: som overalt skiftedes jorderne og udflyttedes gårdene nu også på universitetets godser (reskr. 12. Maj 1792). Bestyrelsen heraf lagdes under kvæsturen. Medens hertugen ingen personlig del tog i dette arbejde, der navnlig

¹⁾ Om hertugens og Steffens' sammentræf, se: Steffens, Hvad jeg oplevede. V. s. 19 ff.

påhvilede Reventlow, viste han på andre punkter megen energi for at reformere universitetets finansielle tilstand. Hans forslag om »corporas« inddragelse (resol. 25. Novbr. 1796), når indehaverne døde eller gik af, blev gennemført, og det kunde kun være til betryggelse for professorerne, når de istedenfor at lønnes efter hvert års kapiteltakst, nu sattes på fast gage.

Hertugen var i det hele meget årvågen for sine undergivnes vel; kun over sin myndighed viste han sig, som sagt, vel nidkær og tog det meget ilde op, når han sporede forsøg på, at man vilde omgå ham. Han stopper således den hidtil brugte fremgangsmåde, at konsistorium direkte forhandler med kancelliet, og ytrer sin stærke misfornøjelse over, at man en gang har forbigået ham. Ligeledes skal konsistoriums indstilling ved embedsbesættelser underkastes patronens godkendelse, før den sendes videre til kancelliet og kongen. Hans hensigt med disse bestemmelser — forklarer hertugen — er dog ikke at ville lægge hindringer iveauen for konsistoriums fri valg, men blot at sikre sig mod ethvert ansvar ved personlig at have gennemgået sagen. Nogen herskesyge ligger dog vistnok også til grund herfor. Thi hvorfor skulde hertugen ellers nægte at anerkende en bibliotekskommission, fordi valget var sket uden hans samtykke? Og hvorfor skulde han ellers gå i den grad i enkeltheder som at forlange, at udkastet til lektionskatalogen skulde tilstilles ham?

Det var ikke store reformer, som blev gennemførte ved universitetet under hertugens patronat. Færre end man på forhånd kunde vente i forhold til hans betydelige energi. Imidlertid anvendte han jo sine bedste kræfter andensteds; dog var der flere ikke uvigtige sager, for hvis realisation han selv arbejdede eller lod andre arbejde. Ifølge kgl. resol. af 13. maj 1791 fritoges kommunitets- og regensstipendiaterne for forpligtelsen til at bære lig, ligesom de

gængse disputereøvelser afskaffedes. Forhandlingerne herom fylder flere protokoller, men hertugen har intet sted egenhændigt meddelt sit votum, som det ellers er hans vane. Derimod er ideen til udsættelse af de årlige prisopgaver hertugens. (Promemorie af 17. maj 1791). Der skal udsættes 8 prisopgaver (i theologi, jurisprudents, medicin, filosofi, matematik, filologi, historie og de skønne videnskaber). Belønningen skal være en medalje til 40 rdlr.'s værdi. Hertugen gør selv udkast til den: på forsiden fædrelandets genius, som rækker geniet, der ledes af fliden, en egekrans; på bagsiden: en simpel egekrans, i hvidt midte indskriften: ingenio og studio patria. Som man ser, fulgtes kun den sidste del af forslaget.

For den norske studerende ungdom var det en lettelse, da det på visse betingelser tilstodes den at tage examen artium ved hjemlandets skoler og således undgå rejsen til Københavns universitet (bevilling af 28. novbr. 1796). Hertugen omgikkes også med planer til en »forberedelseseksamen« ved universitetet; den skulde træde istedenfor den daværende eksamen philosophicum og altså være »2den eksamen«. Hans udkast er som altid meget detaljeret. I modsætning til fakultetets forslag om forskelligartet prøve i forhold til den forskellige embedseksamen, kandidaten agter at underkaste sig, ønsker hertugen en fælles prøve for alle i filologi (∴ græsk, latin), historie, filosofi og matematik. Han udarbejder en oversigt over, hvor meget der antageligt kan fordres i hver af disse discipliner og beskæftiger sig endog med eksamenskaraktererne. Han foreslår karakterer for hvert enkelt fag, men finder en hovedkarakter absolut misvisende og forkastelig. Skal den beholdes, bør man ikke rette sig efter tilfældets luner, men tage hensyn til kandidatens prægnante åndsevner. Hertugen opstiller her følgende skema, der viser, at vi har at gøre med en udpræget systematiker, men ikke med nogen på bunden

praktisk natur: en student med blot hukommelse, »men ingen forstand« kan ikke gøre sig håb om mere end *non contemnendus*, da han vil vise sig ubrugelig i statens tjeneste; en, som kan ventes at ville blive en brugbar theoretisk eller praktisk lærd eller forretningsmand kan vente *haud illaudabilis*; kun den, som forbinder hoved med flid, fortjener *laudabilis* ¹⁾.

Interessant er det at følge hertugens korrespondance med kronprinsen, angående universitetets flytning. Fra officiel side hører vi ikke noget om en sådan plan, og måske er det også kun en enkelt mundtlig ytring fra kronprinsens side, der har bevæget hertugen til at tage dette spørgsmål op til videre drøftelse. At planen har været oppe i tiden og ellers har været behandlet i tidsskrifter, vedkommer os her ikke. Noget officiøst stempel har i hvert fald aldrig været den påtrykt. Så vidt det kan ses af brevene, har talen været om at forlægge universitetet til en mindre by, eventuelt Sorø, hvor gymnasiet da skulde indtages, og Holbergs penge anvendes til fordel for det ny universitet, med filialer i Jylland og Norge ²⁾.

I det første brev fremhæver hertugen, hvilke grunde der kunde tale for den ovennævnte plan. I en mindre by vilde det være lettere at føre opsyn med ungdommens flid og sædelighed. Opholdet vilde her være betydeligt billigere end i hovedstaden, og de studerende vilde derfor ikke som nu blive nødte til at give informationer eller indlade sig på præmaturt skribleri af piecer og paskviller på et tidspunkt, da de endnu selv trænger til at lære. Muligt vilde nogle forældre herved afholdes fra at sende deres børn til akademiet, men dette vilde kun være en stor fordel. Og

¹⁾ Universitetets og Skoledirektionens Sager, vedk. Universitetet, Examinier m. m. Protokol i rigsarkivet.

²⁾ Breve af ⁷/₁₀, ¹⁹/₁₀, ²¹/₁₀ 1795. Rigsarkivet.

nu kommer et veråb over de studerendes store antal, der i meget kan finde anvendelse den dag i dag: »Den nuværende store mængde studerende burde indskrænkes til fordel for agerbruget, handel og håndværk. Antallet af rå, udelige supplikanter, der intet godt gør, vilde da formindskes, og med dem alle de skrålhalse og vindmagere, der har påtaget sig at sørge for det offentliges tarv, og som skal reformere alting.« Denne moderne demokratisme er hertugen en afgjort fjende af, og det er hans mening, at man lettere vil kunne modarbejde den i provinsen. Den huserer nu hos hele den akademiske ungdom, og man må frygte for, at den herfra vil forplante sig til de øvrige klasser i det borgerlige samfund. »Den giver sig til kende ved på en ufornuftig, forhastet, uretfærdig og hånende måde at dadle alle regeringens foranstaltninger.«

At hertugen ikke havde overdrevet den mørke skildring, han gav af de bestående forhold ved universitetet, kan kontrolleres ved i Badens universitetsjournal at gennemgå fortegnelsen over demittenderne i de pågældende år. Antallet var i 1796 ikke mindre end 206, et i forhold til folkemængden mægtigt antal. Den fri skolegang og skolestipendierne havde gjort det muligt for dem indtil nu at klare sig; men ved universitetet led de ofte nød og måtte afbryde deres studier for at søge ud som huslærere eller finde ansættelse som degne eller lign. I reglen var de udgåede fra tarvelige hjem og som følge deraf rå og ubehøvlede i væsen, hvad der ikke gav dem megen anseelse hos samtiden ¹⁾.

I næste brev ser hertugen selv sagen fra modsat synspunkt. Provinslivet vilde først og fremmest medføre fare for en monopolisering af videnskaberne, idet de studerende her vilde være udelukkede fra at søge til privatpræceptorer,

¹⁾ Vor Ungdom. 1881, s. 47.

såfremt de følte sig utilfredse med universitetsdocentens foredrag. Både theologen og juristen vilde her savne de forbilleder og mønstre, efter hvilke de bør uddanne sig til deres praktiske gærning; den tilkommende læge og den naturvidenskabelige studerende de nødvendige apparater og samlinger. Dernæst vilde universitetets forflyttelse til en mindre by sikkert virke skadelig både på læreres og elevers intelligens og ydre kultur. Ved »ydre kultur« forstår hertugen, hvad man sædvanligt kalder levemåde, kendskab til, hvorledes man skal føre sig, en behagelig og net optræden. Dette sidste må på ingen måde overses eller regnes for uvigtigt. »Det tyder på en overfladisk betragtning, naar man finder det latterligt at tage dette med i overvejelse, når talen er om lærde. Thi det ydre er en nøje afspejling af det indre, og de væsentlige fortrin, talent og lærdom, må nødvendigvis være iklædte en behagelig skikkelse for at finde almindelig indgang, for at vinde menneskenes hjerter og derved virke så meget desto mægtigere på dem.« — Endelig er det et spørgsmål, om sædeligheden vil forbedres ved livet i en mindre by; selv om der ikke gives så megen ydre anledning til at fordærve ungdommen, kan den indbyrdes større omgang virke skadelig. Livet ved akademierne vil i alle tilfælde være rigt på fristelser for de unge. Det eneste, som kan gøres herimod, vil være en indskrænkning af studietiden; men i så fald må skoleundervisningen først reformeres, at de unge kan møde mere forberedte og modne ved universitetet. Det vil desuden berøve ungdommen dens følelse af frihed, når den mærker, at man stadigt vogter på dens opførsel.

Resultatet af hertugens undersøgelse bliver da, at det ikke vil være tilstrækkelig motiveret at flytte universitetet fra hovedstaden til en mindre by. Thi alle ulemperne vil lige fuldt kunne trives her som hist. Derimod vil udgifterne stige betydeligt ved oprettelsen af filialer. Her vilde den

Holbergske kapital ikke strække til, og, selv bortset fra den finansielle side ved sagen, vilde man savne tilstrækkelige dygtigheder til at beklæde det forøgede antal af lærestole, som måtte kræves. —

Da hertugen i 1795 uddelte de akademiske prisbelønninger, holdt han en tale: *Om den offentlige menings betydning og værd — hvorledes den bør opdrages for at blive fri og sand*, som han bagefter lod indrykke i »Minerva«¹⁾. Det er en af disse abstrakte prøver i veltalenhed med et vist idealistisk sving, hvori tiden havde sin styrke. Oplysning, sædelighed og dyd er de ord, som hyppigst forekommer i den, og for så vidt adskiller den sig ikke i meget fra den mængde taler, der fra samme tidsrum er os bevarede og holdte ved lignende lejligheder. Den offentlige mening er endnu ikke ret bleven til, thi dertil kræves en almindelig og udbredt oplysning. Denne findes ikke endnu — »Vi vandrer i mørk skumring, ikke i dagens klarhed. Uvidenhed og overtro kunne endnu upåankede have deres spil, mørke fordomme kunne pånøde sandheden tavshed, lidenskaber ytre sig med vildt raseri. Sindighed og retfærd har ikke opslået deres pavluner iblandt os. Men skulde hine oplysningens dage derfor aldrig oprinde? Skulde menneskeslægten aldrig vandre i fornuftens og sandhedens lys? Skulde sjælens myndighed stedse kun vorde få vises arvedel? Nej, medborgere! Lader os ikke mistvivle om vor slægts fremskridende udvikling, lader os ikke falde af fra vor tro til denne; at vor bestræbelse for, at det stedse skal vorde bedre på jorden, ingensinde må forekomme os den latterligste blandt dårskaber, og at vor virksomme iver for det gode i verden ingensinde må kølnes.« At hidkalde den og derved opdrage den offentlige mening bør »akademiske *medborgere*, være Deres kald!« Tilsidst ønsker

¹⁾ Minerva. 1795. II, s. 53 ff.

hertugen, at »sindigheds ånd« må hvile over over de studerende og hele folket. Et ønske, som måske kan forklares ved dets fremkomst just i 1795, medens revolutionens efterdønninger endnu vuggede vandene; men forøvrigt er denne frygt for al voldsomhed både i tale og handling jo så betegnende for hertugen, at det ikke kan undre, at han også lægger den studerende ungdom på hjerte at sky den.

Da universitetets sager i 1805 var blevne underlagte den nyoprettede direktion for undervisningsvæsenet, hævdedes på hertugens forslag d. 10. april s. a. patronatet på grund af forretningernes tiltagende mængde.

For sine pædagogiske studier fik hertugen rig anvendelse, da han i 1790 blev udvalgt til præses for den kommission, som ifølge kongeligt påbud skulde undersøge alle latinskolerens tilstand (derunder indbefattet Sorø-akademi og gymnasiet i Odense) og gøre forslag til eventuelle forbedringer. Kommissionens øvrige medlemmer var gehejmeråd *C. F. Brandt*, etatsråd *Trant*, *P. F. Suhm*, universitetsprofessorerne *Hornemann*, *Moldenhawer*, *Riisbrigh* og *Baden*. *Rahbek* fungerede som sekretær. Hertugen var uden tvivl kommissionens flittigste medlem. Egenhændigt har han næsten overalt ført protokollerne, og til forelæggelse i kommissionen og circulation blandt dens enkelte medlemmer har han forfattet en mængde afhandlinger, der til emne har — hvad hertugen med et yndlingsudtryk kaldte — pædagogikens filosofi. Alle disse afhandlinger er mer eller mindre abstrakte, således som kun en mand, der er vant til at føre pennen, vilde kunne skrive dem. Om man imidlertid — som hertugen — med føje kan tillægge dem attributet »filosofisk«, er et spørgsmål. I virkeligheden indeholder

de kun almindelige betragtninger over de vigtigste måder, på hvilke den daværende skolemiser vil kunne undgå, ofte træffende og gode bemærkninger, men undertiden også trivielle, bornerte og lovlig brede. Da de viser os hertugen i pædagogens skikkelse som udpræget oplysningsånd og frihedsmand, men samtidigt godtgør, at hans personlige sympathier stiller sig hindrende ivejen for realisationen af hans principper, og derved på dette punkt konstaterer misforholdet mellem person og omgivelser, må vi dvæle lidt ved dem. — En mere reel og positiv karakter har egentlig først de »*Ideer, vort lærde Skolevæsens Indretning vedkommende*«. som hertugen lod publicere i Minerva ¹⁾).

I overensstemmelse med tiden så hertugen menneskehedens lykke og betingelsen for almindeligt fremskridt i forøget intellektuel kultur eller udbredt oplysning. Der skal just ikke læres mere end før, men der skal læres bedre. Hjærtets dannelse bør heller ikke forsømmes på hovedets bekostning. Den måde, på hvilken de tyske pædagoger adopterede Rousseau, bliver dog ikke i så høj grad norm for de reformerende hos os. I hvert fald står hertugen i absolut modstrid med de pædagogiske frihedsideer, når disse fordrer den størst mulige oplysning for det størst mulige antal. Dette tåler menneskeslægten ikke. Som der er og altid har været sociale klasser, mellem hvilke det vilde hævne sig at fjærne skellet, således må denne adskillelse også være bestemmende for det mål, i hvilket undervisningen skal meddeles. »Min hele teori om det offentlige opdragelses væsen beror på menneskehedens inddeling i højere og lavere, eller for at udtrykke mig mere bestemt, i mere og mindre civiliserede stænder.« Herved sigter hertugen dog ikke så meget til borgerlige og politiske rettigheder, som til den større eller mindre grad af modtagelighed for

¹⁾ Minerva, 1795. I., s. 38 ff.

»intellektuel og moralsk kultur«, som er de forskellige mennesker medfødt. Men sæt også, at denne er lige, må ejendommens forskellige fordeling dog medføre forskel i dannelse — »folkets mekanisk arbejdende klasser må altså efter reglen bestandig være mindre civiliserede.« At der gives undtagelser, beviser intet mod hertugens påstand; for at man ikke skal tro, det er standshovmod, der leder hans udtalelser, tilføjer han: »Jeg kender selv sådanne undtagelser; thi jeg kender bønder og gemene håndværksfolk, som jeg med langt mindre føje kunde regne til pøbelen end mange herrer af min egen stand.«

Herefter må undervisningsmetoden da blive forskellig for over- og underklassen. Den sidste er ikke vant til at skærpe sin tænkekraft og sit omdømme; meget må derfor indprentes den ad hukommelsens vej, som andre kan nå til ad eftertankens. I første række gælder dette religionsundervisningen. Hertugens udtalelser herom kan jævnføres f. eks. med Birckners, der bestemt fastholder, at man må lempe sine ord efter den forskellige modtagelighed. Den store masses religion er en på tradition, autoritet og vane grundet tro. »Dette kan ikke være andet«. Skønt hertugen som oplyst mand naturligvis aldrig bærer nogen personlig religiøsitet til skue, anser han dog en sådan som højst nødvendig for folket. Derfor behøver man ingenlunde gennem præster at indprente almuen den kristelige dogmatiks læresætninger; dette er både unyttigt og skadeligt. Hvad der læres gennem hukommelsen, må ikke stå i strid med den almindelige fornuft, og hvad der læres, skal have til hensigt at gøre mennesket moralsk bedre. Derfor gælder det mere at reformere metoden end indholdet.

Den øvrige undervisning bør for folkets store mængde indskrænkes til læsning, skrivning, regning, kundskab i landets sprog og landets almindelige love, undervisning i at bevare sundheden og læge små svagheder, allehånde enkelte

kundskaber af forskellige videnskaber til at forvare den mod frygt, overtro og skadelige fordomme. Undervisningen bliver altså et led i lyksalighedslæren. Enhver skal kun lære det, som kan blive ham til nytte i livet. Derfor vil almuen kunne nøjes med nogle få almindelige praktiske færdigheder og med et jævnmål af sund, praktisk fornuft, der uskadet kan føre den over livets skær.

Samtidigt med kommissionen for latinskolens reform virkede en kommission for almueskolens forbedring, i hvilken *Reventlow, Schimmelmann, Bastholm, Arctander* og *Münter* havde sæde. Disse folk — og da navnlig Reventlow — havde et langt mere ideelt syn på almuen end hertugen, og da Reventlow i 1798 kom til at afgive en erklæring om latinskole-kommissionens forslag, benyttede han lejligheden til kraftigt at protestere mod hertugens inddeling af folket i civiliserede og uciviliserede, og hævdede med iver, at ingen mennesker i Danmark var så hårdt kuede af legemligt arbejde, at de skulde være uimodtagelige for undervisning. I sin private dagbog skrev han spydigt: »Bliv du gode hertug mere ved jorden med dine høje tanker, elsk mindre den rene filosofi og grammatikens spidsfindigheder, og elsk mere den sunde jevne menneskefornuft og den eneste abstrakte nyttige videnskab, matematikken; da vilde du gå sikrere frem end nu ved din Platners og Moldenhawers ledetråd¹⁾.

Da hertugen på sin side skulde ytre sig om almuekommissionens arbejde, der forelagdes statsrådet i 1802, ses det, at Reventlows opposition intet indtryk har gjort på ham. Med fornyet kraft hævder han, at der må være en absolut væsensforskel mellem den lærde skole og almueskolen, og at skolelærerseminariet begår en stor fejl ved at

¹⁾ Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds, udg. ved L. Bobé. I, s. 223.

meddele eleverne mere stof, end de har brug for ved deres undervisning som fremtidige lærere. De bør strengt følge de »methodebøger«, som hertugen foreslår udgivne. Den opfordring til selvtenkning og frihed i opfattelse, som hertugen ikke kan forsvare varmt nok, når det drejer sig om den højere undervisning, må absolut holdes borte her, hvor den yderste stringens og nøjagtighed er anbefalelsesværdig. Den nuværende seminaristiske dannelselse vil let kunne medføre, at der skabes »halbwissen«, at lærerne vil spille tænkere og pædagogiske reformatorer og ende med at forkvakle landsbyungdommen. Forudsat at der ved almueundervisningen drages en rettesnor, som ufravigeligt bør følges, har han intet imod, men anbefaler endog, udelukkende at lægge religionsundervisningen i hænderne på præsterne, som han ellers absolut vil have jagede ud af latinskolen som al fri forsknings fjender. Luthers katekismus synes ham i høj grad upraktisk til skolebrug, og han misbilliger den blinde forgudelse, man har drevet med denne bog. — Også i mange andre henseender kritiserer hertugen almueskole-kommissionens forslag skarpt; det rummede således en urimelig mængde discipliner og var i det hele såre upraktisk, båret oppe af en usvigelig og sentimental tro på den menneskelige naturs godhed ¹⁾. I det hele vil almueskolen næppe behøve nedsættelsen af en kommission af lærde — det kommer mere an på simpel praktisk erfaring, skrev hertugen i et brev til Reventlow ²⁾. Her repræsenterede hertugen altså virkeligheden overfor idealiteten, og det skyldtes hans opposition, når skoleloven senere fremtrådte i en mere praktisk skikkelse ³⁾.

¹⁾ En udførlig behandling af hertugens kritik findes hos J. Larsen: Den danske Folkeskoles Historie 1784—1814, s. 237 ff.

²⁾ Arkivet på Pederstrup. Velvilligt meddelt af hr. cand. phil. Bobé.

³⁾ Reventlows bløde hjerte irriteredes stærkt ved hertugens kritik, og han skrev derom i sin dagbog: »Flere fordomme og skæve domme

Endvidere har hertugen i et brev til Kaas givet en udførlig betragtning af sin opfattelse af seminarierne og almuens undervisning. Den vidner om mere praktisk sans og kendskab til forholdene, end man på forhånd kunde vente at finde hos ham. — Sagen angår Tønsberg seminarium. Hertugen vil ikke underkende seminariernes betydning, men de må stilles i anden række, »da det er endnu vigtigere og mere magtpåliggende at danne dem, der i fremtiden skal være folkets ledere, lærere og øvrigheder, end den del af folket, man kalder almuen, og aldrig må de derfor begunstiges på de andre institutters bekostning. Hovedsagen er, at man nøje bestemmer målet, man ved deres hjælp agter at opnå, thi derefter må undervisningens genstande og metoder rette sig. Det synes mig at være altfor ubestemt, når man sædvanlig siger, at man ønsker at

og mere galde findes næppe på ét sted samlede. Det er skade, at forfængelighed og høj filosofi således har forstenet ham og tilintetgjort det gode, han ellers ved hans, ved flid erhvervede kundskaber, og ved hans naturlige vittighed kunde stifte Jeg har besvaret hans brev med den frimodighed, jeg skylder sandheden, og derpå af ham erholdet det mest uartige svar. Den kolde filosofis lidenskabelighed og den dermed forbundne hierarkiske stolthed er ret maalede i dette brev. Jeg har igen besvaret det uden lidenskab og vil fra min side ikke give lejlighed til at skade den gode sag. Han har rimeligvis selv indset sin overlede heftighed, ved hvilken han imod en anden mand vilde have skadet sig meget og givet sig blot for hans angreb, og derfor sagt mig, at han håbede, at denne sag ikke vilde gøre nogen forandring i det forhold, han hidtil har stået i til mig. Jeg har svaret ham, at jeg intet mere ønskede, end at han altid vilde skænke mig hans bevågenhed og tillade, at sagen måtte uden varme overvejes, hvilket han har lovet, men næppe holder.«

Den korrespondance, hvortil her hentydes, eksisterer næppe mere; i hvert fald har jeg intet yderligere kunnet opspore derom, så at det ikke bliver muligt at kontrollere Reventlows ytringer. (Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede. I. s. 230 & 236.)

fremme nationaloplysning og ved denne sædelighed og nationalheld. Hvori skal denne oplysning bestå? Hvad grænser bør den have? Overalt, hvorledes vil man, at almuesmanden skal være i henseende til tænke måde, sindelag, tilbøjeligheder, læremåde? Jeg for min del ønsker, at landmanden må besidde praktisk forstand, som ytrer sig ved alle i hans daglige liv forekommende lejligheder, ved alle hans sysler, at han må elske sin stilling, sine med strængt borgerligt arbejde forbundne sysler, sin simple, ensformige, stille levemåde. Vilde han blive lykkelig, dersom man ved en uforholdsmæssig intellektuel dannelse foranledigede, at strængt og dagligt arbejde blev ham modbydeligt? Dersom man ved at bibringe ham kundskab om de følelser og nydelser, en højere ånds og hjærtets dannelse, eller hver anden stilling i verden forskaffer, indprentede ham afsky for hans stille ensformige levemåde? Dersom man befordrede læselysten hos ham i den grad, som passede hverken til hans bestemmelse eller til hans indskrænkede kår? Man stræbe altså at udvikle praktisk forstand hos ham, at øve denne på sådanne genstande, der forekommer i hans kreds, at lære ham nøjere at kende alle disse genstande, men mere indskrænke sig også dertil, for så vidt de theoretiske kundskaber angår. Hvad skal bonden f. eks. med andre staters geografi og historie? Han lære kun et kort omrids af sit fædrenelands geografi og nyere historie og endnu bedre, historien om hans stands skæbne og forfatning i forrige og nuværende tider. Hvad skal bonden med et udtog af landets love? Skal da dette ikke kunne blive farligt for ham? Han lære kun de love, der har umiddelbar indflydelse på ham og hans stilling i staten. Ligeså plejer man i seminarierne at drive det matematiske og det grammatikalske sprogstudium for vidt¹⁾.

¹⁾ Brev til Kaas af ²²/₂ 1800. Rigsarkivet.

Hvad er nu de højere stænders opgave? Og hvorledes bør undervisningen forme sig for dem? Ifølge »tingenes natur« skal de være samfundets styрere, folkets højeste opdragere eller — som hertugen udtrykker der — »de skulle være lærere og mønstre, regenter og forsørgerere og glædesgivere for de lavere stænder.« Holder de sig denne deres opgave efterrettelig, vil de dermed retfærdiggøre og udslette enhver ulighed i de menneskelige kår, og med henblik på pædagogerne af Rousseaus skole mener hertugen, at »alle hine forsøg at vende tilbage til naturens tilstand ikke blot må stemples som overflødige, men som absolut forkastelige og sikkerligen også strafværdige for alle menneskers fælles faders domstol«. Men det gælder da også om at danne disse menneskers tænkemåde og sindelag, og hertil må filosofien og »sand religion« i første række tjene. Hvad hertugen egentlig forstår ved denne megen tale om filosofi, er temmelig uklart. Det er ikke undervisning i bestemte filosofiske discipliner, han tilsigter, hvad vel også måtte siges at ligge udenfor skolens opgave; snarere en slags almindelig lyksalighedslære, der skal retlede »forstandens, hjærtets og smagens sande kultur«, der må være indbegrebet af al opdragelse. Et vink om, hvorledes han kunde ønske denne doceret i skolerne, får man ved en skizze til en lærebog med titlen »*Philosophie for de Disciple, der ville til Akademiet*«, og til hvilken en udførlig indholdsfortegnelse foreligger i manuskript med hertugens egen hånd. Der ser således ud:

Indledning.

Om eftertanken, hvori den består. Den er den modne ynglings skelnemærke fra drengen, det dannede menneskes fra det rå.

Store eftertankens genstænder for mennesket er verden, og hans rigtige forhold i samme.

Den egentlige undervisning heri henhører til universitetet; der læres om, hvorledes man filosofisk skal behandle efter-tankens genstande.

Dog tilhører skolerne en del af det filosofiske studium, altså kort fremstilling af en systematisk grundrids og alle filosofiens dele.

Med hensyn til forberedelsen til akademiet udtages enkelte filosofiens lærdomme og foredrages i skolerne under følgende hovedstykker:

1. hovedstykke.

Om lyksalighedens sande værd i verden samt de ting, der fremmer den.

1. lære: Om de levendes lyksalighed som det guddommelige formål i verden; af den naturlige religion.
2. lære: Om den filosofiske entusiasme for lyksalighed. Denne filosofiske entusiasme må ikke blot forklares, den må og opvækkes, og dertil er med hensyn til ungdommens følemåde en lidt talerisk fremstilling af denne lære fornøden.
3. lære: Om den sande forstand, hvorvidt den består deri, at man betragter alting i verden fra den ovenangivne synspunkt, lyksalighedens, og helliger dette forsynets formål med verden alle sine evner, lempet derfor alle små tilbøjeligheder, og ofrer det alle sine fordele.
4. lære: Om den sande livets nydelse, for så vidt den ved hin filosofiske entusiasme og ved denne sande forstands anvendelse fremmes.

2. hovedstykke.

Om menneskenes store elendighed på jorden, og især om lyksalighedens hindringer i den borgerlige verden.

1. lære: Om sygdommene.
2. lære: Om menneskenes vildfarelser, falske, overtroiske, vantro religionsbegreb.

3. lære: Om laster og dårligheder.
4. lære: Om privatpersoners og nationers stridigheder og om uretfærdighed og vold og de deraf flydende farer for ejendom, liv og levnets nydelse.
5. lære: Om det borgerlige samfunds mangler og ufuldkommenheder.

3. hovedstykke.

Om videnskaben og den lærde stands formål i den borgerlige verden.

1. lære: Om naturkundskab og medicin i særdeleshed.
2. lære: Om den naturlige religion, kristendom og kristelig theologi.
3. lære: Om filosofi og kristelig sædelære.
4. lære: Om lovkyndigheden.
5. lære: Om retsvidenskaberne.

Alle disse lærdommens dele betragtes kun her, for så vidt de er midler til at formindske elendigheden og fremme lyksaligheden i den borgerlige verden.

6. lære: Om universiteter, om fakultets- og hjælpevidenskaber.

4. hovedstykke.

Sædelære for studenter.

1. lære: Om en students værdighed og sande stolthed i hensyn til den lærde mands bestemmelse.
2. lære: Om ungdommens alvorlighed og dyd som følge af hin følelse af sin værdighed.
3. lære: Om flid og dens hindringer.
4. lære: Om kærligheden til grundighed og de også tørre videnskaber, som fremmer den.

Hertugens hensigt med denne lærebog var, at den skulde gøre tjeneste som »håndbog i videnskabelig encyclopædi«.

Stor bliver forskellen mellem det udannede og dannede menneskes religion. Medens hins kun kan blive en passiv autoritetstro, kræver dennes et »ræsonneret samtykke«. Den skal grundes på »selvvirkende tænkekrafts prøvelse og antages ved forstandens evne«. Hins har kun at gøre med følelsen, dennes tillige med fornuften, hvorved den bliver uendelig vanskeligere for mennesket at tilegne sig, da både den menneskelige egoisme og tidsånden ofte lægger hindringer ivejen.

Enhver stand skal altså tilegne sig det mål af kundskaber og færdigheder, som passer for den. Men hvor lidet er dette tilfældet, når man vender blikket rundt omkring? Grunden kan kun være den, at undervisningen i ungdomsårene er bleven ledet på en uhensigtsmæssig måde. Og nu kommer hertugen til kærnen i sin undersøgelse, til hvilken de andre betragtninger kun har været en nødvendig indledning.

Det er undervisnings idé at udvikle og øve alle menneskets åndelige kræfter. Dets sæder skal forfines og forbedres, der skal indplantes det kærlighed til orden og lovmæssighed. Imidlertid godtgør erfaringen daglig, at slebne sæder og et anstandsfuldt væsen — »et sådant, som ikke blot kan læres på en danseskole«, men som skyldes et ædelt hjerte, megen dannelse og klogskab, sjældent er forbundet med lærdom. Og dog burde man med rette vente at finde ægte humanitet hos den lærde stand. Skylden ligger i den gamle pædagogiske slendrian, man endnu traver i, og hvis udspring hertugen fører lige op til munkevæsenets og skolastikens dage. Man lagde hovedvægten på udelukkende at berige hukommelsen og på at tilføre ungdommen et så stort kvantum positive kundskaber som muligt. Hvorledes disse kundskabers art var, om de fremmede sand dannelse, tænkte man ikke på. Men nok så vigtig som denne materielle side ved undervisningen, hvor blot

viden efterstræbes, er den formelle, der søger på samme tid at danne hjærte og hoved, som véd, at det ikke siger saa stort, *hvormegit* der læres, som *hvorledes* der læres.

Det kan ikke nægtes, at hele denne hertugens udvikling er overordentlig sund og udmærker sig et skarpt blik for den daværende undervisnings svaghed. Men hans stærke betoning af det methodiske bevirkede på den anden side, at han søgte dette altfor strængt gennemført og levnedede både lærer og elev for lidt frihed. Han hævder således ivrigt, at ynglingens fantasi, hukommelse, dømmekraft og skarpsind ved hensigtsmæssige øvelser skal sættes i bevægelse og styrkes. I sine bestræbelser for ikke blot at udvikle hjærnen, men hele mennesket, ønsker han også, at skolen skal påtage sig at vejlede hver enkelts følelsesliv ved at fremkalde hans medlidenhed, velvilje, skønhedssans osv. Her stikker theoretikeren hovedet for langt frem. Fragå kan man imidlertid ikke, at hans forslag stræber efter at gøre den så meget misbrugte sætning: *Non scholæ, sed vitæ discimus* til sandhed.

Som de højere skoler nu er beskafne, kan hertugen i dem ikke se andet end en slags forberedelsesskoler til universitetet; de meddeler en særdannelse, som i virkeligheden hører hjemme på et senere standpunkt af undervisningen, derimod ingen almindelig kultur. Dette vil senere hævne sig i den unges liv. Hvad enten den akademiske borger tænker på at træde i statens tjeneste som embedsmand, eller han privat vil virke som forretningsmand, vil han behøve et almindeligt humant grundlag for sit liv. Men hvorledes nåes dette, når det ikke er meddelt ham i ungdomsårene? Det ligger udenfor universitetets opgave at give dette. Her ligger netop grænsen mellem skole og akademi. *At meddele det ægte humane og almindelig videnskabelige præg er skolens øjemed og bestemmelse.*

Universitetet har derimod til hensigt at uddanne til et eller andet bestemt offentligt hverv. Skolen skal umiddelbart tilstræbe menneskets dannelse, akademiet skal kunne danne den borger, som vil ofre sig for et bestemt fag¹⁾. Derfor skal vægten i skolerne lægges på humanitetens udvikling fremfor på tilegnelsen af den størst mulige mængde kundskaber. Derfor skal skolen reformeres før universitetet.

Hvad der rent positivt skal læres i skolen, bliver de »for alle velopdragne mennesker nuomstunder nødvendige kundskaber«. Herefter kunde man formode, at hertugen vilde forlange undervisningen i de gamle sprog afskaffet. Dette vil han dog ikke absolut gå med til, men foreslår en deling, hvorefter der skal opettes egne latinske og græske klasser, som kun de elever, der vil til akademiet, skal frekventere. Her er altsaa en spire til delingen mellem »realister« og »latinere«. Men forresten vil han også gerne have undervisningen i de gamle sprog indskrænket; i forhold til resultaterne sluger den for megen tid, og han bemærker med føje, at »den græske og romerske litteraturs indflydelse på smagens og tilbøjelighedens dannelse kun er meget lidet at mærke hos den største del af skoleungdommen«. Og skylden bør måske her ikke alene søges i den fejlagtige metode.

Når skolerne blev ordnede i overensstemmelse med hertugens princip, vilde universitetet tabe sit monopol på videnskabelig kultur, som nu vilde blive alle dannede ynglinges særkende, og væsentlig blive en fagskole med undervisning i de såkaldte brødstudier og uddannelse af lærere i enkelte fag og af lærere for universitetet og skolerne.

Disse tanker om skolens reform har hertugen oftere fået lejlighed til at udvikle, i reglen med en trættende bredde og overflødighed af gentagelser. Vi skal nu se,

¹⁾ Brev til Kronprinsen af 10/11 1795. Rigsarkivet.

hvorledes det gik, da idéen skulde føres ud i livet, da teorien skulde blive praksis.

Allerede ved frdn. af 17. april 1739 havde regeringen søgt at bøde på den uheldige forfatning, de fleste latinskoler i riget var stedte i, især ved at indskrænke deres antal. I den følgende tid skete også jævnligt mindre forandringer, men nogen virkelig forbedring kunde ikke ventes, før man brød med det gamle lektie- eller hørersystem og derved underkendte det gældende princip for undervisningen. Guldberg havde vel haft sansen åben for, at en reform var nødvendig, men den kgl. ordre af 1. decbr. 1774, som han havde konciperet, var meget ensidigt affattet og blev betydningsløs. Dens vigtigste bestemmelse var vel den, at man fik en regelmæssig undervisning i modersmålet og fædrelandets historie fastslået, men ved siden heraf lagdes der en utilbørlig vægt på undervisningen i klassiske sprog og theologi, så at skoleeksaminerne snarest måtte opfattes som en slags forberedelsesprøver til det theologiske studium. Til almindelig oplysende og dannende fag som matematik, fysik og naturhistorie var intet hensyn taget. Undervisningen heri ønskede Guldberg henlagt til universitetet.

I de fleste pædagogiske kredse herskede da også en levende følelse af, at dette arbejde måtte gøres om. En kommission, som nedsattes i 1795, fik vel intet udrettet, men samtidigt viste det sig gennem et utal af flyveskrifter og piecer, til hvilke rektorerne ved de lærde skoler i reglen var forfattere, at trangen til en reform var oppe¹⁾. Den

¹⁾ F. eks. Tauber: Brøstfældigheden i det lærde Skolevæsen. 1789. Tauber: Tanker om den nuværende Giæring i Undevinsningsfaget. En Tale. 1789. — I »Minerva« findes en mængde afhandlinger over samme emne, som: H. J. Birch: Tanker om det lærde Skolevæsens Indretning. (novbr. 1790) — Boje: Noget om skolevæsenet (maj

store kommission af 1790, hvis præses hertugen var, begyndte sit arbejde med at søge oplysninger om skolernes indtægter, og derefter forhandlede man om, hvorledes en bedre og gennemgribende ordning af det højere undervisningsvæsen med størst udbytte kunde gennemføres. Det kan ikke være vor opgave at følge disse forhandlinger og påpege de enkelte medlemmers stilling til de forskellige spørgsmål, som behandlede i kommission. Hvad der her interesserer os, er kun hertugens idéer, og at se, hvorledes han nu arbejder på at få dem realiserede.

Hertil har han givet et meget vægtigt bidrag i den fornævnte, af ham selv forfattede afhandling: *»Ideer vort lærde Skolevæsens Indretning vedkommende og fremlagde i den dertil allernaadigst ansatte Commission«*.

Han begynder med at sige, at en reform af de lavere skoler egentlig først burde finde sted, da de danner grundlaget for de højere, før man kan forbedre disse. Dette vil imidlertid gøre sagen for omstændelig, og han holder sig da til den, som den foreligger. I lighed med det tidligere udvikler han dernæst, hvorledes ingen kundskab kan forbigås, som ethvert kultiveret menneske efter »oplysningens nærværende højde« må sidde inde med. Først når dette sker, og der ikke tages ubetinget hensyn til den større eller mindre grad af lærdom, som erhverves, vil mennesket kunne »vinde den grad af borgerlig agtelse og anseelse, der er ham i mere end én henseende vigtig og nødvendig, og som, det er højligt at ønske, altid må følge navnet student«.

Hertugen går derpå over til at behandle den projekterede reform i enkeltheder. Intet er undgået hans opmærksomhed. Han begynder med undervisningsgenstandene og behandler derefter lærebøgerne, disciplinen, eksamener, lærernes stilling, og tilsidst administrationen. Det vil let

1791), og efterat kommissionens arbejde er begyndt, og denne har opfordret sagkyndige til at udtale sig, stiger antallet i en betydelig grad.

falde i øjnene, at, hvor meget godt og smukt der end udmærker hertugens forslag, gør disse dog mere indtryk af at være tankefostre end at hvile på praktisk erfaring, af i højere grad at skrive sig fra en stuelærd end fra en prøvet skolemand. Hvor meget hold der alligevel har været i dem, viser bedst den omstændighed, at de — rigtignok med adskillige modifikationer — endnu efter så mange års forløb danner det væsentlige grundlag for undervisningen ved de lærde skoler.

Foruden undervisning i de elementære skolefag (læsning, skrivning, regning, kundskab i modersmålet) forlanger hertugen optaget ved siden af de gamle discipliner som klassisk sprogundervisning, geografi og historie følgende ny fag: elementerne af fysik, naturhistorie og ren matematik, »udvidet teori og sædelære«, tysk, fransk og engelsk som vigtige for enhver dansk; som bidisciplinerer til sprogundervisningen: grammatik, retorik, poetik, mytologi, antikviteter, litteraturhistorie, samt en kort udsigt over logik og den gamle filosofis historie. Som en ganske ny disciplin fremtræder elementær-kundskab til »borgerlige kundskaber« eller anthropologi. Dette fag er særlig karakteristisk for tiden og lægger vægten på at fremstille mennesket som naturens søn og som medlem af det borgerlige samfund, i modsætning til det tidligere specielt theologiske snit, hvor man med forkærlighed dvælede ved dets forhold til det hinsidige. I samklang hermed skal altså efter en kort fysiologisk indledning grundtrækkene af samfunds- og statsforfatningslæren fremstilles, og herunder almindelige udsigter over landmandens, den industridrivendes og købmandens sysler. Tilsidst gives en oversigt over fædrelandets politiske og juridiske forfatning, tilligemed dets almindelige borgerlige love. — Sådanne lærebøger eksisterede endnu ikke i det danske sprog; de måtte derfor skrives. Flere skolemænd gav sig også i lag dermed, dog ikke til hertugens absolute tilfredshed. Da rektor *Treschow* i Chri-

stiania således har sendt anden del af sin anthropologi herved til udgivelse i trykken, udtaler hertugen, at kritikken kan have adskilligt at erindre imod den. Treschow synes at have holdt sig Basedows eksempel for nær, der endog vilde gøre læren om forplantningen til genstand for undervisning i skolen, men — indvender hertugen — »skulde det f. eks. være passende i en lærebog, der er bestemt for skolen, at tale om forplantelsen, mandlig sæd og testes? Jeg troer det næppe«¹⁾. — I forhold til den mængde discipliner, der her var komne til, betød det kun lidet, at hertugen vilde indskrænke undervisningen i religion — eller rettere theologi — og i klassiske sprog nogle timer, samt begrænse det hebraiske studium til kun at skulle gælde vordende theologer. I hvert fald drejede det sig om et systemskifte, om brud med al overlevering, og i første række var det spørgsmålet om religionsundervisningens forandrede skikkelse, der henledte alle interesseredes opmærksomhed på hertugens projekt og skaffede ham mange modstandere og fjender blandt gejstligheden²⁾.

Hertugen ønskede nemlig latinskolens absolute emancipation fra gejstlighedens opsyn. Det var sikkert intet tilfælde, at *Balle*, Sjællands biskop, ikke fra først af var bleven indbudt til at tage sæde i kommissionen. Der er næsten noget komisk i det blinde had, hertugen nærer til præsterne. Han betragter dem som oplysningens farligste fjender, og til enhver tid er han rede til at slå et slag imod dem, selv om det oftest bliver en kamp med vejrmøller. Det vrimler i hans indlæg af udfald mod »hierarkiets ånd, der altid er vågen«; han påviser indtrængende, at gejstlighedens opsyn over skolerne skriver sig fra hine munkevæsenets og overtroens dage, da man søgte at spærre vejen for hver ren

¹⁾ Brev til Kaas af ²⁸/₆ 1800. Rigsarkivet.

²⁾ Baggesens Biographie. II, s. 149.

³⁾ Brev af ⁸/₂ 1802 til Kaas. Rigsarkivet.

erkendelses lysglimt, der kunde fremsnige sig fra skolerne«. — En gang har det theologiske fakultet protesteret mod hertugens bestræbelser for at gøre rektor Hejberg i Odense til stiftsprovst, da han ikke har attestats. Hertugen har imidlertid eksempler på, at det modsatte er sket, og tilføjer hoverende: »Kleresiets clamamus er nok altså ikke at befrygte, og overalt er jeg ikke bange for den«¹⁾. Fremdeles bemærker hertugen i anledning af skoleadministrationen, at man dog vilde finde det besynderligt, om der gaves en civil embedsmand opsyn med et militært korps — men forholdet her er det samme. Den gejstlige kan i sit kald være nok saa habil — har han ikke skolemandens kundskaber, duer han ikke til at inspicere skolen. — Dog vil hertugen ikke ganske frakende den øverste gejstlige ret til at føre tilsyn med religionsundervisningen og dennes »renhed«.

Vi har i det foregående flygtigt gjort os bekendt med hertugens stilling til dette spørgsmål — hvorledes han skelnede mellem en religion for dannede og udannede. Nu forelå der både fra *Jacob Baden* og fra *Skule Thorlacius*, rektoren ved Metropolitanskolen, forslag om rent at forvise religionsundervisningen fra skolen og overlade den til præsterne. Men dette opponerede hertugen bestemt imod, og kunde efter sin lave vurdering af gejstligheden heller ikke vel gøre andet. »At overlade denne undervisning udelukkende til den i henseende til indsigter, talenter og moralitet så blandede præstestand, vilde såre lettelig snarere turde fremme overtro på den ene eller indifferentismen på den anden side end ægte oplyst religiøsitet Et andet spørgsmål er, hvorledes religionsundervisningen maa være beskaffen i skolen, og om ikke måske især i den tidligere religionsundervisning mindre skulde indeholdes kirkens dogmata end den kristelige anvisning til dyd og retskaffenhed,

¹⁾ Brev af 1804 til Kaas. Rigsarkivet.

og af troens lærdomme ikkun sådanne, der kunne fattes med forstanden; om ikke måske skelnelærdommene, de dogmata nemlig, der ikke antages af alle kristne menigheder, først i modnere alder skulde læres, og denne undervisning præsterne overlades? Jeg tror at måtte besvare alle disse spørgsmål med ja. Jeg holder dem for vigtige, men de må forsigtigen berøres for ikke at give anledning til skråll om skjultfjendtligt sindelag mod kirkesystemet¹⁾. Dette undgik hertugen dog ikke. Da planen for Frue-skole i 1796 var udarbejdet, og religionsundervisningen ordnet efter foranstående anskuelser, sendtes forestillingen til biskop Balles erklæring. Men den samvittighedsfulde bisp fandt, at den ikke hvilede på *symbolum apostolicum* og den Augsburgske konfession, og derved altså kom i strid med kongeloven²⁾. Dette gik på ingen måde an, og man enedes da om et kompromis, der blev en blanding af den protestantiske kirkes læresystem og almindelig moralske grundsatninger. Først undervistes efter Campes lærebog, men snart lykkedes det Balle at få denne ombyttet med sin egen.

Trods alt havde dog den theologiske ånd i skolen lidt et bestemt nederlag, og hertugen har her gået i spidsen. Intet var mere naturligt. Den tid nærmede sig sin afslutning, da den theologiske embedseksamen var et nødvendigt stadium paa vejen for den studerende, hvad enten han nu vilde gå embedsvejen eller hellige sig videnskaben. De andre fag kræver deres ret, og det kan ikke være skolens sag at understøtte theologen på juristens bekostning. Forbindelsen mellem skole og kirke hæves. Skoleungdommen tager ikke mere del i de kirkelige forretninger, og snart oprettes et eget departement, der administrerer hele undervisningen.

¹⁾ Plan til gradviis Fremgang af Sprog- og videnskabelig Underviisning i de lærde Skoler i Danmark og Norge. Msp.

²⁾ Kirkehist. Saml. III. 4. s. 23 ff.

Som et led af »munkeorganisationen« betragtede hertugen endelig også den gamle lektieinddeling, den han nu forlangte ombyttet med en klassesdeling, samtidigt med at der skulde sørges for passende undervisningslokaler for hver ny klasse, medens man hidtil havde hjulpet sig med et eller to. Derimod må hans forslag om en speciel oprettelse af fagklasser indenfor de almindelige siges at være yderst upraktisk. Man vilde således have 3 »skriveklasser«; den første elementær, den anden orthografisk, den tredje kalligrafisk — og efter samme mønster for de fleste andre fag¹⁾.

Hovedsvagheden ved hertugens plan var, at den, fuldstændigt gennemført, ved sin store mængde discipliner fordrede alt for meget, både af elever og lærere. De sidste sad på ingen måde inde med kundskaber til at kunne tumle dette uhyre stof. På papiret tog det sig smukt ud, men atter her havde hertugens theoretiske tilbøjeligheder spillet ham et puds. Den praktiske skolemand, *Worm*, rektor i Horsens, skrev i sin betænkning ikke uden en vis ironi: »Sandelig den yngling, som med alle disse kundskaber og denne forberedelse gik fra skolen, havde årsag at prise sig lykkelig og med en medlidende storhed at se ned på hoben af vore dages studenter. — Men her kommer mit mismod igen med spørgsmålet: Er det og muligt? Hvor får man lærere fra, som er dygtige til alt dette? . . . Hvor får man hoveder fra, som kunne tage imod alt dette uden at overvældes, som kunne fordøje det? . . . Det synes, som Deres Durchl. ønskede at gøre vore skoler til gymnasier eller små akademier. Vistnok en liberal og hæderlig idé; og ønskeligt, om det kunde komme

¹⁾ Dette er dog næppe nogensinde kommet til udførelse. Se iøvrigt herom: Paludan: Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverrig, s. 76 ff.

dertil, at vi blev i egentlig forstand lærere, da vi nu er altfor meget hørere. Men her synes Deres Durchl. også at have bedre tro til ungdommens eftertanke og skønsomhed på eget bedste, end min erfaring tillader mig at tro¹⁾.

Hertugens afhandling hviler væsentlig på fremmed pædagogisk litteratur. Han lægger heller ikke skjul herpå, fremhæver tværtimod, at den vistnok både savner originalitetens og nyhedens interesse, men dette er for så vidt også ligegyldigt, som det for ham blot kommer an på sandheden og nytten. Han håber da at blive fri for plagiatbeskyldninger, selv om man vil finde steder, der direkte er tagne »af en eller anden mellem vor tids fortjente undervisningsskribenter«. Denne hertugens kendskab kommer navnlig til syne, da han behandler skolebøgerne. Han nævner flere tyske lærebøger som passende mønstre og ønsker efter tysk eksempel også et blad for ungdommen. Som den første betingelse for lærebøgerne fremhæver hertugen, at de må være skrevne i et letfatteligt sprog og intet indeholde, der går ud over barnets fatteevne. Forfatteren bør ingenlunde søge at efterligne den barnlige tankegang eller barnesprogets ufuldkommenheder, men foredraget skal være livligt og ikke for systematisk. Dog må lærebogen ikke være så udførlig, at den gør lærerens gerning og personlige indskud overflødig. — Da der skal gives undervisning i de nyere sprog, er det nødvendigt, at der udarbejdes ordbøger i disse. For de ældre sprogs vedkommende vilde det ikke være afvejen, om man i de øverste klasser lagde vægt på etymologien.

Man vil se, at hertugen ikke gyser tilbage for de mindste enkeltheder, og at det ikke var helt med urette, når kronprins Frederik i uforstående forbavelse noget hånligt

¹⁾ Nyerup: Historisk-statistisk skildring af Tilstanden i Danmark og Norge. II, s. 315.

gav ham tilnavnet »ludimagister«. Lige så interesseret er hertugen for de øvrige skolematerier. Han afhandler udførligt belønninger og straffe, anser alle udvortes ærestegn som skadelige for karakteren, og med samme finfølelse taler han mod den hyppige anvendelse af korporlige straffe. »De skader ubeskriveligt, når de uden fornødenhed bruges hos ærekære drenge af finere følelse; men for en lad eller uvidende lærer er de rigtignok de letteste straffemidler«. For lærerne var det ingen sinecure, når hertugen ønskede, at der hver aften til skolens bestyrer af hver enkelt lærer skulde indgives en skriftlig beretning om »de i hver time foretagne pensa, om den ved deres foredrag iagttagne orden, om dette foredrags benyttning til tænke- og føleevnernes udvikling, samt hvad ellers mærkværdigt i læsetimerne kunde være forefaldet«.

I anledning af eksaminerne og de ofte middelmådige resultater advarer hertugen bestemt mod at give ubegavede børn adgang til den lærde undervisning. Det vil kun blive til ulykke for dem selv, og at vise skånsel i slige tilfælde vilde være det samme som en forbrydelse mod individet, videnskaberne og staten.

Hvor stærk end den humanitet er, som bærer de fleste af hertugens forslag, tyder det på en mærkelig mangel på forståelse af elevernes tarv, når han anser enhver ferie for skadelig for dem. Lærerne vil han nok skiftevis indrømme en 4 à 6 ugers ferie, men idet han altfor theoretisk går ud fra, at disciplenes kræfter aldrig må anspændes for stærkt, slutter han heraf, at de heller ikke behøver nogen absolut hvile. Det viser ikke megen kendskab til, hvordan det ser ud i barnehjærner, når hertugen gammelmandsagtigt skriver: »Det er af megen vigtighed, at de unge tidlig gøres fortrolige med den idé, at vederkvægelse ikke må søges i uvirksomhed, i blot fysisk angenem tilværelse; tværtimod

må de opvokse med det begreb, at den rette vederkvælgelse findes i arbejdets afveksling.«

Lærernes kår ved den lærde skole var dengang så lidt som nu blomstrende. Hertugen havde også øjet åbent herfor og fremsatte forslag til at forbedre dem. Ved hver skole ønsker han 3—4 overlærere beskikket, af hvilke den ene skal fungere som bestyrer og oppebære 700 rdlr., de andre — med gage fra 500—600 rdlr. — sammen med ham danne et skolesenat, der skal varetage skolens indre anliggender. Desuden skal de have nogle underlærere til hjælp. Fra senatet skal refereres til det kollegium, som hertugen mener bør lede hele undervisningen som overdirektion, og som det også lykkes ham nogle år efter at få istand, som vi straks skal se.

Det var ikke hertugen ubekendt, i hvor høj en grad hans forslag rev ned på alt det bestående, og han undlader derfor ikke at tilføje med den ham egne forsigtighed, at skolernes reform er en så vigtig og vanskelig sag, at man må gå frem med største forsigtighed. I 1796 havde man dog i alt væsentlig en plan færdig, som efter kongens approbation foreløbig i 1797 blev prøvet i Frue-skole. Kommissionen ledede undervisningens gang, da man ikke kunde knytte store forventninger til Metropolitanskolens rektor. Den synes at have gjort sine sager tilfredsstillende, thi reformen bestod så godt sin prøve, at den endvidere i året 1800 indførtes i Christiania-skole og i 1802 ved Odense gymnasium. På mange måder viste kommissionens mænd og ikke mindst hertugen deres liberale og humane tænke-måde, således ved at give jødiske børn adgang til latin-skolen, hvad hidtil havde været dem forment. Har lærerne haft grund til at være hertugen taknemlige, fordi han havde skaffet dem bedre kår, var de på den anden side ikke vant til så skrappt et tilsyn, som hertugen førte. Det hed sig mellem Metropolitanskolens lærere, at de knap turde

spytte på gulvet uden hertugens tilladelse, og flere breve til Kaas fra den tid, han var stiftamtmand over Norge, godtgør, at hertugen ligeså minutiøst har våget over, at skolekommissionens skoleplan blev efterlevet i Christiania som i København. En gang klager han over, at man ikke følger timesystemet, og over, at skolerådets indberetninger ikke er underskrevet af det påbudte antal lærere, og tilføjer kort og fyndigt: »Efter anordningen skal skolerådet bestå af 5 medlemmer Forskriften er udtrykkelig. Hvorfor efterleves den ikke?»¹⁾ En anden gang forlanger han, at en skolesag skal forfølges med lovens strænghed, da den er bleven almindelig bekendt. Disciplene har kastet bøger efter lærerne, har taget en vægterpibe med paa skolen og spist hummer i skolegangene²⁾. Alvorsmanden glemmer ganske det gamle »Sunt pueri, pueri . . . «

1805 gennemførtes kommissionens skoleplan i landets øvrige latinskoler, og ved frdn. af 7. novbr. 1811 ophøjedes den til lov og danner delvis endnu grundlaget for den lærde undervisning i Danmark.

En ting kunde ikke undgå kommissionens opmærksomhed: lærerne var langt fra i besiddelse af den fornødne dannelse til med udbytte at kunne give undervisning i alle de ny fag og efter den ny methode. Det lå derfor nær at tænke på at give dem en tilstrækkelig faglig uddannelse, og i dette øjemed oprettedes på forslag af Moldenhawer et *Seminarium pædagogicum* i 1799. I lang tid vidste man ikke, hvem man skulde gøre til dets leder; thi hertugen betonedes, at det mere galdt om at finde en oplyst end en lærd mand. Enden på disse forhandlinger blev, at Moldenhaver modtog posten som direktør. Da man ikke havde store midler til disposition, måtte man tage til takke med

¹⁾ Brev til Kaas af 28/2 1800. Rigsarkivet.

²⁾ Brev til Kaas af 1802. Rigsarkivet.

lærere, der søgte stillingen ved seminariet som et bierhverv, men ikke udelukkende kunde ofre sig for denne gerning. Det var dels professorer, dels sproglærere, der ad denne vej søgte en forøgelse af deres indtægtskilder. Det viste sig snart, at seminariet ikke svarede til sin bestemmelse, og 1810 ophævedes det.

Da hertugen bestemt fordrede, at gejstligheden skulde udelukkes fra bestyrelsen af den lærde skole, var det klart, at noget andet måtte træde i dens sted. Allerede 1795 havde han leilighedsvis udtalt sig om det hensigtsmæssige i, at hele skolevæsenet underlagdes en fælles overbestyrelse. I et privat brev til kronprinsen fra 1798¹⁾ genoptager han denne tanke i udvidet skikkelse. Det danske kancelli trænger højligt til at reformeres. Forretningsgangen lider stærkt ved de få kollegier, i hvilke sager ophobes og kun langsomt ekspederes. Således sorterer for øjeblikket alle kirke- og skolesager under justitskollegiet. Kronprinsen har foreslået at oprette et eget politikollegium, men — indvender hertugen — vil dette kunne skilles fra det almindelige justitskollegium, og vil det ikke kunne give anledning til despoti og vilkårlighed? Redningen ser hertugen i oprettelsen af et eget departement for kirke- og skolevæsenet, som ikke bør betroes jurister, da styrelsen kræver særegen viden og uddannelse. Forslaget om en egen overdirektion hidrører ikke fra egennyttige hensigter. Gennemføres det, vil ganske vist patronatet bortfalde, og skønt dette ikke yder hertugen anden tilfredsstillelse end bevidstheden om at gøre sin pligt, anser han det for en selvfølge, at den pligttro embedsmand ikke lader sig lede af sine personlige lyster og handler i lune. At han selv skulde stræbe efter posten som chef for det ny departement, afviser hertugen med den bemærkning, at personlige forhold, der gør ham

¹⁾ Brev af 10/12 1798. Rigsarkivet.

det nødvendigt at være borte fra byen halvdelen af året, forhindrer ham i at tænke derpå.

Spørgsmålet om den ny direktion synes imidlertid at være stillet i bero, indtil hertugen 1802 i sin kritik af forslaget om almueskolens reform, opfrisker det. Hennings fortæller, at planen også er bleven forelagt statsrådet, men dér strandet på Reventlows og kancellipræsidenten Fr. Moltkes modstand¹⁾. Hertugen indså da, at han måtte indskrænke den tilsigtede direktions område til alene at omfatte universitetet og de lærde skoler. Forslaget udarbejdedes af hertugen i forening med Kaas, der i 1803 var bleven kancelliets præsident. Derimod har Wegener uret, når han vil vide, at tanken om at danne et eget departement for kirke- og undervisningsvæsenet overhovedet først fremkom efter Kaas' udnævnelse²⁾. Efter at forslaget var blevet diskuteret i statsrådet, og arveprinsen og Reventlow forgæves havde opponeret mod det, gik det igennem, således, at der stilledes 3 direktører i spidsen for det ny departement. Disse blev *hertugen*, *Moldenhawer* og *Ove Malling*, medens *L. Engelstoft* knyttedes til direktionen som dens sekretær. Når hertugen således imod sine tid-

1) »Briefe aus Kopenhagen« 1802. Msp.

Af Reventlows dagbog ses det, at han hos kronprinsen har søgt at modarbejde hertugens plan om »at få det danske skolefag og kirke-sagerne« løst fra kancelliet, og sammesteds erfarer vi, at forholdet mellem hertugen og Moltke ikke har været det bedste. Reventlow fortæller, at hertugen er rejst efter at have haft en eksplikation med Moltke, »og sådan, at den ikke gør hans forstand og næppe hans hjærte ære, om hvilket sidste jeg dog ikke vil dømme, da han ikke har underrettet mig om anledningen til samtalen . . . Svag er du, gode hertug, og lidenskabelig. Dit hjærte vil jeg ikke dømme, jeg kender det ikke nok«. (Efterladte Papirer fra den Revntlowske Familiekreds I, s. 237 & 246.)

2) Wegener: Aktenmässige Beiträge zur Geschichte Dänemark im 19. Jahr. s. 74.

ligere udtalelser lod sig vælge til direktionens præses, kan Wegener heri kun se udslaget af en utilbørlig ærgærrighed efter at drage alle videnskabelige stillinger ind under sin magt. Og han fremstiller tillige sagen, som om dette førte til skarpe brydninger mellem hertugen og Kaas, der iøvrigt vaagede over, at den gejstlige administration vedblivende var knyttet til kancelliet. Wegeners kilde er næppe nogen anden end den dagbog, som prins Christian (VIII) førte som ungt menneske, og som Wegener har aftrykt bag i sine »Aktenmässige Beiträge«¹⁾. Den unge prins nærrede imidlertid stor uvilje mod hertugen, hvorfor hans vidnesbyrd ikke ubetinget kan tages for gode varer, en uvilje, som han delte med sin fader, arveprinsen; fra denne skriver sig sikkert de uvillige og fejlagtige meddelelser, derimod næppe fra Kaas, hvad Ørsted også er tilbøjelig til at antage²⁾. Vistnok var Kaas og hertugen absolute modsætninger. Kaas var en robust og praktisk natur, ingen videre dannet mand, men netop en af dem, der passede til Frederik VI's forretningsgang. Det er således forklarligt, om Wegener — vildledet ved prinsens ytringer — har sporet stor uvilje mellem de to mænd. Men selv om forholdet flere år efter blev mindre godt imellem dem, idet Kaas optrådte som Frederik VI's håndgangne mand og bestemt modstander af Christian August's uafhængighedsplaner, hvad der atter havde til følge, at denne stemplede Kaas som en fortrukket og rå person i sine breve til sin broder hertugen, der ikke blev upåvirket heraf³⁾, var det i de her omhandlede år et ganske andet. Dette viser den betydelige korrespondance mellem hertugen og Kaas, som Wegener ganske har ladet ude af betragtning, hvis han har kendt den. Som en

¹⁾ S. 316.

²⁾ Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie, s. 167 ff.

³⁾ Aall: Erindringer. 2. Udg. s. 262 ff.

hovedgrund til uenigheden mellem dem anfører Wegener efter prins Christians dagbog hertugens adfærd i 1805 over for Herlufsholms stiftelse. Hertugen skal nemlig have ønsket, at den — skønt privat-stiftelse — skulde inddrages under direktionens myndighed, og at dens indtægter skulde tilfalde »den almindelige lærde skolefond til almenbrug«. Undervisningen ved anstalten blev vel også foreløbig stillet under direktionens tilsyn; derimod er den sidste del af påstanden urigtig allerede af den grund, at der den gang slet ikke eksisterede nogen skolefond. Desuden var det skik, at den enkelte skoles formue altid kun anvendtes til skolens eget brug¹⁾.

Nogen personlig fordel kan hertugen umulig have set ved vedblivende at ofre undervisningsvæsenet sine kræfter. Vi tør sikkert antage, at naar han forblev ved det arbejde, han engang havde påtaget sig, var det — som han udviklede for kronprinsen — af pligtfølelse. Først når den bygning, hvis opførelse, han har påbegyndt, er færdig, vil han trække sig tilbage²⁾. I et privatbrev, hvor hertugen bestemt værger sig mod den tanke, at han nogensinde skulde have ladet personlige hensyn gøre sig gældende under sin embedsfølelse — »det er under min værdighed at kabalere mod den modsatte mening, langt mindre kabalerer jeg altså mod dens forfægteres personer« — skriver han også: »Jeg har intet at sky, min personlige interesse er på ingen måde med i spillet, da jeg ikke har noget mere levende ønske end at forlade denne trældom og vende tilbage til mit rolige hjem, så snart jeg kan gøre det uden at fornærme pligt og anstand«³⁾. Andre udtalelser kunne også fremdrages, der vidner om, at hertugens ny

¹⁾ Melchior: Historiske Efterretninger om Herlufsholm. 2. Udg. s 225.

²⁾ Brev til kronprinsen af ²⁸/₆ 1805. Rigsarkivet.

³⁾ Brev til Kaas af ²²/₅ 1802. Rigsarkivet.

stilling har lagt beslag på alle hans kræfter, som f. eks.: »Igår og imorgen har jeg så meget med Ålborgs og Christianssands skolesager at bestille, at det er mig ganske umuligt at bestille noget andet«.

Angående forretningernes deling imellem direktionens medlemmer ønskede hertugen som forhen at overtage universitetets affærer, som han var nøje inde i. I spidsen for de lærde skoler stillede han Moldenhawer. Moldenhawer nød megen anseelse på grund af sin lærdom og havde jo også siddet i undervisningskommissionen, men på den anden side var hans rygte som privatmand ikke det bedste. Imidlertid havde han ved flere lejligheder givet prøver på sin arbejdskraft og praktiske sans, og det er vel disse omstændigheder, der har bevæget hertugen til at foreslå ham valgt. Personlig synes han ikke at have havt meget tilovers for ham. I et brev til Baggesen udtaler han sig med beklagelse over hans hang til usandfærdighed, der endog har gjort ham til latter udenfor landets grænser¹⁾, og ved indstillingen til kronprinsen giver hertugen Moldenhawer den noget tvivlsomme anbefaling: »Hvorfor kaste den citron bort, som man endnu kan presse, især da vi har så få, som duer noget?« Til første deputeret foreslår han Ove Malling, og til bureauchef Engelstoft, om hvis gode anlæg han taler i høje toner²⁾.

Vi har nu fulgt hertugen i hans bestræbelser for at reformere undervisningsvæsenet i Danmark og Norge. Vi har set, hvorledes der på bunden af disse hviler en ærlig stræben, som altid vil det bedste og højeste. Han frygter ikke for at sætte alle sine kræfter ind på den sag, han har gjort til sit livs hovedopgave. Undertiden går han endog for vidt ved sin arbejden i detaljer, hvorved han let mister

¹⁾ Baggeseens brevvæksling, nr. 43.

²⁾ Brev til kronprinsen af 26/6 1805. Rigsarkivet.

overblikket. Han opgiver trods sin stadige fordring om at følge den praktiske fornufte rettesnor ikke helt sine ungdomsidealer; de tanker, han deler med sin tid om menneskets høje værd, gør ham det til en livssag at få dette så dygtigt som muligt. Ofte spiller det personlige moment dog med og standser ham på halvvejen: han kan ikke gå med til kravet om ubetinget lighed, han kan ikke glemme, at der er stor forskel på menneskets stilling i samfundet, og at der derfor ikke lader sig fastsætte en fælles norm. Deraf den skarpe sondren hos ham mellem en over- og underklasse. Hertil kommer også den noget pedantiske pukken på, at alle underordnede tilbørligt skal erkende ham som deres rette overhoved. Da den bekendte præst og institutbestyrer Christiani således ikke tilbørligt har bejlet til hans gunst, slår hertugen ganske hånden af ham og er meget forbitret på ham. Han er ikke bange for at ofre noget for at spænde sig i selen til enhver tid; han er venlig og hjælpsom mod dem, der appellerer til hans nåde; men synes det ham, at der ikke vises ham tilbørlig respekt og underdanighed, kan han blive smålig og glemme, at han arbejder i en større sags tjeneste.

Det er, som vi tidligere har konstateret, opdragelse og natur, demokraten og aristokraten, der ikke ret kan komme i samklang.

Hertugen befandt sig trods det store arbejde, der optog næsten hele hans tid, ikke vel i København. Skønt hans frisindede anskuelser efterhånden stærkt afdæmpes, og han efter begivenhederne i Frankrig i hvert fald ikke mere gør sig til talsmand for dem, men tværtimod ved enkelte lejligheder ganske taler og skriver i kronprins Frederiks ånd, synes forholdet mellem svogrene dog ikke derfor at

være bleven bedre. Om man med hertugens tyske biograf har lov til at betegne året 1797 (Bernstorffs dødsår) som et vendepunkt¹⁾, så at de fra denne tid kun omgås og forhandler, når embedsforretninger kræver det, turde dog være et spørgsmål. Det er ikke muligt at opdage, hvad der kan have bragt forfatteren til just at sætte dette skelnesmærke. Men ganske vist begynder ved denne tid hertugens flere gange løseligt udtalte ønske om at trække sig tilbage fra statstjenesten for ganske at kunne ofre sig familielivet og sine børns opdragelse nu at antage fastere former²⁾.

Ved slotsbranden i 1794 var hertugen bleven husvild. En kort tid var han indlogeret hos Schimmelmans, men derefter købte han sig et palais i bredgade, så at han altså først nu efter otte års ægteskab fik egen husstand. Imidlertid opholdt familien sig den største del af året på Als, medens hertugen på grund af sine forretninger måtte forblive i hovedstaden; denne dobbelte husholdning trak store vekslers på hans i forvejen beskedne formue. I et brev til kronprinsen³⁾ søger han da også bestemt at lade denne forstå, at det er grunden — og ikke ligegyldighed —, der nøder ham til at fremsætte ønsket om at trække sig tilbage. Ved sin nuværende levemåde sætter han årligt 15,000 rdlr. til. Da han i 1805 er gået ind på at blive direktør for det ny undervisningsdepartement, udbeder han sig derfor et højst nødvendigt tillæg. Under de vanskelige forhold i 1807 blev han nødt til at hæve sin hofholdning i København og sælge sin gård. Kun den ene halvdel

¹⁾ Biografien i »Allg. Deutsche Biographie« af K. D. Lorentzen.

²⁾ Allerede i 1790 skal hertugen have tænkt på helt at trække sig tilbage fra Danmark i misfornøjelse over kronprinsens giftermål og prins Carls voksende indflydelse. (Biographie des Herzogs Friedrich Christian, gesch. von Herzog Friedrich. Msp.)

³⁾ Brev af ²⁵/₈ 1799. Rigsarkivet.

af året knnde han opholde sig på Augustenborg, i den anden levede han stille og indesluttet i hovedstaden, efter at Frederik VI's optræden 1806 i det holstenske spørgsmål havde stemt hertugens sind uvilligt mod ham. Han tænkte nu kun på at spare, og hensynet til hans børns opdragelse, der vilde lide ved den stadige skiften opholdssted, synes også at have været bestemmende for ham. Nogle breve fra 1809 og 1810¹⁾, inden det var kommet til et afgørende brud med kongen, ånder det dybeste mismod og melankoli. De tre sidste sorgelige og ensomme vintre i København har både givet hans helbred og hans humør et knæk, som han ikke let vil forvinde²⁾. Når han nu mener at måtte tage hensyn til sin stilling ikke blot som borger i staten, men også som menneske, må kongen vel af hans tidligere færd kunne dømme, at det hverken er egennyttige betragtninger eller ondt lune, som leder ham. Det har hverken før eller nu manglet ham på vilje til at tjene fædrelandet. Men det er hans overbevisning, at en familiefader heller ikke tør forsømme sine pligter, hvorfor kongen må fritage ham for at tilbringe vinteren i København. — Det er vel værdt at mærke, at disse breve går forud for den senere i tonen bitre korrespondance, i hvilken hertugen rent ud fordrer at blive løst fra statens tjeneste, så at det ikke alene — som det hidtil er bleven fremstillet — er følelsen af forurettelse over kongens handle måde i 1810, der fører ham til dette skridt. Dette har kun været den ydre anledning; grunden ligger dybere. Når han hidtil, ofte imod sin tilbøjelighed, har udskudt sit ønske om afsked, er det væsentlig hensyn til kongen, der har holdt ham tilbage;

1) Breve af ²⁹/₈ 1809 og ²⁸/₈ 1810. Rigsarkivet.

2) Reventlow skildrer også hertugen i 1807 med ordene: »Der herzog ist grämlich, mager und blass«. (Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreis I, s. 136.)

først da han mener ikke mere at skyldte denne noget sådant, er det, at han gør alvor af sin oftere udtalte beslutning.

Om livet inden de fire vægge erfarer vi i disse år kun grumme lidt. Baggesen, der var en kærkommen gæst på Augustenborg og Gravensten, har henkastet et tiltalende lille billede af sommerlivet her: »Taflet krydres sædvanligen ved Sokratiske underholdning. Hertuginde, prinsesse Louise (hertugens søster) og jeg disputerer sædvanlig over en filosofisk genstand, hvorved rollerne omtrent er således fordelte: Prinsesse Louise fremkalder, opliver og nærer underholdningen ved skærende modsigelser, levende ytringer, skarpe, rene, strængt logiske sætninger og prompte repliker. Hertugen benægter eller modificerer hendes påstande, belærer og kritiserer; hertuginde taler destoværre mindst, men hvad hun siger, er rolig visdom; hun er virkelig en Athene, og, selv når hun tier, den mest underholdende i ethvert klogt selskab. Jeg blander godt lune i det hele og søger at forene de stridende partier. Fra taflet går det til kaffestuen, hvor man grupperer sig i samtale med en eller anden ven eller bekendt iblandt de indbudne. Derpå tilbringer jeg sædvanlig nogen tid hos min Sophie og går derefter en promenade med hende, de øvrige damer og hertugen, med hvem jeg derpå spiller et parti skak, indtil damerne efter theen samler sig i Charitindernes tempel, hertuginde kabinnet, hvor jeg som gratiernes og musernes præst forelæser værker af Schiller, Shakespeare, Lessing og lignende forf. Stundom spiller også Urania på sit klaver, og synger hun dertil, henrykkes jeg i den højeste himmel. Som den ene dag, således alle de andre«¹⁾.

Hertugen havde tre børn. *Christian* Carl Frederik August (f. 1798), *Frederik* August Emil (f. 1800) og *Caroline Amalie* (f. 1796).

¹⁾ Baggesens Biographie. II, s. 155 ff.

Hertugens sympathier var som sagt på mange punkter blevne ændrede. Illusioner var bristede, og dette havde igen ved enkelte lejligheder en forbavsende stærk reaktion til følge. Omslaget mærkes dog næppe af andre end dem, med hvem hertugen står i så nær forbindelse, at han veksler breve af privat natur med dem. Han var altfor tilbageholdende til nogensinde at give uvedkommende indblik i sine rent personlige og intime sympathier og meninger, og — så lidt som før — trådte han nu offentligt frem med disse. Alligevel har vi eksempler nok til at godtgøre, at han er bleven skeptisk ved den megen tale om frihed, og at rædselsherredømmet i Frankrig har knækket hans tro på ligheden: i alle mennesker at se brødre.

De patriotiske følelser stod ikke i kurs hos oplysnings-tidens mennesker. At begrænse sin interesse til ét land, ét folk, at elske dette på bekostning af alle andre, opfattedes som tegn på et indskrænket og borneret sind. Kosmopolitisme var tidens løsen, internationalitet et videre begreb end nationalitet. Baggesen taler om »nationalt giftblanderi«, og Birckner viser, at fædrelandskærlighed kun med urette kan kaldes en dyd. Bestemte ytringer af hertugen, der peger i samme retning, kan vel ikke påvises, men der kan vist næppe være tvivl om, at han i ungdomsårene også på dette punkt har delt fremskridtspartiets anskuelse. Men senere kommer reaktionen efter revolutionen, og hertugen udtaler da ofte sin kærlighed til fædrelandet, ja giver endda sine sympathier en bestemtere adresse ved at ønske død og undergang over Danmarks fjender. Til Baggesen skriver han i 1797 om den uægte filosofi, som i kærlighed til fædrelandet kun ser et udslag af egoisme og barnagtighed, som ikke har brug for det uden til at tilfredsstille personlig ærgærrighed og forfængelighed¹⁾. I 1802 taler han i et

¹⁾ Baggesens brevveksling, nr. 36.

brev, hvor de politiske konstellationer behandles, med foragt om dem, der dadler regeringen, fordi den ikke straks kryber til korset for Englands trusler. »Skal vi have krig, må vi vise os som mænd og forsvare os med yderste anstrængelse. At give efter, at svige vore indgangne forbindtligheder, hvilken brav dannemand kunde råde til det eller ønske det«¹⁾? Under de truende udsigter mod syd i begyndelsen af 1806 skriver hertugen til kronprinsen: »Min tiltro til forsynet lader mig håbe, at den gud, der så ofte reddede Danmark ud fra overhængende fare, også vil hjælpe os ud deraf denne gang«²⁾. Før belejringen i 1807 giver han ligeledes bevis på sit danskvenlige sindelag i et brev til kronprinsen, hvor han udtaler sit håb om et godt udfald. »Vi håber efter alle efterretninger, at København ikke blot vil holde sig så længe, som det behøves, men at det vil forsvare sig med megen hæder. Da, nådige herre! er Deres navn udødeligt, og enhver dansk må være salig ved at høre til dette fædreland og denne tid.«

Et endnu tydeligere omslag viser sig i en række betragtninger over det dansk-norske *militærvæsen*. Man vil erindre, at hertugen tidligere havde lagt sin absolute aversion for dagen overfor kronprinsens militære tilbøjeligheder. Man måtte da antage, at han selv betragtede militærvæsenet som et nødvendigt onde, som det var ham ganske uvedkommende og ubehageligt at opholde sig ved. Men det modsatte er *nu* tilfældet. Ganske vist var det undersøgelser af undervisningen ved militærskolerne, der førte ham ind på dette emne, men da han først er kommen i lag dermed, slipper han det ikke, og intetsteds har vistnok hertugens standsfordomme givet sig stærkere luft. Det er den stiveste aristokrat, som her fører ordet. Ethvert demokratisk pust

¹⁾ Brev til Kaas af $\frac{7}{2}$ 1801. Rigsarkivet.

²⁾ Brev af $\frac{18}{8}$ 1806. Rigsarkivet.

er som bortvejret. Til kronprinsen klager han således over, at subordinationen i flådens kadetkorps tager af; grunden er vistnok den, at enhver, der har råd til at betale 100 rdlr. kan blive optaget, »han være iøvrigt borger- og bonde-søn, skomager eller skrædder.« Og han viser sig som endnu ivrigere militarist i det forslag, han efter kronprinsens opfordring fremsætter om et reglement for det norske militærinstitut¹⁾. — Efter at hertugen først har behandlet en række pædagogiske detaljer angående eksamen osv., advarer han imod at lade aspiranterne bo ude i byen hos borgerne. Da det nemlig er institutets mål at gøre sine elever til soldater *med liv og sjæl*, vil det være rigtigst, om de stadigt er under opsig, boer og spiser sammen.

Imod dette forslag, mod hvis konsekvens der ganske vist ikke kunde være noget at indvende, gjorde kronprinsen den betragtning gældende, at et stadigt samliv vilde kunne give anledning til megen usædelighed. Men hertugen så — som det var hans vane — mere abstrakt på sagen. »Vi kan dog ikke nægte, at soldaterstanden kræver en ejendommelig dannelse; den ægte soldaterånd må først fremkaldes ad kunstig vej. Lidenskabelig kærlighed til soldaterstanden, agtelse og værdsættelse af, hvad hver soldat må vide, selv de mindste detaljer, som hører til tjenesten, subordinationensånd, ubetinget lydighed imod de overordnede befalinger, iver og punktlighed, når disse befalinger skal udrettes; en levende, om også ofte ubestemmelig og dunkel følelse af soldatens ære, dristighed, energi, mod og dyd, som ikke er uden forbindelse med, hvad han i barndommen og ungdommen er bleven vænnet til, og med hvem han har omgåedes, og dertil en levende, ja til lidenskabelighed grænsende følelse af usselheden ved alle de modsatte fejl: fejghed, kvindagtighed, mangel på energi og forsagthed —

¹⁾ Breve til kronprinsen af $\frac{22}{6}$ og $\frac{2}{6}$ 1798. Rigsarkivet.

alle disse egenskaber, som har udspring fra én og samme kilde, og som består i tidlig at være vænnet til at anse soldaterstanden for den første stand, og inderlig være overtydet om denne stands vigtighed og føle dens betydning for det borgerlige samfund; — *således* er den ægte soldaterånd beskaffen, og denne ønsker jeg armeen, som står under Deres kongelige befaling. Sikkert er dette ønske ikke efter vor nuværende filosofis smag, men så længe soldaterstanden ikke kan undværes, beholder ægte soldaterånd også sit store værd og bør omhyggelig bevares og holdes oppe. Det er overhovedet en mistænkelig filosofi, der overalt og til alle tider vil gøre sine abstraktioner gældende uden hensyn til de forhåndenværende mennesker, ting og omstændigheder.

At vække og danne denne militære ånd burde være hovedopgaven for enhver militær opdragelsesanstalt; thi det er vigtigere, at denne ånd indblæses alle eleverne, end at deres erkendelse og hoved uddannes ved en omhyggelig undervisning. Det var, så vidt jeg ikke tager fejl, også kong Frederik II af Preussens mening.« Med ham er hertugen også enig i, at alle officerer bør tages af adelig stand.

Men tidsånden er ikke den militære ånd gunstigt stemt, fortsætter hertugen. Det er bleven mode at anse alle militærtjenestens detaljer for bagateller og barnagtigheder og at betragte dem som tåbeligt pedanteri. Man regner ikke soldater for stort andet end slaver; at lystre blindt er uforeneligt med den menneskelige værdighed, råber man, og i den militære æresfølelse vil man kun se en forældet og tosset fordom. Enten kalder man soldaterne blotte maskiner i en despots hånd, beklager dem som ulykkelige slagtofre for en andens ærgærrighed, eller man hader og foragter dem, når de vil bringe ro tilveje i staten. »Så tænker og føler vor tids ungdom, så tænker og føler næsten alle kvinder og desuden mange uforstandige, halvt oplyste mænd.«

Det vil derfor kunne være til stor skade for de opvoksende officerer, om de uhindret til stadighed kan færdes i private kredse og påvirkes af den militærfjendtlige stemning. For at vogte den unge for dette »moraliske letsind« må man give ham en alvorlig og stræng opdragelse, tidligt uddanne en religiøs (men ikke dogmatisk) tænkemåde hos ham og også meddele ham en »følelsernes religiøsitet«. Endvidere skal han holdes borte fra alle selskaber og forsamlinger, hvor han kan få smag på en yppigere levemåde. — Man kunde fristes til at tro, det var en gammel Romer, som havde skrevet dette; så barsk er tonen, så lidt hensyn er her taget til de ungdommelige krav. Det er den mindst tiltalende side ved »borgerdyden«, som hertugen her vender frem. —

Vi så fremdeles, at hertugen i 1793 havde indsendt en protest mod den påtænkte indskrænkning af trykkefriheden, »dette vort palladium«, og erfarede hans mening af brevet til søsteren (s. 41, note 3.) Det følgende år havde han i en skrivelse til kronprinsen advaret regeringen mod at optræde mod generalmajor, greve *v. Schmettau*, der i sit skrift: *Patriotische Gedanken eines Dänen über stehende Heere, politisches Gleichgewicht und Staatsrevolution* (1793) havde gjort adskillige »hämische Ausfälle« mod den danske hær og prins Karl af Hessen¹⁾. Kommer sagen for domstolene — skriver hertugen — vil den sandsynligvis medføre grevens frikendelse, og dette vil kun styrke den almindelige opinion med regeringen²⁾. Senere betonedes hertugen i sin universi-

¹⁾ N. M. Petersen: Den danske Literaturs Historie. V., s. 40, anm. 1. 2. udg.

²⁾ Brev til kronprinsen af ²²/₄ 1794 Rigsarkivet. — I et brev til greve Ahlefeldt-Laurvig, der har anmodet hertugen om at intervenere til fordel for greve *v. Schmettau*, erklærer han dog, at dertil mangler han ganske lyst. (Arkivet på Tranekær. Meddelt mig af hr. cand. Bobé.)

tetstale (s. 165) den offentlige menings betydning, men hævdede tillige, at denne endnu var såre lidt udviklet. Derfor kommer han nu ganske naturligt til den slutning, at det er regeringens pligt at give den fornødne vejledning.

Misfornøjelsen med plakaten af 4. decbr. 1790, der havde ophævet reskriptet af 20. oktbr. 1773 og atter flyttet myndigheden over forfattere og bogtrykkere fra politimesteren til domstolene, var lige stor på alle sider. Regeringen var misfornøjet med, at den kun sjældent kunde ramme den gængse uvornhed, og de få, hvem den ramte, klagede over, at de var prisgivne vilkårlighed. Man søgte derfor at få dette forhold forandret ved en ny forordning. I 1793 havde som sagt en sådan været på tale, og dengang skrev hertugen til Baggese: »Lykkes forsøget, er Danmarks lykke, indre ro og regeringens anseelse spildt«¹⁾. Efterhånden synes han imidlertid at have fået blikket op for, at de goder, som i Danmark hidtil var vundne ved trykkefriheden, var såre betingede. I virkeligheden vil ingen vel nu nægte, at den gav anledning til mange misbrug, at det skrivende og læsende publikum endnu i halvfemserne af forrige årh. ikke var modent til dette gode. Og med hvor megen iver, ja forbitrelse, end den absolute skrivefrihed forsvaredes af P. A. Heiberg, Birckner og andre, syntes den offentlige mening dog at stille sig noget tvivlende overfor den. En adresse med 300 underskrifter bad kongen om at råde bod på den forargelige tilstand²⁾. Det går ikke an her kun at regne med de unge, der var gennemsyrede af den europæiske revolutionsånd og i reglen var de, der råbte højst og stærkest. De besindigere og mere modne så anderledes på sagen, uden at man derfor kategorisk kan

¹⁾ Baggese's Biographie. II. Tillæg XXV.

²⁾ Brandts erklæring i anledning af kommissionen 1797 (Arkivet på Pederstrup).

stille dem i reaktionens rækker. Reventlow udtalte således i statsrådet, at det kun synes forfatterne at være magtpåliggende at skrive noget fornærmeligt eller ugudeligt, som opvækker publici nysgærrighed. Skal der opretholdes følelse og kærlighed i folket til det, som er godt, vil det være nødvendigt at stanse pressefrihedens misbrug.

Når hertugen nu stiller sig på denne side, er det i nøje samklang med hans øvrige optræden i disse år. Den bærer overalt spor af, at hans mening er, at man vistnok er kommen for vidt, og derfor må holde igen.

Det er allerede ovenfor vist (s. 57), hvorledes han klager over, at en stor del af den akademiske ungdom øder sin tid på at sammenmakke en mængde umodne skriblerier, hvis hensigt kun er at fiske i rørt vande, tale til folks dårligere instinkter og skaffe deres forfatter en indtægt. Og i et brev til professor *Abildgaard*, hvem han lykønsker til pladsen som formand for det »selskab af hæderfulde mænd, der under navn af det *Skandinaviske selskab* agter at stifte en nøjere forening af Danmarks og Sveriges litteratur« råder samme tone ¹⁾: »Det var og tid at foretage noget alvorligt til at råde bod på det ustyr, der beskæmmer den nyere litteratur. Den stive, ensidige systemånd, der truer at udbrede sig over hele litteraturen og langt fra at ligne beskeden visdom, bærer alle det rasende sværmeris skelmærker, må bestrides. Kådheden, hvem intet er helligt, og der kun stedse vil storme og nedbryde, uden tillige at opbygge påny, eller skåne og befæste det tilværende gode, må drives tilbage. Litteraturen må ophøre at fremstille en kamplads for rå, nedrige lidenskaber, og den med gavnlige videnskabs herredom tilbagevendende urbanitet må med skændsel og skam tilbagevise pøbelens sprog, hvor det henhører.« Det er da kun i overensstemmelse hermed, når

¹⁾ Aftrykt i »Den nordiske Tilskuer« 1816. Nr. 16.

hertugen i anledning af »Aristokraternes Katechismus« kalder Malthé Conrad Bruun »ein elender bube« ¹⁾.

I 1797 blev omsider nedsat en kommission bestående af generalauditør *Nørregaard*, *Ove Malling*, justitsråd *Frisch* og professor *Cold*, der skulde udarbejde et forslag til trykkefrihedens indskrænkning. Imidlertid tilfredsstillede kommissionens udkast til en forordning ikke statsrådet, og hertugen var den, der talte ivrigst derimod: Kommissionen havde fra først af stillet sig på et urigtigt standpunkt, og dens arbejde var derfor blevet mislykket. Af denne grund turde der dog ikke være anledning til at stanse det, da sagen allerede var bleven temmelig udbredt, og pressens tøjlesløshed kun vilde vokse, hvis det nu blev henlagt. Han fremsætter derefter selv de grundsætninger, på hvilke efter hans mening et nyt forslag burde hvile ²⁾.

Forholdene i Preussen har hertugen her som ved forhandlingerne om militæret taget til mønster. I dette land findes censur — skriver han, men den er velordnet, og i så fald er det kun tomme fraser at tale om dens lænker. Men selv om man måske bør betænke sig på at genindføre censuren, vil man i hvert fald kunne fastsætte straffe for presseforseelser, der »krænker statens og de enkeltes fuldkomne rettigheder«. Disse forseelser bør efter deres karakter dels falde ind under landets almindelige domstoles afgørelse, dels sortere under politiet. Til den første gruppe henregner han ethvert skrift, der angriber statsforfatningen eller regentens person, som opfordrer til oprør eller er af injurierende art. Derimod må det nok kunne tillades ganske abstrakt at drøfte fortrin og mangler ved en anden statsforfatning. Til den sidste gruppe må de skrifter henføres,

¹⁾ Baggesens brevveksling, nr. 55.

²⁾ De enkelte kommissionsmedlemmers og hertugens erklæringer findes i pakken vedr. frdn. ^{28/0} 1799. Rigsarkivet.

som spotter religionen eller bevidst kan fremme irreligiøsitet eller religiøs gæring, fremdeles skrifter af usædeligt indhold og skrifter, der indeholder skjulte angreb på regeringen. Forfatterne til denne anden klasse af skrifter vil hertugen med den humanitet og tolerance, som aldrig svigter ham, dog ikke have straffede — »thi straf for straffens skyld er hævn« —; men politiet skal gennemlæse ethvert trykt skrift, før det bringes i handelen, og undertrykke det, hvis det forsynder sig mod et af de sidstnævnte punkter. Dog skal politiet være liberalt instrueret. — Et, som man let vil se, for forfatter og forlægger ikke synderligt praktisk forslag.

Hertugen værger sig bestemt mod den opfattelse, at det skulde være hans hensigt at ville gribe ind i den almindelige forhandlingsfrihed. Ethvert religiøst og moralsk spørgsmål bør kunne behandles, selv om det ikke opfattes i overensstemmelse med den almindelige mening. I modsat fald vilde man kunne berøve ethvert religiøst parti lejlighed til at udtale sig, ja undertrykke det, hvad der vilde være det skammeligste åndsdespoti. Når hertugen endog intet har imod at drage spørgsmålet om guds eksistens og moralens grundvold med ind i diskussionen, viser dette klart, at han ikke har hørt til dem, der billigede assessor *Collet's* afskedigelse i 1797, fordi han havde tilladt sig at formene, at dyd og atheisme ikke var uforenelige. Tværtimod kan det formodes, at han netop har fremdraget dette punkt for derved at give forfægterne af hin sag et velfortjent hip. Man kan overhovedet ingenlunde beskyldte hans forslag for at være illiberal. Det er mere formen end indholdet, han vil tillivs, og at han har følt sig frastødt af den mangel på urbanitet, som klæbede ved størstedelen af de udkomne skrifter, vil man billigvis ikke kunne bebrejde ham.

Hele dette spørgsmål synes at have interesseret hertugen stærkt, og han ønskede, at det ny lovforslag ikke skulde udarbejdes i kancelliet, men i statsrådet, i hvilket

fald han tilbød at påtage sig dette arbejde. Som bekendt blev det imidlertid Colbjørnsen, der konciperede frdn. af 27. septbr. 1799.

Om hertugens stilling til *landboreformerne* véd vi såre lidet. Vi har kun en enkelt udtalelse at støtte os til, men denne giver os ret, når vi formoder, at hertugens umiskendelige standsfordomme og skarpe sondren mellem samfundets forskellige lag ikke har gjort ham til en ven af disse. Måske er det også på dette område gået ham som ved mange andre lejligheder, hvor vi har set, at han i begyndelsen var frihedsmand, men hvor tiden tvang ham til at skifte position. *Hennings* udtaler sig i følgende lidet velvillige ord om ham: »Hertugen er en ivrig herremand, som man har kaldet det, og som sådan er han uforsonlig stemt mod alt, hvad der i de senere tider er sket til bondestandens opkomst og oplysning, fordi hans forfædre ved deres liberale tænkemåde har forringet hans indkomster med 6000 rdlr.« Rigtignok stemmer denne udtalelse ikke med de økonomiske reformer af universitetets gods, som blev gennemførte under hertugens patronat; men på den anden side kan det jo ikke absolut benægtes, at han har indtaget en noget skarpere stilling som privat godsejer. I hvert fald er det vist, at hertugen modsatte sig den ny tiendeordning, der var udarbejdet af landbokommissionen 1804, og som var sidste nummer på reformprogrammet. Den gik ud på at afløse tiende i kærven med tiende i en én gang for alle fastsat årlig pengesum. Mange godsejere modsatte sig dette forslag, de betragtede som et indgreb i deres rettigheder. De vilde i det højeste gå ind på at slutte tiendeakkorden på åremål, og hertugen var af samme mening. Man må imidlertid betænke, at han ikke alene har talt for sig selv, men også for universitetet og de stiftelser, hvis styrelse var ham betroet. Det ansås nemlig i hin tid for urimeligt, at ejer-

manden ikke skulde have fordel af den forøgede produktion, som man kunde vente, og man overså ganske, at en stedse voksende tiendeydelse vilde blive en byrde, som jorden ikke kunde bære. Den ny tiendeordning trådte også først i kraft i 1810, efter at hertugen havde trukket sig tilbage fra sine embeder¹⁾.

Om hertugens øvrige færden i de her omhandlede år (c. 1794—c. 1805) vides så godt som intet. Et enkelt træk kan dog fremdrages, der konstaterer hans udprægede tilbageholdenhed og forsigtighed, og vel også kan opfattes som pegende i retning af voksende konservative tilbøjeligheder. Det er, da historikeren *Vedel Simonsen* søger om tilladelse til at benytte arkivalier til en Griffenfeldts historie, og hertugens betænkning afæskes herom. Da Griffenfeldt spiller en så vigtig rolle i suverænitets og kongelovens historie, mener hertugen, at man må være yderst betænkelig ved at give en historiker, hvis takt man endnu ikke kender, adgang til statsforhandlingernes historie. Det synes ham rådeligst, at denne del af Danmarks historie forbliver i det halvmørke, som hviler over den. Vil forfatteren derimod ikke skildre Griffenfeldts statsstyrelse, men indskrænke sig til at skrive processens historie, er der formentlig ingen grund til at nægte ham at gennemgå procesakterne²⁾.

Vi ville som slutning på dette afsnit fremdrage et brev fra hertugen til hans søster som et vistnok i høj grad konkret udtryk for de følelser, der rørte sig i hans indre i den sidste del af perioden³⁾. Han var kommen vel til ende

¹⁾ Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie, III, s. 129 ff.

²⁾ Brev til kronprinsen af 1807. Rigsarkivet.

³⁾ Originalen i arkivet på Primkenau.

med en stor opgave, men følte sig endnu ikke tilfredsstillet herved. Han kræver endnu mere, og med sin stærke selvhævdten føler han det som et savn, at han har måttet nøjes med at forberede vejen for den enkelte til forbedret kundskab og dannelse. Han vil mere, han vil være som en lærer for hver især, vise ham, hvorledes livet skal leves — et stort og for et forståelsesmenneske mærkeligt højt-flyvende mål. Kun når hertugen således ganske privatissime åbner sig for en fortrolig, mærker vi endnu noget til idealisten fra ungdomsdagene. Han er ellers overalt veget for realisten, for den praktiske styrer af undervisningsvæsenet. Brevet viser os fremdeles, at han står ene, føler sig forladt. Nu da den store opgave er fuldført, har han intet mere at gøre. Han søger et nyt mål, men kan ikke finde det:

»Kære søster!

Jeg er atter i meget hypokondert lune, der sandsynligvis blot er følgen af en forandring i min dyriske maskine. Over denne stemning skulde rigtignok det menneske kunne byde, som har gjort det til sin grundsætning i alle tilfælde at kunne styre sin ånd og sjæl. Men såvidt er jeg endnu ikke nået. Mit ideal om, hvad jeg vil være, hvad jeg bør gøre og virke, synes mig idag endnu mere uopnåeligt og fjærnt end nogensinde før — det har ganske nedslået følelsen af mine kræfter og af mit værd. Jeg véd ikke af nogen anden kilde til mit mismod end denne; i hvert fald er det den hovedkilde, hvorfra alt det andet udspringer.

Måske er mit ideal for højt, måske er det overhovedet uopnåeligt for et menneskes svage kræfter, eller i hvert fald for mine specielle anlæg. Jeg har endnu aldrig ret anstillet en sammenligning mellem dem. Jeg har endnu aldrig tydelig udviklet det for mig selv; men en altid noget

uklar følt, men dog stor og kraftig trang til virksomhed og til at vise velvilje er et hovedtræk hos mig; men denne energi skulde være af en mere åndelig karakter, mere bestå i at udkaste velgørende og meget omfattende planer og i at våge over deres realisation, end i at befatte mig med økonomiske og politiske sager, fulde af detaljer o. l.; — lovgivning derimod, opdragelsesvæsnet, sædernes dannelse, nationens oplysning, almindelige planer, som bringer alle statsforfatningens forskellige grene ind under et fælles mål — det var genstande, som jeg kunde ønske mig at have at gøre med som statsmand. Jeg vilde gjerne selv være en af de mest fuldkomne og største mænd, ikke alene i henseende til mine åndsevners storhed og udvikling eller til det *mål af kundskaber, jeg kunde ønske mig*, men også i henseende til den moralske side ved mine tilbøjeligheder; dog har det sidste mindre at sige, da det nødvendigvis er en følge af hint. Et til en vis grad dannet menneske har altid kun velordnede tilbøjeligheder. Jeg vilde ønske at være som lærer og ven for ethvert menneske og hos ethvert menneske at nyde den anseelse, i hvilken en højagtet og elsket ven og lærer står; ytringerne af andres kærlighed skulle tillige indeholde tavse indrømmelser af min åndelige og moralske overlegenhed. Intet vilde gøre mig lykkeligere end denne følelse. Men jeg er for velvillig og klog til at ytre sligt. Men hvor meget hører der ikke også til for at nå en sådan højde! Jeg mistvivler ikke om mit naturlige anlæg dertil, men selv det bedste anlæg kræver en omhyggelig dannelse; plan og orden må iagttages, og for at skaffe sig disse må man kunne overse hele vejen, hvad jeg ikke kan.

Jeg taler med dig som med mig selv; jeg fremlægger hele min tænke måde for dine øjne. Du vil se, at jeg sværmer, thi sværmeri blander sig i denne stemning; men selv om du netop derfor vil beklage mig, så vil du ikke

holde mig uværdig til din agtelse; thi der er ikke så lidt ædelt i dette sværmeri.

Tilgiv mig, hvis denne tale synes dig noget stolt. Forfængelighed er i dette øjeblik sikkert ikke dens kilde.

Jeg må vistnok gennemgaa mange smertefulde kriser, før det overdrevne og falske i mine ovenfor fremlagte planer bliver udskilt. Hvem véd, om det vil lykkes mig i dette liv?

Måtte jeg dog finde en ven, som kunde angive mig vejen! Hvor er han? Jeg kender ingen; han måtte have gennemvandret den samme vej, ad hvilken jeg nu vandrer, og allerede gennem prøvelser være nået til målet: en med naturen mere overensstemmende tænkemåde, for ganske at kunne gå ind på min nuværende, og for at kunne give mig trådene i hånden, ved hvilke jeg kunde finde ud af Labyrinthen. Det er endda næppe rimeligt, at jeg kunde nå til en så vedholdende høj grad af ærbødig agtelse for et menneske, hvad dog vilde være nødvendigt for ganske at lede mig.

Det måtte da være en Pythagoræisk ven, hvem min fuldkommengørelse vilde være ligeså magtpåliggende som mig selv. Sådanne mennesker er sjældne. Jeg har endnu aldrig truffet på nogen. — Dog jeg må bryde af; jeg sværmer. Det er på tide, at jeg hører op. Lev vel.

Frederik Christian.◀

III.

Skyerne begynder at tårne sig i horisonten. Trods kontrasten mellem kronprins Frederiks og hertugens karakter, havde forholdet mellem dem hidtil været venskabeligt. Vi har set, at der endog var enkelte punkter, på hvilke de måtte siges fuldt ud at sympathisere. Når det nu lidt efter lidt kølnedes for tilsidst at slå ud i hæftig uvilje og et stærkt brud fra hertugens side, var dette en følge af de politiske konstellationer. Et indgreb fra regeringens side i hertugens formentlige rettigheder kan der vistnok også være grund til at betragte som bestemmende for hans personlige holdning, som vi straks skal se. Derimod vil det være ganske misvisende med Lorentzen allerede nu at drage det nationale spørgsmaal med ind i undersøgelsen. Dette rejstes først — og endda kun delvis — af de hertugelige efterkommere. For så vidt man virkelig kunde tale om, at »ensidige danske tendenser« gjort sig gældende hos regeringen i styrelsen af Slesvig og Holsten — og det var jo netop manglen heraf, man senere har bebrejdet Frederik VI's regering — var hertugen i hvert fald ingen modstander heraf. Ikke én, men gentagende gange, udtaler han sin nøje tilslutning til Danmark, føler sig som dansk borger, og vi må desuden vel erindre, at der dengang ingen sydlig nabomagt eksisterede, der i en ultra-national

følelse kunde puste vind i sejlene for en antidansk bevægelse.

Den første anledning, hvor jeg mener at kunne spore en alvorligere følelse af forurettelse hos hertugen, skriver sig allerede fra 1804. Det er flygtigt berørt ovenfor ved omtalen af faderen (s. 3) og drejer sig om den i sin tid ved mageskiftet af de Plönske godser med den danske regering (»successionsforliget«) tilståede frihed for overordentlige skatter for hertugen og hans »domestici«. En kongelig kommission vilde nu i 1803 fortolke »domestici« som tjenestefolk; hertugen viser, at skattefriheden imidlertid hidtil har gældt ikke alene hans kavalerer og damer, men også alle folkene på de hertugelige gårde. Kommissionen har ganske vist henstillet til den kongelige nåde vedblivende også at indrømme dette, men det frabeder hertugen sig i et brev til kronprinsen bestemt¹⁾. Han ønsker ikke at modtage som en nåde, hvad han kan fordre som ret. Friheden for skat beroer hvorken på usurpation eller gunst; den er ganske simpelt en erstatning for et offer, familien i sin tid har bragt regeringen, og som sådant dyrt nok købt. Kongen har desuden undertegnet denne kontrakt ikke som landsherre, men som chef for en ældre linje med en yngre linje. Hele familiens gamle arv er nu i kongehusets besiddelse — den sidste rest har hertugens fader frivilligt afstået mod et ringe ækvivalent. »Skulde det nu — spørger hertugen — være foreneligt med retfærdighed og højmod også at ville gøre indgreb i denne erstatning? Og i dette øjemed give forliget en anden fortolkning, end kontrahenterne har tænkt sig?« Vilde det ikke være både liberalere og klogere for en ubetydelig fordels skyld en gang for alle at fjerne ethvert nok så ringe påskud til klage over kontraktens mislig-

¹⁾ Brev af 19/1 1804. Rigsarkivet.

holdelse? — Sikkert nok har hertugen ret i, at det vilde være klogere.

Endelig reserverer hertugen sig mod den tanke, at udelukkende personlige interesser har bragt ham til at gribe pennen i denne sag. Men det er hans pligt som chef for familien at handle, som han gør; og han håber bestemt, at kongen ikke vil gøre nogen indskrænkning i de få familierettigheder, man endnu har tilbage. Det må ikke anses for hykleri, når hertugen udtrykker sig således. Vi vil i det følgende flere gange få lejlighed til at påvise, at slægtsfølelsen og de dynastiske interesser, er meget stærkt udviklede hos ham, og at han vil føle ansvaret hvile på sig, såfremt han nogensinde undlader at forsvare slægtens ret. Denne ensidige betoning af familiebandene hænger formodentlig sammen med familiens isolerede liv nede på Als gennem mange slægtled. Man glemmer det store for at tænke på det små.

Tonen i denne skrivelse tyder på, at hertugen har følt sig krænkede og er bleven uretfærdigt behandlet; ellers vilde han næppe have skrevet så djærvt. Sagen må vistnok være bleven ordnet til hans tilfredshed, thi vi hører ikke mere om den. — Et endnu kraftigere bevis på hans energi i at værges slægtens rettigheder finder vi i 1806.

I dette år fandt det tyske riges opløsning sted. Holsten var bleven løst fra sin forbindelse med dette; og da man ikke ønskede at knytte det til de midlertidig oprettede, nordtyske eller westfalske forbund, var der kun én udvej åben: at knytte det ved en statsretslig forbindelse til kongeriget. Navnlige vakte den forhåndenværende politiske situation trods dens vanskelighed kronprinsregentens interesse. Der bestod et underligt misforhold mellem hans lyst og ærgærrighed til at herske over større landområder og evner til at regere disse. Det simpleste vilde være uden videre at inkorporere Holsten under den danske

krone og ved en deklaration erklære den Sønderborgske linjes arveret til Holsten ugyldig, hvad måske kunde forsvares, da der ingen fordring var fremkommet ved Christian VII's forlening med Holsten i 1788 med hensyn til den Augustenborgske slægts simultanforleningsrettigheder; disse var heller ikke udtrykkeligt blevne godkendte i anledning af den Plönske cessionsakt ¹⁾, men anerkendtes almindelig af den danske regering, så meget mere som man ved mageskiftet med Rusland i 1773 var gået ind på, at kun den *mandlige* arvefølge skulde gælde for »den gamle gottorpske del« af Holsten. Derfor ømmede man sig nu ganske naturligt ved med ét slag uden begrænsning at udslette disse. Der fandt imidlertid forhandlinger sted, om det ikke lod sig gøre; disse kom hertugen af Augustenborg for øre og havde hans kraftige interpellation i statsrådet til følge, som vi ret straks skal se. Frederik VI ønskede det vistnok også, men formodentlig efter samråd med Chr. Bernstorff, der var hos kronprinsen i Kiel, opgav man at indføre noget derom i patentet af 9. september.

Ordlyden af dette blev følgende: »Vort hertugdømme Holsten, vort herskab Pinneberg, vort grevskab Rantzau og vor stad Altona skal herefter under den fælles benævnelse hertugdømmet Holsten være forbundne med det hele, vort scepter undergivne monarki som en i enhver henseende *fuldkommen uadskilt (völlig ungetrennt)* del af samme og således fra nu af alene stå under vor egen uindskrænkede regering.« Dette aktstykke udmærkede sig ikke ved tydelighed eller ved præcision. Holstens fremtidige stilling var ikke klart fremsat og navnlig frembød ordet »*ungetrennt*« senere fortolkere en hård nød at knække. Forfattere med

¹⁾ J. E. Larsen: Om Simultanforlehningensinstitutet med Hensyn til Successionen i Hertugdømmet Holsten (Anti-slesvigholst. Fragmenter II) s. 36 jfr. også Saml. Skrifter I R. III.

slesvig-holstenske sympathier¹⁾ har med iver hævdet, at regeringen listigt undgik at bruge den glose, som nøje vilde svare til dets usurpatoriske hensigter: »*unzertrennlich*« (uadskillelig) og derfor hjalp sig med det vage og intetsigende »*ungetrennt*«. »Så betegnende hint var, så intetsigende dette.«

På den anden side har en så dansksindet forfatter som Wegener i virkeligheden vistnok næret samme opfattelse med hensyn til grundbetydningen af de tvende ord. Skønt han langt fra udtrykker sig klart om hertugdømmets stilling til Holsten, mener han øjensynligt, at »*unzertrennlich*« måtte indbefatte en så skarp, næsten usurpatorisk tilknytning til kongeriget, som tænkes kunde. Derfor nøjedes man med det noget mildere »*ungetrennt*«, hvis betydning han imidlertid ikke prøver på at præcisere. Wegener angiver Chr. Bernstorff som ophavsmand til dette ord, og erklærer det for en skammelig usandhed, at man skulde have tænkt på at bruge »*unzertrennlich*« her²⁾. Både den første og sidste af disse påstande er urigtige.

Imidlertid har også Droysen & Samwer ganske uret i deres argumentation med hensyn til de to ords fortolkning. Sagen forholder sig noget anderledes, end almindelig antaget. Skønt det ikke ligger i planen for dette skrift at gennemgå Holstens inkorporations historie, tør vi dog ikke gå denne sag helt forbi, da adskilligt i den gængse opfattelse trænger til korrektion.

Koncepten til patentet — formodentlig udarbejdet af Bernstorff og kronprinsen i forening — blev sendt til *Møsting*, for at han kunde gennemlæse den og knytte sine bemærkninger dertil. Det pågældende sted lød i denne koncept som følger: »*Unser herzogthum Holstein, unsere herrschaft*

¹⁾ Droysen & Samwer: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark, s. 15. Ligeledes Lorentzen i sin biografi.

²⁾ Wegener: Actenmässige Beiträge, s. 83, note 118.

Pinneberg, unsere grafenschaft Raunzau und unsere stadt Altona sollen fortan unter der gemeinsamen benennung des herzogthums Holstein mit dem gesammten staatskörper der unserm königl. scepter untergebenen monarchie durch eine und dieselbe verfassung vereinigt, und solchemnach von jeder fremden beziehung getrennt, unserer alleinigen unumschränkten regierung unterworfen seyn.» Da Møsting sendte koncepten rettet tilbage, vedføjede han en skrivelse, hvori han bemærker, at han har haft de samme hovedpunkter for øje som kronprinsen, nemlig: 1) Holstens adskillelse fra det tyske rige, 2) »Die unzertrennliche verbindung dieses herzogthums mit dem königreich«. Men som man har omformet dette udtryk i konceptens ordlyd, finder Møsting det for *svagt*. Denne siger ikke andet, end at kongeriget og hertugdømmet skal forenes ved én og samme forfatning, men antyder ikke den forøgede magt, den rene inkorporation (med forandret arvefølge), som man dog tilstræber. »Så længe Holsten ikke bliver erklæret for en integrerende del af det danske monarki og en i samme inkorporeret provins, har man ikke sørget for den vedblivende udelte oprettholdelse og for kongens hele magt«. I overensstemmelse hermed foreslår han da først, at man skal undgå for hyppigt at bruge benævnelsen »hertugdømmet Holsten«, da man ligesom derved sanktionerer dettes suveræne stilling, og dernæst mener han at forhøje virkningen af det tilsigtede ved at omredigere det pågældende sted på følgende måde: »*Unser herzogthum Holstein sollen fortan . . . mit dem gesammten staatskörper der unserm königl. scepter untergebenen monarchie als ein in jeder beziehung völlig ungetrennter theil derselben verbunden und solchemnach von nun an unserer alleinigen unumschränkten botmässigkeit unterworfen seyn*«¹⁾.

¹⁾ Pakken »Stemanniana« i »Kongens Kabinetsarkiv«. Rigsarkivet.

Som man ser, fulgtes Møstings forslag på en ubetydelig undtagelse nær. Det er altså ham og ikke Bernstorff, ordet »ungetrennt« skyldes, og meningen med dette skal efter Møstings opfattelse da tydeligt nok være den, at det udtrykker styrkegraden for Holstens tilknytning til kongeriget, at det binder, ikke slapper, forstærker virkningen, ikke svækker den. Om Møsting har været heldig med valget af glose eller ej, vil man kunne strides om; det kan forsåvidt være os ligegyldigt.

Imidlertid påtrænger der sig uvilkaarligt den betragtning, hvorfor Møsting skulde anse »ungetrennt« for at være et mere adækvat udtryk end »unzertrennlich«. Den svenske Chargé d'affaires, baron Taube, antog også de to ord for identiske og gengav dem ved »inséparable«¹⁾. Det må dog antages for at være sandsynligt, at Møsting har haft en bihensigt med just at anvende dette ord. Ørsted, der på grund af sit nøje kendskab til de pågældende statsmænd kan antages at være særligt i stand til at rede hine indviklede tråde fra hverandre, forklarer »ungetrennt«, som om det blot skulde referere sig til Holstens indre anliggender og enkelte dele (Rantzau, Pinneberg, Altona osv.), hvis indbyrdes sammenhæng og uadskillelig sluttede helhed derved skulde tilkendegives, så at arvekrav på enkelte dele af Holsten dermed for evig vilde være tilintetgjorte. Således har Wegener muligvis også tænkt sig det, skønt han fra sit standpunkt naturligvis ikke holder af at berøre denne noget kildne sag; men at det ikke er *grundbetydningen* af ordet, bliver klart, når man ser hen til patentet, der jo udtrykkeligt sætter Holstens uadskillelighed *i forbindelse med kongeriets* (»völlig ungetrennter Theil *derselbe*« 3: der monarchie).

Dog kan jeg ikke forklare valget af netop dette ord, uden det *tillige* skal tage henblik på Holstens stilling over-

¹⁾ E. Holm: Danmark-Norges udenrigspolitiske Historie 1791-1807, II, s. 101.

for sig selv, som Ørsted udvikler det; og er dette tilfældet, har man altså med ét ord villet pointere to ting: Holstens udelte tilknytning til kongeriget, og en annullering af de besværlige arveprætentioner på hertugdømmet. Var dette ikke meningen — hvorfor skulde Møsting da foretrække just dette ord for »unzertrennlich«, og hvorfor skulde så hertugen af Augustenborg, der faldt til føje og bad om undskyldning for sin tidligere optræden, da der mod hans forventning intet direkte forløb i patentet om den holstenske arv, — trods sine forsikringer til kronprinsen, at han nu var beroliget — i de samme dage skrive til sin fætter, hertugen af Beck, at »den hensigt at unddrage de yngre linjer deres arveret er tilstede in petto«¹⁾? Dette sidste moment synes mig et godt bevis for, at patentets mening ligger under overfladen. Hertugen var ikke så troskyldig, som han gav sig mine af; hans mistænksomhed var vakt, hvad han også langt senere vedgår, og grunden hertil var sikkert den, at han var kommen på spor efter, hvorledes det famøse »ungetrennt« med god vilje kunde fortolkes. —

Efter denne digression vil vi atter vende tilbage og følge hertugens færd i begyndelsen af septbr. 1806. Da hertugen havde hørt om forhandlingerne om Augustenborgernes arveret til dele af Holsten, vågnede atter hans følelse for sin slægt stærkt. Det er familien, han kæmper for; en simpel politisk tilknytning har ingen fjende i ham. Hvis hertugen havde næret et så bestemt håb om kongestammens uddøen, som Wegener gerne vil tillægge ham, kunde inkorporationen — fra hans synspunkt set — for ham eller hans ældste søn heller ikke være andet end fordelagtig. Spørgsmålet om den yngre agnatiske linjes arveret

¹⁾ Droysen & Samwer: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark, s. 28.

til Holsten efter den kongelige mandsstammes død er altfor intrikat, til at vi vil vove videre at berøre det. Efter augustenburgsk opfattelse var arveretten erhvervet ad forskellig vej for de forskellige dele. For den gottorpske del stillede forholdet sig således: Da hertugen af Plön byttede de ved kejserretten ham tilfaldne grevskaber Oldenburg og Delmenhorst med andre besiddelser under Christian V, reserverede han dog ved det Plönske cessionsinstrument af 22. Juni 1675 sit hus' agnater arveretten til dem. Da hertugen af Plön nu er stamfader til det Sønderborgske hus, er altså successionsretten i tilfælde af den kongelige mandsstammes uddøen forbeholdt dette. Nu har den Augustenburgske linje ifølge aftale af 1633 primogenitur i det Sønderborgske hus, og da de to grevskaber i 1773 bortbyttes med den tidligere Gottorpske del af Holsten, må denne tilfalde Augustenborgerne. — I den Pinnebergske del er alle Christian I's mandlige descendenter arveberettigede — det vil sige: både kongehuset og det Sønderborgske hus (tilsammen den kongelige linje). Uddør det første, er det sidste arveberettiget, hvilket atter vil sige Augustenborgerne. Selv om også hele mandslinjen i det Sønderborgske hus udslukkedes, vilde arveretten til Holsten ikke kunne gå over til Danmark, da i så fald det Brandenburgske hus, og ikke den danske kvindelige linje, vilde være nærmeste arving. — Blev kongelovens arvefølge nu indført i Holsten, vilde alle disse udsigter forspildes, og da hertugen — inden patentet var udkommet — ventede, at dette vilde ske, rejste han ubetænksomt og overflødigt i statsrådet d. 3. septbr. opposition mod den påtænkte indlemmelse af Holsten, uden direkte at berøre sine arverettigheder, hvad dog kun var spilsfægteri.

Hvor bevæget hertugens sind ved denne lejlighed har været, kan måske bedst sluttes deraf, at den ellers så forsigtige og taktfulde mand begik det brud på formen at kalde J. Bernstorff, og Rantzau, første deputeret i det tyske

kancelli, ind i statsrådet, for at de kunde høre ham læse sit votum op. Da dette var sket, forlod han umiddelbart derpå salen efter at have erklæret, at han slet ikke vilde diskutere arvespørgsmålet for sit eget vedkommende. Han afgav sit votum til fremsendelse til kronprinsen¹⁾.

Hertugen indrømmede heri, at det vilde være uheldigt, om man lod Holsten tiltræde det nordtyske forbund, men at dets eventuelle tilknytning til kongeriget dog måtte forudsætte, at alle privilegier og rettigheder udtrykkeligt blev respekterede og garanterede. Det vilde være en fornærmelse mod regeringen og kongen, såfremt man troede, at han vilde berøve den holstenske agnatiske linje arveretten til fordel for kongehuseis kvindelige linje. »Et sådant rov vilde fordunkle det ry hos nutid og eftertid, som regeringen har vundet ved en klog og retsindet optræden«. Men selv om man kunde tro på det partis sejr, som vilde ofre det hæderlige for det nyttige, måtte man i hvert fald betænke, at en simpel inkorporation af Holsten i kongeriget kunde fremkalde en faretruende politisk situation, idet Rusland ifølge traktaten af 1773 havde en af lensforbindelsen med Tyskland uafhængig arveret til den Gottorpske del af Holsten, når den danske kongestammes mandlige linje døde²⁾. Endelig vilde derved også alle de yngre linjers interesser blive skilte fra kongehusets, og et fjendtligt forhold kunne opstå, som under en svag regering og i tilfælde af succession vilde kunne ryste riget ved uro og borgerkrig. — Konklusionen heraf bliver da den, at Holsten vel politisk bør knyttes til Danmark, dog uden at miste sin stilling som suverænt hertugdømme, og således at den yngre linjes arverettigheder bør bevares.

¹⁾ Frederik VI's Kabinetsarkiv. Rigsarkivet.

²⁾ Dette var vel også en af grundene til, at man tilsyneladende i patentet lod arvespørgsmålet urørt.

Denne erklæring blev ledsaget af følgende bemærkning: »Jeg kan måske have den ulykke at miste Deres nåde, bifald og tillid, men i hvert fald vil jeg bestræbe mig for vedblivende at fortjene Deres agtelse«. Kronprinsen blev både forbitret og — tilsyneladende — forundret, og skrev under 6. septbr. tilbage, at han havde handlet i overensstemmelse med fædrelandets interesser og ikke indså det uretfærdige i sin fremgangsmåde, da der ikke var gjort noget indgreb i Holstens specielle ret. Han truede endelig svogeren med at berøve ham sit venskab. Denne var dog ikke tilsinds at give efter i, hvad han anså for sin ubrødelige ret, og svarede d. 8. septbr.: »Deres godhed er mig — jeg smigrer ikke — kærere end livet. Men kærere end alt er mig dog ære og pligt, og hvad skæbnen end måtte have bestemt med mig, vil jeg ikke stå for min samtid og for efterkommerne som et karakterløst og fejgt menneske«¹⁾. Han sluttede med at bede om orlov til en rejse på nogen tid.

Da deklARATIONEN næste dag udkom, fik hertugen lejlighed til at se, at han havde taget for voldsomt fat. Der var jo intet håndgribeligt motiv til yderligere angreb. Han mente da, at det var hans resolute optræden, som var skyld i, at resolutionen havde fået en anden ordlyd end oprindelig bestemt; men vi véd jo, at Møsting, og ikke han, denne gang har spundet de politiske tråde. Han bestræbte sig nu ivrigt for at undskylde sin voldsomhed, takkede kronprinsen og erklærede, at han nu ingen anledning havde til at rejse; kun vilde han rent formelt nedlægge en reservation af de yngre agnaters ret i arkivet. I et senere brev erklærer han dog også dette for unødvendigt, da patentet af 9. septbr. ingen grund kan give til klage eller forbehold, og frygten for, at agnaternes tavshed kan blive givet en for dem ufordelagtig udtydning, er overflødig.

¹⁾ Brev i »Kongens Kabinetsarkiv«. Rigsarkivet.

— »Overhovedet« — disse ord lægger hertugen megen vægt på, da man jo fra enkelte sider vilde fremstille hans arveret til Holsten som tvivlsom, fordi familien i flere slægtled ikke havde begæret sin lensret fornyet, og fordi der indenfor den Plönske og Augustenborgske linje var sket ustandsmæssigt giftermål — »går arveret til land og folk ikke tabt ved tavshed; dertil kræves en formel renunciation på husets fædrearv. Så længe denne ikke eksisterer, bliver den Sønderborgske linjes krav retsgyldige i hele deres omfang. Jeg tror derfor, at jeg for øjeblikket kan forholde mig rolig uden at krænke min pligt som familiens overhoved.« Desuden er tiden for alvorlig til videre at drøfte dette emne, som ikke ligger for; det vilde være ubilligt at give plads for særinteresser, når faren truer fædrelandet. »Da stiller enhver, som har følelse for pligt og ære, sig om tronen og ofrer liv og gods for den fælles sag«.

Forhandlingerne om det holstenske spørgsmål førtes således foreløbigt til ende, men om hertugens tilfredshed dermed må man have lov til at tvivle. Han mærkede som sagt allerede nu, at man ikke drev helt åbent spil og mente vel derfor, at det var nok at gøre gode miner til slet spil. — Da han senere (i 1813) atter kommer ind på denne sag i nogle breve til Møsting, udtaler han sig — nu, da hans sind ved de mellemliggende begivenheder er blevet adskilligt bitrere — med skarphed om regeringens holdning overfor Holsten. Hvad ret havde overhovedet kongen af Danmark til at gøre Holsten til en dansk provins? Han havde — ikke som dansk konge, men som landets herre — højtideligt lovet at opretholde landets ret, og tværtimod dette løfte blev der givet en ikke erobret provins forfatning og lov, der skrev sig fra den hovedstat, med hvilken den havde regent fælles. Man har handlet stik imod al moralitet og retfærdighed, søgt at træde bestående rettigheder

under fødder, og ikke handlet bedre end den, der gennem en uretfærdig krig og ved erobring søger at udbrede sit herredømme. — Hvad hertugen tidligere delvis havde indrømmet var en politisk nødvendighed, véd han senere ikke at finde tilstrækkeligt dadlende ord for. Men da var han bleven et stykke af en fanatiker; da skød den slesvig-holstenske uafhængighedslyst og trods sin første spire.

Hvad der hidførte det afgørende brud mellem hertugen og Frederik VI, var begivenhederne i Sverige. *Christian August*, hertugens broder, havde som bekendt under de vanskelige tider formået den danske konge til at love at godkende ham som svensk tronfølger. Christian August så ikke med blide øjne på den danske regerings holdningsløshed, og det tør formodes, at han har påvirket sin noget svagere broder, med hvem han stod på en meget god fod, i samme retning. Vi har jo kunnet konstatere det omslag, der foregik i hans følelser overfor Kaas, hvem Christian August under sit ophold i Norge havde fattet både uvilje og foragt for. Hertugen besøgte sin broder ved Ramlösa i Maj 1810 kort før dennes død.

Det brændende spørgsmål var nu, hvem der skulde være den gamle og barnløse Carl XIII's efterfølger. Det var kong Frederiks inderlige ønske, at valget måtte falde på ham. Foreningen af de tre nordiske kroner vilde ganske udslette det triste skær, som hidtil havde hvilet over hans regering som konge. Ved agenter søgte han også straks at sætte sig i forbindelse med de ledende kredse i Sverige og vinde dem for sig. Sympathien for den danske konge var imidlertid ikke stor her; for ikke ret mange år siden havde han været i landet i spidsen for en krigsførende hær,

og for ganske kort siden havde man fra dansk side ovenikøbet tænkt på en landgang i Skåne. De svenske var endnu arvefjender overfor Danmark og omvendt. Ikke mindre afskrækkende virkede Frederik VI's kendte utilbøjelighed til at ville dele regeringen med råd- eller lovgivende stænder. Man havde faaet tilstrækkeligt af enevoldsregimentet under Gustaverne og skøttede ikke om at fortsætte det. Det fortælles også, at hertugen havde ladet sig forlyde med, at en skandinavisk union kun vilde være mulig, når de tre riger fik en fælles fri konstitution og arvefølge. Men dette vilde i hvert fald kræve Ruslands — fri eller nødtvungne indvilgelse¹⁾. Fra den svenske regering tilflød der aldrig Frederik VI nogen indbydelse eller imødekommen, hvad der vist smertede ham lige så stærkt, som det skar hertugen i hjertet, da han blev nødt til at opgive den kongekrone, også han havde drømt om, og som han var meget nærmere ved at gribe²⁾.

Den svenske regents tanker var nemlig få dage efter Christian Augusts død falden på hertugen som sin successor, og han indbød ham i begyndelsen af Juni måned til at komme til Sverige under påskud af, at den afdøde broders papirer skulde ordnes og gennemgås. Hvorfor hertugen afslog denne første indbydelse, er ikke let at forstå. Skyldes den det overraskende og ny i sagen og som følge deraf hans svigtende evne til at tage en beslutning, hans utilbøjelighed til åbenlyst at træde op som sin svogers rival, eller hans hustru, der mere arbejdede for sin broder end for sin mand og ingen lyst følte til at ombytte det rolige

¹⁾ Lorentzen i »Allg. Deutsche Biographie«.

²⁾ Frederik VI's kendte svar til den svenske deputation, der ganske kort efter Gustav IV's afsættelse vilde tilbyde ham kronen: »Jeg underhandler ikke med rebeller«, gjorde naturligvis heller ingen lysten efter nu at gøre forsøget om.

ophold på landet med hoflivet?¹⁾ Vi véd det ikke. Men sikkert er det, at hertugen forspildte store chancer ved ikke straks at gribe til og ved at trække sagen i langdrag. I Sverige var foruden kongen et parti med *Georg Adlersparre* i spidsen ham gunstig stemt og arbejdede for hans valg. I nogle »Tankar, rörande svenska thronföljarevalet i Örebro«²⁾, hvis anonyme forfatter måske netop er Adlersparre, da skrivelsen er rettet til kongen, fremsættes det, hvilke fordele man vil kunne vente ved at vælge hertugen af Augustenborg. Hans personlige elskværdighed er stor og meget omtalt af dem, der har omgåedes ham ved Ramlösa. I samtaler har han lagt megen intelligens for dagen, om han end ikke når op i højde med den afdøde tronfølger, hvem han forøvrigt ligner både i hårets farve, øjnenes udtryk og i figur. Han er desuden uafhængigt stillet, og hans slægtskab med det danske kongehus vil kun kunne være til rigets fordel. Rigsdagen bør derfor snarest sammenkaldes, samtidigt med at man skriver til Napoleon for at opnå hans billigelse af valget.

Rigtignok mangler det ikke på røster fra modsat side. Greve Wrede, gesandt i Paris, skriver således til Engestrøm: »At vælge en mand uden personlige fortjenester er det samme som at undertegne en dødsdom; af alle dem, som der kan være tale om, anser jeg hertugen af Augustenborg for at være den mindst skikkede; jeg har talt med folk, som kender ham nøje, og min dom hviler ikke på løs

¹⁾ Aufzeichnungen von Friedrich Emil von Schleswig-Holstein-Nöhr Zürich, 1861. s. 280. Sml. også Engestrøm: Minnen och Anteckningar II, s. 171, hvor det fortælles, at Silfverstolpe, der sammen med oberstløjtnant Holst var sendt til Augustenborg for at undersøge forholdene, ved sin hjemkomst erklærede, at hertuginde i hvert fald var imod sin gemals valg, da hun ønskede, at hendes broder, kongen af Danmark, skulde vinde den svenske krone.

²⁾ Handl. rörande Sveriges historia. IX. 1830—32. S. 1 ff.

snak«. Han anser det for en hån mod den svenske nation, om man vilde lade den regere af en »ludimagister«. Engestrøm personligt var, skønt han stod på sin konges side, heller ingen beundrer af hertugen. Han holdt ham for en ubetydelig mand, der i hvert fald ikke var skabt til at regere. Silfverstolpe skildrede også i mindre voldsomme udtryk hertugen som en ubestemt og ubeslutsom karakter, der selv havde erklæret sig for uskikket til at være konge. Det sidste betyder dog næppe noget; thi hertugen var mistænksom overfor Silfverstolpe og derfor ikke åben mod ham¹⁾.

Efter at rigsdagen var sammenkaldt til Örebro den 23de juli, og Napoleons samtykke var indhentet, sendte den svenske konge d. 10. juli en fornyet indbydelse til hertugen med oberstløjtnant *Holst*, der havde stået den afdøde tronfølger nær. Denne gang forespurgte man uden reservation, om Augustenborgeren vilde modtage et eventuelt valg som svensk tronfølger. Samme dag, som kureren var ankommen (16. juli), skrev hertugen til Frederik VI og udbad sig tilsyneladende loyalt hans mening herom. Såfremt kongen selv troede at have nogen sandsynlighed for at blive valgt og derved kunde forene de tre nordiske riger — som vi véd, troede hertugen ikke herpå —, burde han ingen skjul lægge på det. »Mit svar er da afgjort. Jeg afslår kronen og forsikrer helligt, at det intet offer er mig«²⁾.

Hvad betød dette? Vilde hertugen ofre kronen for den slægtning, for hvem han ingen sympathy følte, som forekom ham smålig og herskelysten? Hans optræden i det følgende tyder ikke derpå; da kronens håb synes at skulle glippe for ham, klynger han sig krampagtigt til det,

¹⁾ Wegener: Actenmässige Beiträge etc. s. 140, 159. Engestrøm: Anf. St. s. 159, 162, 171. — Schinkel: Minnen ur Sveriges nyare Historia. V., s. 255.

²⁾ Wegener: Actenmässige Beiträge etc. s. 141 ff. Beilage no. 42.

og da det er udslukt, vender han sin forbitrelse mod den, der har været hans rival — den danske konge. Dette dobbeltspil virker ikke tiltalende og stemmer kun lidet overens med hertugens ellers noble karakter. Jeg véd ikke at forklare sagen rettere, end at her er spillet bag kulisserne. Louise Augusta følte sig fra barndomsdagene nøje knyttet til sin broder, hvem hun elskede højt og lignede noget i væsen. Intet træk viser os derimod hendes kærlighed til hertugen. Det har da harmet hende, om denne nu skulde opnå, hvad hendes broder kongen så stærkt eftertragede, og som vakte ulyst hos hende selv; hun kan da have presset sin gemal til ikke at modarbejde sin broder og benyttet sig af hans svaghed til at lade ham love at skrive, som han gjorde. Meget taler for denne opfattelses rigtighed, som vi straks skal få lejlighed til at se.

Samme dag som hertugens brev af 16. juli afgik til hovedstaden, havde Frederik VI skrevet et brev til hertugen, i hvilket han ytrede, at han havde det bedste håb om at blive valgt til svensk tronfølger¹⁾. Dette brev nåede imidlertid på grund af kurerens langsomhed først Augustenborg fire Dage efter, og forinden havde hertugen gjort *udkast* til en skrivelse til Carl XIII, hvori han modtog forslaget om at stille sig til valg på visse betingelser. Kun når valget ikke udgik fra et enkelt parti, men var et udtryk for de samlede stænders ønske, vilde han modtage det. Desuden anså han det for heldigst, om man i så fald vilde give ham ret til at adoptere enten Frederik VI eller prinsen af Vasa (Gustav IV's søn); stænderne vilde da efter hans død kunne vælge enten en af de adopterede eller hertugens ældste søn, som rigets interesser krævede det²⁾. — Det var hensigten, at Holst, den svenske kurer, skulde lægge

¹⁾ Smst. Beilage 43.

²⁾ Droysen & Samwer: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein, s. 36.

vejen til Sverige over Kjøbenhavn, i en audiens forevise kongen udkastet, og først derefter meddele den svenske konge det, hvis det fandt billigelse hos Frederik VI¹⁾. Imidlertid var dennes brev ankommet, og hertugen skrev da et nyt brev af 23. juli til Carl XIII, om hvilket det hos Wegener hedder, at »det i formen var et afslag, men i virkeligheden en indvilgelse«. Det pågældende sted lyder således: »Sire, jeg er ved min ed og alle erkendtlighedens bånd knyttet til hans majestæt, den danske konge. Hans samtykke udkrævedes, til at jeg kunde gå ind på det forslag, Deres majestæt har værdigedes at gøre mig. Men jeg erfarer, Sire, at den store og smukke plan om en fremtidig forening af de tre nordiske riger stiller sig i vejen for mit valg til tronfølger, at det danske hof allerede har henvendt sig til Deres majestæt, og at denne plan favoriseres og støttes af de franskes kejser. Min person og min familie kan da ikke mere komme i betragtning²⁾.«

Frederik VI's svar på hertugens første brev var en tak for hans loyalitet. Til sin søster skrev han samtidigt: »Jeg erkender min svogers noble handlemåde mod mig, det vil jeg aldrig glemme ham«. Derefter fulgte et nyt brev af 25. juli fra hertugen til kongen³⁾, hvori han først forklarer denne, at tingenes hast nødte ham til at handle, som han gjorde, og derefter drøfter det svenske tronfølgespørgsmål.

¹⁾ Wegener har gjort et stort nummer ud af denne sag og anført den som bevis på hertugens træskhed, skønt her egentlig intet er at dadle. Han har i sin iver læst for hurtigt, når han påstår, at Droysen & Samwer fortæller, at Holst meddelte Frederik VI en afskrift af dette brev, hvad han simpelt hen erklærer for løgn. I virkeligheden siger de tyske historikere kun, at det var bestemmelsen, at udkastet skulde forevises den danske konge, men ej, at dette skete.

²⁾ Wegener: Actenmässige Beiträge. Beilage nr. 47.

³⁾ Wegener: Actenmässige Beiträge. Beilage nr. 48. Droysen & Samwer: Die Herzogthümer Schl.-Holst. Beilage nr. 4.

Dette viser tydeligere end noget andet, at hertugen langt fra har slået tanken herom af hovedet. Han påviser først, at planen om en forening af de tre nordiske riger støtter sig på følgende tre forudsætninger, at: Den svenske nation vil og kan vindes for samme, at Napoleon vil understøtte planen, at Rusland af frygt for Napoleon må finde sig heri. — Nu følger hertugens kritik af disse tre punkter. Den svenske nation ønsker — som kammerherre Silfverstolpe har forsikret ham — ingen fornyelse af den gamle Kalmarunion. Det svenske folks sindelag er alt andet end gunstigt stemt overfor det danske, hvad hertugen selv under sit ophold i Ramlösa har iagttaget. Når man er stemt for ham, er han derfor overbevist om, at det ikke kommer af hans personlige egenskaber, men fordi han er broder til den afdøde elskede kronprins. — Frankrig vil ikke let kunne påtvinge et folk med den svenske nations selvfølelse en konge mod dets vilje. En borgerkrig vilde skade Frankrigs politik, thi kom danske og franske tropper til Sverige, vilde Rusland fra modsat side sende andre, og en deling af landet vilde da let blive følgen; men Sveriges undergang vilde ikke tjene Napoleons politik. »Så vidt mig bekendt, er Napoleons forsikringer i hans breve til kongen af Sverige ingeniende af den art, at de synes at tale til gunst for Deres majestæts forhåbninger«. — Endelig vil Rusland ikke med det gode finde sig i en koalition af de tre nordiske riger. — Brevet slutter med følgende vist ikke synderligt dybtføjte ord: »Deres majestæt kan være forsikret om, at jeg ikke ønsker den svenske krone, og at jeg kun vil modtage den, såfremt valget trods mit svar skulde falde på mig, når jeg i dette valg troer at kunne spore forsynets kald, hvis hånd så umiskendelig styrer min families skæbne. Fri for al intrigeren og smålig ærgærrighed (åbenbart en spydighed mod Frederik VI) har jeg ikke udstrakt min hånd efter denne krone, men heller ikke at

vide den tilbage, når den af en højere styrelse sættes på mit hoved, *det* troer jeg at skyldes mit ansete navn, mine børn, Sverige, mit fædreland, ja selv Deres majestæt og kongehuset«.

Hvad der er sket i de nærmest følgende dage, er ikke muligt bestemt at følge. Som svar på ovennævnte skrivelse indløb et brev fra Frederik VI, dateret 28. juli¹⁾. Denne er sikkert bleven meget opbragt over hertugens skrivelse, thi at han erklærer denne for et nyt bevis på hertugens fædrelandskærlighed og venskabelige sindelag, kan umuligt tages for alvor, men må kun opfattes som den høflighedsfrase i begyndelsen af et brev, den er. Iøvrigt hedder det i brevet, at når kongen befinder sig i opposition til hertugen, handler han kun af pligtfølelse og i statens interesse. Om kongen allerede, da han afsendte brevet, har lagt de planer om at sikre sig hertugens person, der en uges tid senere blev realiserede, og blot har villet gøre denne tryk, må stå hen. Det første vilde ikke helt passe med Frederik VI's ellers åbne og lidet sammensatte karakter. Om hertugen på samme tid har gjort noget yderligere skridt for at sikre sig den svenske krone, vides heller ikke. Huslæreren på Augustenborg, *Krog Meyer*, skriver til Overlærer Platou i Christiania, at hertugen havde sagt, »at han umuligt kunde ønske, at valget måtte falde på ham«, — men tilføjer, sikkert med fuld ret: »Dog er jeg overbevist om, at han tager mod valget, hvis det træffer ham«²⁾. Imidlertid kom der rygter op om, at hertugens parti vilde bortføre ham fra Als på en svensk orlogsmænd. Der har absolut ikke været noget om dette; men hvis hertugen intet andet har gjort for at modarbejde kongen og støtte sin sag,

¹⁾ Wegener: Smst. Beilage Nr. 49.

²⁾ Smst. Beilage Nr. 50. — Se også hertugens personlige udtalelse til Rist i dennes »Lebenserinnerungen« II. 2. Aufl. s. 82.

hvad der ikke er troligt efter hele hans mangel på energi i dette spørgsmål, er det måske dette, der er kommet hertuginde for øre. Hun har fæstet lid dertil og skriver efter en mundtlig tradition, som Wegener kender¹⁾, derom til kongen, hvorefter hun styrter ind til en hofdame og udbryder: »Nun ist es gethan! Lass nun geschehen, was da will!« Hvor lidet Wegeners behandling end indbyder til at fæste lid til sligt, synes der dog at være så meget plausibelt i denne tradition, at den forekommer mig ikke ubetinget at kunne afvises. Hertuginde har da sandsynligvis åbenbart kongen hertugens virkelige sindelag og ved siden af formodentlig meddelt rygterne om bortførelsen. Ellers vilde den store hast næppe kunne forklares, hvormed kongen under 8. august skriver til hertugen og meddeler ham, at han lader kanonbåde afgå til Als for at beskytte hertugens sikkerhed, da det er kommet ham for øre, at et parti vil bortføre hertugen til Sverige. »Thi — hedder det tilsidst — intet parti må bortføre Dem, og alene min approbation kunde gøre Dem til tronfølger i Sverige, men den har jeg ikke givet«²⁾. — Her er masken kastet: her står medbejlerne overfor hinanden³⁾.

¹⁾ Wegener: Actenmässige Beiträge, s 163.

²⁾ Smst. Beilage nr. 52.

³⁾ Hverken i marineministeriets resolutionsprotokol eller i H. P. (Krigsarkivets hemmelige protokol) findes nogen instruks, som altså må være bleven givet mundtlig, hvad den hastighed og hemmeligholdelse, hvormed sagen skulde sættes i værk, gør let forklarlig. Dette bekræfter også to breve fra Frederik VI til landgreven af Hessen og til Major Buchwald, hertuginde hofchef (aftrykte i »Meddelelser fra Krigsarkivet« V, s. 7—9). I dem begge, der er affattede i fornøden korthed og intet åbenbarer om kongens virkelige sindelag, hedder det blot, at overadjutant Lützen er tilstrækkelig instrueret om hensigten med den rejse, kongen har beordret ham at foretage til Augustenborg, og at man vil have at rette sig efter ham. Ordlyden i den første passus i brevet til landgreve Carl: ». . . da vi ere overbeviste om,

Hvad kunde hertugen svare hertil? Hvis han ikke åbent vilde vedgå, at han trods alt tragtede efter den svenske krone og således give Frederik VI for gode kort på hænderne, måtte han formelt takke kongen for denne sikkerhedsforanstaltning, hvad han også gjorde i et brev af 10. august¹⁾, samtidigt med, at han i dette vedblivende drøfter mulighederne for at blive svensk tronfølger, hvortil han i hvert fald ikke kan undvære kongens samtykke. Men det er ganske uforståeligt, hvorledes Wegener kan tage denne tak for ramme alvor²⁾. Skønt øen var cerneret af kanonbåde, og overadjutant Lützen — som det straks udførligt skal blive dokumenteret — havde ordre til at bevogte hertugen, mener han, at denne ingen grund havde til klage, og erklærer ovenikøbet beretningen om fangenskabet for en senere opspunden Augustenborgsk tradition³⁾. Men dette er så langt fra at være tilfældet, at netop det, at man berøvede hertugen hans frihed og derved enhver mulighed for at nå sine ønskers mål, at rivalen altså benyttede sig af sin magt til at tilintetgøre ligheden i chancer mellem de to og knuse modstanderen, blev *anledningen* til den forbitrelse og uvilje, hvormed hertugen resten af sit liv betragtede sin kongelige svoger⁴⁾.

at han (∴ hertugen) afskyer samme (plan) lige så meget som vi, så love vi ham al den beskyttelse, som vi er ham som vor undersåt skyldige«, bevarer tydeligt nok den officielle reservation. Mere betydning ligger der i den tredje: »Major Buchwald har vi underrettet om planen og befalede ham at anvende den ham betroede magt til at forebygge samme«. At kongen har draget kammerherre Buchwald med ind i denne sag trods hans særlige tilknytning til hertuginden, kunde også tyde på rigtigheden af vor formodning, at hun har arbejdet sin broder i hænde.

¹⁾ Wegener: Actenmäss. Beitr. Beilage nr. 53.

²⁾ Smst., s. 156.

³⁾ Smst. Note nr. 268.

⁴⁾ Rist: Lebenserinnerungen. 2. Aufl. II, s. 82. 261—62.

Hvad der yderligere styrkede denne vrede sindsstemning, var, at hertugen havde grund til at formode, at kongens politiske agenter ikke skånedes hans navn i Sverige, men forsøgte at latterliggøre ham¹⁾. Vistnok har han troet, at også dette stillede sig hindrende ivejen for hans valg. Stemningen i Sverige havde nemlig forandret sig, og selv hertugens politiske partifæller indså, at nødvendigheden krævede en anden tronfølger. Forf. til de ovenfor anførte »Tankar rörande svenske tronföljarevalet« skriver således senere, at trods alle hertugens udmærkede egenskaber har det almindelige omdømme forandret sig. Han personlig er endnu fuldt overtydet om hertugens udmærkede kundskaber, ædle tænkemåde og faste karakter. Alligevel er ganske modsatte meninger overalt blevne udbredte og har fæstet rod. Under sådanne forhold kan man ikke vente, at en ærekær fyrste skal ombytte sit rolige hjem med politikens storme. — En anden svensk statsmand erklærer ligeledes, at hertugen ikke kan modtage et valg, der ikke stemmer med Napoleons ønsker, og som desuden kan krænke den danske konges egenkærlighed. Denne — tilføjer han — har sikkert haft formodning om, at hertugens afslag ikke var videre oprigtigt ment, »især da alle de danske kongers adfærd imod den Augustenborgske linje og ligeledes mod selve hertugen ikke altid har været den ædleste«²⁾.

En samling breve, der indtil afvigte sommer, da den skænkedes til rigsarkivet, var i privatbesiddelse og hvoraf et uddrag tidligere har været publiceret i »Berlingske Tidende«, viser også tilfulde, at hertugen indtil sidste øjeblik krampagtigt klyngede sig til håbet om at blive svensk tronfølger. Denne korrespondance er den eneste kilde til

¹⁾ Nogle af disse rygter er fortalte af Adlersparre i hans Bog: 1809 och 1810. III. s. 147 ff.

²⁾ Droysen & Samwer: Die Herzogthümer Schl.-Holst. s. 38.

vor viden om, hvad der er foregået på Als, og da den giver flere bidrag til hertugens karakter og yderligere bekræfter vor mistanke om det dobbeltspil, hertuginde i forning med kongen har drevet bag hans ryg, vil det være rigtigst et øjeblik at dvæle ved den.

Korrespondenten, der er anonym, er øjensynligt ingen anden end overadjutant *Lützen*, der foruden at overbringe hertugen kongens brev af 8. august under venskabs maske skulde nærme sig denne og under sit ophold på Augustenborg søge at udspionere hertugen. Af Lützens første skrivelse til Frederik VI får vi at vide, at man har forstærket den militære besætning, som til daglig lå på Augustenborg slot under påskud af en nær forestående revues afholdelse, og at hertuginde stadigt korresponderer med sin broder om, hvorledes det bedst skal lykkes at få hertugen til at trække sig tilbage. Når Lützen mener, at han straks ved sin ankomst har gjort hertugen tryk og fået ham til at tro, at han kun vil hædre den hertugelige familie med sit besøg, har han vistnok undervurderet hertugens gode hovede og fæstet for megen lid til sine diplomatiske evner. Kort efter må han også indrømme, at hertugen troer, »at hensigten med min ankomst hertil er den, den virkelig er«. Hertuginde magede det således, at Lützen stadigt opholdt sig sammen med familien og intet øjeblik tabte hertugen af syne. Naturligvis må dette have gjort et pinligt indtryk på hertugen, og at han bagefter har kaldt dette lede spioneri fangenskab, kan ikke undre. Tilsidst bad han da også sin vogter om at moderere sin omsorg for ingen ópsigt at vække, da man ellers let kunde tro, han var statsfange. Lützen tilføjer: »Dette sagde han i spøg«. Der har dog vist været ikke så liden bitterhed i denne spøg. Lützen er ligeså naiv som Wegener at tage hertugens takkeskrivelse til kongen for alvor. Senere blev han dog rokket i sin tro på hertugens taknemmelighed, da

han opdagede, at hertugen fremdeles modtog breve fra Sverige, og denne flere gange ytrede, at han var overbevist om, at hans valg gik igennem. Kanonbådene lod man patrouillere langsmed den slesvigske kyst for at give det udseende af, at deres ankomst skyldtes frygt for angreb af Englænderne.

I et brev af 14. aug. underretter kongen sin spion om, at hertugen har forespurgt ham, om han i tilfælde af at han blev valgt, da kunde rejse med de svenske skibe fra Als; kongen har gennem sin søster nægtet at approbere dette og fremstillet en sådan handling som stridende mod den undersåtlige pligt. Lützen skriver samme dag i vedblivende troskyldighed, at det nu er lykkedes ham fuldstændig at berolige hertugen, og at denne kun er optagen af tanken om sin tilstundende herlighed. »Jeg« — skal hertugen have sagt — »anser alt, hvad der i denne sag sker, for at være en bestemmelse af forsynet, men vil dog ikke kunne glemme det i 8 dage, hvis jeg ikke bliver valgt.« Her har korrespondenten for en gangs skyld vist en smule memmeskekundskab, når han i klammer tilføjer: »Han glemmer det vist ej i sin hele levetid«. Et par dage efter melder Lützen, at en svensk estafette er ankommen, der har sat hertugen i det mest glimrende humør. Hertugen skal have fortalt ham, at hvis han afslog at modtage valget, vilde man i fortvivelse vælge en fransk prins. — Her tog hertugen fejl — et parti i Sverige med grev Mörner i spidsen havde forlængst i det skjulte arbejdet for Bernadottes valg.

Under 18. aug. stiller Frederik VI overadjudanten til sin søsters disposition, så at hun kommer til at bestemme, når han kan rejse. I samme skrivelse til Lützen hedder det med en åbenhjærtethed, som under disse forhold står ganske ene: »Jeg skal tilskrive min søster, at hun må anvende alle de midler, hun kan, for at få hertugen til ej at tage mod valget, thi ugærne måtte han tvinges til at gøre

sin undersåtlige pligt; thi forskellige årsager nøder mig til at anvende alle mulige midler på hertugen, derfor ønsker jeg, at han overtaledes. Jeg tror det muligt, thi når han nogen tid har udraset, må han lettelig føle de farer, hans kostbare og dyrebare liv udsættes for. Når han nu fik håb om kommandør-korset, hans tvende sønner blev oberster, og man derved tillige forestillede ham, hvad for en rolle han derved spillede i Europas øjne, og andet mere, som passer på manden, troer jeg det går. Brug Dem snildt, tal med min søster, og da hun véd besked, lykkes det (?); der er dog en prøve værd«. — Frederik VI har øjensynligt afluret hertugen hans svage side, hans store forfængelighed. Han delte sikkert ogsaa sin adjudants opfattelse af ham, når denne i næste brev skrev til kongen: »Efter at have lært hans durchlaughtighed nøjere at kende tænker jeg ikke at forse mig, om jeg vover at tro om ham, at han er en særdeles forunderlig herre. Endskønt han siger, at han først vil indhente Deres majestæts tilladelse, kunde han godt falde på den idé straks at rejse med kureren«.

Lützen arbejdede stadig i forening med hertuginde på at bevæge hertugen til at opgive tanken om den svenske kandidatur, på hvis heldige udfald både han og Frederik VI synes at have været ganske visse. Hertugen vilde imidlertid ikke lade sig røre og erklærede efter Lützens referat: »Dersom jeg var et fruentimmer og ikkuns tænkte så langt, som min næse rækker, lod jeg mig afskrække; men jeg tænker på mit fødelands, Sveriges og hele Nordens vel; jeg véd meget vel, at idet jeg måske er valgt, begynder man i Sverige at præparere min gift (hertugen troede ikke på sin afdøde broders naturlige død), men denne frygter jeg ikke, jeg troer, at jeg bør opofre mig for det almindelige; jeg troer ogsaa, at jeg gør kongen en tjeneste ved at modtage valget, da ellers vist en svensk

eller oldenborgsk prins vil blive tronfølger. Senere hen i samtalen sagde han: Jeg begriber aldeles ikke, hvorfor disse kanonbåde skulle her til Als«.

I det sidste brev af 28. aug. giver korrespondenten endelig med en vis skadefryd en malende skildring af det voldsomme indtryk, det har gjort på hertugen at erfare Bernadottes valg. »Et godt kvarter forinden den svenske estafettes ankomst promenerede jeg med hans durchl., og da jeg ytrede, at efter de ankomne tyske aviser var der sandsynlighed for, at prinsen af Ponte Corvo vilde blive valgt, sagde hertugen: Nej, hvor kan De tro det? jeg bliver valgt! og endvidere fortalte han mig (hvilket han også før har gjort), at en svensk kronprins havde hver dag til sin opvartning i sit forgemak 2 kammerherrer, og nu, allernådigste konge, straks derefter var alt håb ude; merbemeldte tidende satte sig straks i hans ene ben og derefter i maven; hertugen har nu mavekrampe, dog var han oppe dermed. Men ligeså nedslaget hans durchl. er, ligeså lykkelig føler hendes kgl. højhed med prinserne og prinsessen sig«. — Dette brev faldt sikkert i god jord hos kongen, ikke mindst ved sin forcerede skildring af hertugen som en nar, hvad han trods sin forfængelighed ingenlunde var.

Hertugen tilgav ikke sin svoger, at han havde stillet sig ivejen for hans lykke, og efter Wegeners mening¹⁾ gav han »en prøve på sin ondskabsfuldhed« ved at sende Frederik VI et brev fra Carl XIII til sig, hvori denne kaster skylden for hertugens uheld på kongen. Dennes opførsel er hertugen et eksempel på, hvorledes »lidenskaberne blander sig med politiken — og til hvilket resultat har ikke denne blanding allerede ført de hæderligste karakterer?« Han tvivler vel ikke på, at kongen i hint øjeblik følte beskæmmelse ved og angrede sin fremgangsmåde overfor sin eneste

¹⁾ Wegener: Actenmässige Beiträge, s. 170.

søsters gemal, »men følelsen af hans herskerværdighed lod ham tie dertil og forhindrede ham i en noblere adfærd¹⁾«. — Hertugen håbede fremdeles på en revolution i Sverige, og i en skrivelse til en fortrolig ven ytrede han, at han forudså partikampe mod den ny svenske kronprins²⁾. Ligeledes bad hertugen i et brev til Møsting denne om at give ham oplysninger om de rygter, der har bredt sig om, at man efterstræbte kronprinsens liv³⁾. —

Når vi allerede i det foregående har set breve fra hertugen, i hvilke han udtalte ønsket om at blive løst fra sine embedspligter, vil det ikke undre, at dette voksede stærkt hos ham under de nuværende forhold. Da han vil afbryde enhver forbindelse med Frederik VI, hvem han ikke engang mere ønsker at se, forlanger han nu sin afsked for tydeligt at demonstrere, at det ikke er forsagthed, der har bragt ham til at opgive kronen. Dette fører til en vidtløftig korrespondance mellem ham og kongen, der nu også bliver trodsig og til det yderste fastholder, at hertugen først kan gå, når han, kongen, har givet ham lov dertil. Den udstrækkes gennem et helt år og giver anledning til megen smålighed og pedanteri på begge sider — ikke alene på hertugens, som Wegener siger⁴⁾.

Den åbnes med et formelt brev af 30. oktbr. 1810 fra hertugen, hvori han nævner sundhedshensyn som fremherskende grunde for ham til at trække sig tilbage til privatlivets fred. Kongen erklærer, at han ikke vil hindre ham heri, men foreslår ham i stedet at udbede sig en forlænget orlov; dog vil han ikke insistere derpå, såfremt hertugen fastholder sit forlangende. Da der nu forløb tre måneder, uden at hertugen fik noget svar på sin fornyede

¹⁾ Droysen & Samwer: Die Herzogthümer Schl.-Holst., c. 39.

²⁾ Smst. s. 40.

³⁾ Brev af 2/4 1811. Rigsarkivet.

⁴⁾ Wegener: Actenmässige Beiträge, s. 171 ff.

ansøgning, tilskrev han flere af sine tidligere kolleger, således sin tidligere antagonist Reventlow⁵⁾, sagde dem farvel — »jeg vilde ikke have forladt skibet under stormen, hvis ikke omstændighederne havde nødt mig dertil; men der er grænser for alt«, skrev hertugen i brev af 15. marts 1811 — og sendte sluttelig nøglerne til sine portefeuller tilbage. Kongen blev højligt forbitret over denne egenmægtige optræden og meddelte hertugen, at han ingenlunde kunde fremskynde sin afsked. »Denne vil De endnu ikke kunne vente, og før er De heller ikke afgået«. Hertugen minder ham da om hans tidligere bestemte tilsagn og mener med rette at have taget kongens lange tavshed for en indrømmelse. Desuden er det kommet ham for øre, at fru v. Bülow beboer hans værelser i København, og derfor har han handlet, som han har gjort. Men vil kongen intet hensyn tage til hans tidligere skrivelse, frygter han ikke for at forny sin ansøgning. Brevet slutter koldt og afvisende med følgende ord: »At jeg ikke har fornægtet de bånd, som består mellem Deres majestæt og mig, har jeg i flere tilfælde — endda for ikke ret længe siden — givet ret fyldestgørende beviser på. I så henseende imødeser jeg med største ro samtidens og eftertidens dom. Ligeså rolig føler jeg mig i henseende til hele min nuværende stilling. Jeg har jo det kongelige ord, men da jeg efter Deres majestæts skrivelse af 6. april endnu har at oppebie en formel cancelliskrivelse, beder jeg nu underdanigst, at en allerhøjeste befaling må udgå til snarest muligt at udfærdige en sådan«. Kongen svarede barskt og kort overfor dette formentlige indgreb i sine rettigheder: »Jeg har modtaget Deres skrivelse af 9. april. Jeg har ikke bortgivet Deres værelser, og fru v. Bülow nægter nogensinde at have sagt sligt. Deres afsked vil jeg ikke lade udfærdige, førend

⁵⁾ Brev af 10/3 1811. Pederstruparkivet.

jeg finder det godt og tjenligt, og før vil De ikke blive betragtet som afskediget«. — Hertugen måtte endnu en gang skrive til kongen, før han fik sin vilje sat igennem. — Svogrenes korrespondance indskrænkede sig for eftertiden til korte formelle nytårslykønskninger o. l.¹⁾.

Det må vistnok, også betragtes som et udslag af hertugens lyst til at irritere kongen, da han besluttede, at han og hans familie i otte uger skulde bære sorg i anledning af Carl XIII's død. Til Møsting skriver han: »Jeg vil oprigtigt sørge over den gode gamle konge, og da han var min afdøde broders adoptivfader, og hans hensigter med mig og mine børn var de bedste, vil jeg sørge over ham som over en onkel. Det er rigtig muligt, at jeg ikke vil gøre lykke ved hoffet i København Men det kan forresten være mig ligegyldigt«²⁾. Hertuginde har sikkert heller ikke i denne sag taget parti for sin mand, men atter modarbejdede ham; thi hun skrev til sin kongelige broder og udbad sig hans mening. Han gav vel tilladelsen, men fandt hertugens idé aparte. I et brev til grevinde *** citerer hertugen den billet, han i denne anledning har tilsendt hertuginde, og i hvilken han har bebrejdet hende forespørgslen. Ironisk tilføjer han: »En sort dragt, som vi bærer herude i en landlig afkrog, vil vist ingen opsigts vække i Evropa eller have nogensomhelst følge for statens velfærd eller sikkerhed«³⁾.

I begyndelsen af 1812 henvendte hertugen sig atter til den danske regering med begæring om, at denne vilde anstille nogle undersøgelser om ophavsmanden til nogle for ham meget fornærmelige rygter. Det hed sig nemlig, at

1) Breve af ²⁰/₁₀, ¹⁶/₁₁ 1810 og ⁸/₂ 1811 i Rigsarkivet. Droyzen & Samwer: Die Herzogthümer Schl.-Holst. Beilage nr. 5—8

2) Brev af ²/₄ 1811. Rigsarkivet.

3) Wegener: Actenmässige Beiträge. Beilage 58.

en person, der var bleven henrettet i Paris, forinden skulde have bekendt, at han havde været indviklet i en sammen­sværgelse mod den svenske kronprins, og at hertugen af Augustenborg var dennes leder. Denne ganske tåbelige beskyldning fik yderligere et odiøst præg ved, at Bernadotte havde tilladt hertugens ven, oberstløjtnant Holst, at meddele denne rygten. Hertugen kunde fornuftigvis ikke tie hertil, da han sikkert ellers ikke ved given lejlighed — måske først efter sin død — vilde have undgået hentydninger hertil. Når han skrev til det danske kancelli: »Mange grunde bestemte mig til med begærlighed at gribe lejligheden til at vise, at jeg ikke har lyst til roligt at lade mig bagvadske, af hvem det så er« — er der ingen årsag til med Wegener heri at se et bevis på »hans pirrelige smålighed«¹⁾. Til Carl Johan skrev hertugen samtidigt personligt, at det ikke ligner hans karakter at gå krogveje. Han har vist, at da han ikke kunde vinde den svenske krone uden vanære, opgav han tanken derom. Skulde han nu ad forbrydelsens vej, der vilde sætte hans og familiens dyreste interesser på spil, søge at opnå, hvad han frivilligt havde renonceret på? Med en hentydning til Bernadottes herkomst slutter brevet med følgende ord: »Ligeså skinsyg over min ære som en fransk soldat vil jeg bevare et pletfrit navn, min stammes gamle arv og det eneste gode, jeg vil være istand til at efterlade mine børn«. Carl Johan optog den tilkastede handske, og efter at have forklaret, at han personligt aldrig havde troet på rygternes sandhed, men blot meddelt hertugen dem, fordi de ellers nok andens­tedsfra vilde være komne ham for øre, svarede han på hertugens ytring om, at man ikke ukrænket kunde saare en fyrste af hans hus, beslægtet med den danske konge, spydigt: »Fyrste! Man er af kongelig familie,

¹⁾ Smst. s. 185.

når man forstår at herske over mennesker, og når man har sejret i adskillige slag. Da de svenske overdrog Carlernes og Gustavernes krone til en soldat, viste de, hvor megen pris de sætter på krigeriske dyder«. Udenrigsministeriet lod sagen undersøge gennem den danske gesandt i Paris. Naturligvis viste det sig, at rygtet var falsk¹⁾.

Om hertugens liv i de sidste år er vi kun sparsomt underrettede. Kun et enkelt brev giver os nogen oplysning herom²⁾. Han skriver, at kredsen om ham bliver mindre og mindre, men han har efterhånden vænnet sig til landlivets ensformighed. Hans glæde er børnene, der trives godt. »Den sarte lille Caroline er bleven en stor, smuk og sund pige. Begge mine sønner håber jeg vil kunne regnes mellem de gode hoveder, skønt ingen af dem er fortrinligt begavede. På dette punkt ser jeg med glæde fremtiden imøde. Dertil hjælpe Gud. Hans beskyttende hånd aftegner sig tydeligt i mit hus' historie«.

Hvad der ligger bag disse ord, er klart nok hertugens forhåbninger om, at hans sønner vil kunne være istand til at værgе slægtens arveret, den han mener, at regeringen før eller senere vil gøre indgreb i. Det syntes ham, som den danske konge havde fortrædiget og forhånet ham ved sin opførsel, og at der intet godt kunde ventes fra denne kant. Ud fra denne sygelige forbitrelse må vistnok de skæve konsekvenser skrive sig, som hertugen drager af de undersøgelser om slægtens arveret, der i årene 1812—13

¹⁾ Smst. Beilage 59. 63. 68. — Droysen & Samwer: Die Herzogthümer Schl.-Holst., s. 42.

²⁾ Brev til Møsting af ²⁶/₄ 1811. Rigsarkivet.

optager næsten al hans tid. Droysen & Samwer, der muligvis har haft nære kilder at øse af, som vi ikke kender, udvikler, at hertugen under de truende politiske forhold anså det for en stor ulykke for Danmark, hvis personalunionen mellem dette og hertugdømmerne blev løst. Imidlertid var han overbevist om, at man fra dansk side vilde gøre forsøg på at annullere den Sønderborgske agnatiske arvefølge, skønt dette vilde kunne have de farligste følger, idet man i henhold til mageskiftet 1773 derved åbnede en ventil for Ruslands indgriben. Som en udvej foreslog han at lade alle nulevende Sønderborgske fyrster adoptere af det danske kongehus.

Man vil straks lægge mærke til, at hertugen ikke som i 1806 indskrænker sig til at behandle sin slægts arveret til Holsten, men under ét taler om begge hertugdømmerne. Sine anskuelser herom har han fremsat i et håndskrift »*Aufsätze in Beziehung auf die Erbfolge des Hauses Schleswig-Holstein-Sonderburgs*«, af hvilket han bl. a. tilstillede Møsting, Malling og Engelstoft afskrifter med begæring om deres mening. Dette skrift foreligger ikke trykt, og da det ikke findes i arkivet på Primkenau, må vi nøjes med at henvise til det referat, som Droysen & Samwer giver deraf i deres bog. Disse forfattere mener, at den historiske del af samme er identisk med det i Halle anonymt udgivne skrift »*Die Erbfolge in Schleswig-Holstein*«. Wegener benægter rigtigheden heraf på grund af indre kriterier¹⁾; om han har kendt hertugens skrift i dets originale skikkelse, er dog et spørgsmål, da det Augustenborgske arkiv kun i ganske få år bevaredes i København, og det ikke engang er sikkert, om det da her været deri. Gennemlæser man det »Halleske skrift« — som det sædvanligt kaldes — synes der dog intet at være til hinder for, at hertugens påstande

¹⁾ Wegener: Actenmässige Beiträge, s. 190.

i hvert fald har dannet grundlaget for dette. De historiske undersøgelser om grev Gerhards forlening, om Odenseforliget 1579 osv. har muligvis ikke været så udførligt behandlede af hertugen, og dog skriver han til Engelstoft i 1814, at han kunde ønske et brev tilbage, han har skrevet til en ven, da det indeholder meget om »Christopher og Waldemar, som anses for at være kontrebande«¹⁾. Dette tyder jo på, at han ikke har stået fremmed overfor den ældre historie. I alle tilfælde må hovedsynspunkterne i skriftet og hertugens betragtninger være de samme.

Om den mandlige linjes arveret til Holsten er allerede talt ovenfor, og hertugen var måske her i sin gode ret. Dette indrømmede Møsting vel også, men tilføjede, at Holstens inkorporation i 1806 var en politisk nødvendighed. »Når bliver retten lagt som grundlag for de mægtigers forhandlinger? Kun egen fordel og hensynet til staten leder herskernes beslutninger, og det kommer blot an på deres magt, om de er istand til at udføre dem. Således har det altid været. Historien leverer fra de ældste tider utallige beviser derpå«.

Medens hertugen aldeles forbigik de mulige rettigheder, som hans giftermål kunde bringe slægten, anså han det for uomtvisteligt, at den agnatiske arvefølge også galdt i den Sønderborgske linje til den kongelige del af Slesvig, når den mandlige kongestamme uddøde, og fremdeles til den Gottorpske del, når alle Gottorpske linjer var uddøde. Hertugen overser ganske betydningen af 1721, da Slesvig var bleven inkorporeret i kongeriget som straf for den Gottorpske hertugs lensbrud, således at den kvindelige arvefølge efter kongeloven galdt her såvelsom i kongeriget. Det forekom ham urimeligt, at den Sønderborgske linje skulde bøde for, hvad den Gottorpske havde forbrudt, og

¹⁾ Brev af ²⁸/₄ 1814. Rigsarkivet.

at være en ligefrem underkendelse af Frederik III's lensbrev af 22. aug. 1649 til samtlige hertuger i den Sønderborgske linje, ifølge hvilket også den har arvekrav på den Gottorpske del. Christian August af Augustenborgs hyldingsakt af 1721 har i hvert fald kun kunnet gælde ham personligt uden at være forbindende for hans efterkommeres eventuelle arverettigheder — påstår hertugen. »En hylding er ingen renunciationsakt, og erhvervede rettigheder kunne, uden udtrykkeligt afkald, ikke stiltiende gå tabt.«

Møsting gav hertugen fuldstændig ret i den historiske del af hans ræsonnementer: hans slægt havde haft arveret både til den kongelige og den Gottorpske del af Slesvig, når både den kongelige og Gottorpske mandsstamme uddøde, men det stod ikke til at nægte, at denne arveret var forskærtset ved inkorporationen af Slesvig. Når hertugens forfædre ikke i sin tid havde protesteret og ovenikøbet senere havde overdraget kongen de Plønske godser og Ærø i 1756 og 1764, måtte Slesvig betragtes som lovlig indlemmet i Danmark¹⁾.

Endnu mere forbavselse vakte dog hertugens påstand, at hans slægt var nærmest arveberettiget til den danske trone, når Frederik III's mandlige arvinger var døde. Efter hans mening betød begivenheden 1660 for den Sønderborgske linje ikke andet, end at man fik en arvelig istedenfor en valgt overlensherre. Før kongelovens udstedelse tilkom arveretten den yngste linje af det slesvigholstenske hus, fordi dette var lovet Christian I for hans yngste søn Frederiks vedkommende. Men at kongeloven kunde gøre nogen forandring i denne yngre linjes rettigheder, kunde eller vilde hertugen ikke se, og hans udtalelser fik forståeligt nok hårene til at rejse sig på hovedet af Møsting og Engelstoft. Den første erklærede, at en realisation af her-

¹⁾ Slesv. Provinzialerretninger. IV, s. 213—22.

tugens planer på dette punkt vilde være det samme som en revolution, medens den endnu forsigtigere Engelstoft slet ikke vil drøfte den historiske del af undersøgelsen og kun kan bedømme den politiske som bunden ved embeds- pligt til land og konge. Hertugens tendens til kongelovens kuldcastelse er ham nok. Han beder hertugen om for enhver pris at tilintetgøre papirerne, at de ikke skal komme kongen eller ministrene for øje, hvad der vilde volde her- tugens og hans families fordærv og ulykke. Selv om Møsting ikke var så frygtsom som Engelstoft, fraråder dog også han hertugen at publicere skriftet, hvad der under ingen omstændigheder vilde bringe ham fordel, men kun fortræd. Navnlig er tiden højst upassende til at tænke på nogen forandring. — »Deres Durchlauchtigheds ædle karak- ter og prøvede retskaffenhed og fædrelandskærlighed kan intet øjeblik give en sådan tanke plads, selv om den var udførlig«. — »Deres højfyrstelige Durchl. — hed det tilsidst som en uheldsvarslende profeti, der gik i opfyldelse — kan derfor passende overlade til Deres efterkommere, hvilken brug de vil gøre af disse papirer.«

Hertugen var ingenlunde tilfreds med den modtagelse, hans skrift fik. »Frygt og atter frygt taler ud af Jeres mund, og Jeres hjerte slår ikke ene og alene for sandhed og ret«, skrev han til sine københavnske venner. Til Molden- hawer erklærede han, at han forøvrigt var forberedt herpå, men at han trøstede sig med at have handlet som en god borger og ikke i nogen ond hensigt. Selv er han for gammel til at søge martyrkronen. »Lad efterverdenen dømme mig«.

At hertugen her som så ofte er mere theoretiker end praktiker, er klart, og det tyder ikke på nogen særlig in- telligens hos hans recensenter, at de ikke så, at alle disse planer var fostre af et irritabelt sind og en noget sygelig hjærne, der hverken havde mod eller lyst til at realisere

dem. Men han havde lagt tøndes til ilden og har det på sin samvittighed at have givet sine sønner et meget farligt arvegods. Slutningen af hans skrivelse har Droysen & Samwer aftrykt; den er roligt affattet, og ingen revolutionære planer gærer her. Det synes at have været hertugen mere magtpåliggende at have retten end at bruge den. Hans ord her tegner ham som den fuldblodsidealist og sværmer, han aldrig helt havde ophørt at være, og det hensyn til de reelle og praktiske forhold, som han undertiden godt forstod at tage, og som navnlig havde været fremtrædende efter omslaget i halvfemserne, svigtede ham nu ganske. Men at han intet øjeblik har spekuleret i en nærførelse gennemførelse af sine ideer, fremgår tydeligt nok af ord som disse: »Intet tidspunkt synes mindre farligt til at fremkomme med disse betragtninger end det nuværende. Ingen sønderborgsk fyrste kunde være mere skikket til at lægge alle vedkommende det på hjerte end forfatteren. I det danske hus er foruden kongen endnu tre unge prinser i live — faren for, at det skulde udslukkes, var intet øjeblik fjærnere. Med desto større frihed kan man altså overveje sagen. Og hvad forfatterens kvalifikation til at skrive det foreliggende angår, troer han, at både hans offentlige og private liv frembyder grunde nok, til at man tør føle sig fast overbevist om, at han foretrækker statens vel for sin egen og sin families interesse, at han hverken lider af urolig ærgærrighed eller utøjlet herskesyge, følgelig heller ikke går svanger med hemmelige revolutionsplaner, og at han derfor må kunne håbe at blive hørt med større ro end nogensinde en anden fyrste af hans hus. Desuden finder han i sine tidligere forhold en opfordring til at anbefale denne for statens vel så vigtige sag til den modneste prøve, navnlig i et øjeblik, hvor det gamle system synes at bukke under i kamp mod en rets- og lovløs vilkårlighed, der — som den plejer — har trådt love, forfatninger,

traditon, kort alt hvad der er mennesket helligt, under fødder, medens den hykler omsorg for statens vel. Man mene ikke, at forfatteren latterligt har glemt sin stilling og sine forhold, når han på dette sted endnu tillader sig det ønske, at der måtte findes et middel til i begge grene af den kongelige linje i det Holstenske hus for stedse at gøre ende på de meget forståelige og meget tilgivelige gensidige bekymringer for fjendtlig hensigt og sindelag. I hvert fald vil han anbefale sine sønner og agnater at følge deres forfædres eksempel, nemlig med mandig værdighed at hævde og så godt som muligt sikre sig de rettigheder, af hvilke hele deres borgerlige eksistens hænger, ved ethvert middel, der kan forenes med pligt og ære; men på den anden side heller aldrig glemme deres fædreland og dets sande interesse; iøvrigt med tillid til forsynet roligt se fremtiden imøde, nu da både vore dages historie og erfaringen så højlydt forkynder det lidet tilforladelige og det forgængelige i alle usurpationer. Skulde arvespørgsmålet i deres tid træde i første række, da vil statens interesse så højlydt tale deres sag, at egennyttens og lidenskabens skrål vil bringes til tavshed, og alle modsatte foranstaltninger vise sig afmægtige¹⁾.

Med dette arbejde var hertugens kræfter udtømte. Skuffelsen over den modtagelse, det fik af mænd, der dog stod ham nær, og hvis mening han trods alt ikke kunde kunde undlade at tage i betragtning, og smerten over tilsyneladende at have høstet så liden løn for sit lange og tro arbejde i statens tjeneste, kan have bidraget til yderligere at svække hans iforvejen noget nedbrudte helbred. Det spændte forhold, der må være opstået mellem ham og Louise Augusta efter hendes optræden i 1810—11, har sikkert også virket deprimerende på ham. Det går da

¹⁾ Droysen & Samwer: Die Herzogthümer Schl.-Holst. s. 58 ff.

ikke an udelukkende at betragte det som et falsk påskud, når hertugen i sine begæring om afsked angiver svagelighed som en hovedgrund, hvorfor han ønsker at trække sig tilbage. — De sidste breve, vi har fra hans hånd, er skrevne i foråret 1814 til Engelstoft; i dem drøfter han udsigterne for Norges fremtid. De ånder stor velvilje mod prins Christian, og hertugen skriver, at han aldrig har haft større tillid til en sag end til Norges, hvor fortvivlet tingenes tilstand for øjeblikket end synes at være¹⁾.

Kort efter kastedes hertugen på sygelejet. Den ældste søn har i en brevveksling med Peder Hjort skildret faderens sidste øjeblikke²⁾. Efter denne skildring, der dog næppe er fuldt pålidelig, da den først er nedskreven 31 år senere, skal hertugen have talt således til sine sønner: »Mange fædre har på dødslejet tildelt deres børn formaninger og advarsler til afsked. Dette vil jeg ikke gøre. Eders moder og jeg har ved omhyggelig opdragelse plejet Eders ungdoms udvikling, og jeg har ved valg af de bedste lærere, jeg kunde få, bestræbt mig for at skaffe Eder en grundig og passende oplærelse. Skulde den nu ikke kunne være tilstrækkelig, så ville ord i dette øjeblik ikke kunne udrette stort. Altså Gud velsigne og bevare Eder! — Men — vedblev han noget efter — én ting vil jeg dog på det afgjorteste kræve af Eder, og pålægger jeg først og fremmest dig, Christian! Opgiv aldrig Eders hus' rettigheder, som kong Frederik III så vilkårligen søgte at betage os nydelser af, hvis de engang skulde falde i vor lod! Jeg mener de arverettigheder til fyrstendømmerne Slesvig og Holsten, som vor linje, lige så fuldt som hans, har efter salig kong Christian I. Opgiv dem aldrig af frygt eller ligegyldighed! Her, Christian! er nøglerne til min skrivepult. Du vil i den

¹⁾ Breve af 22/4 1814 og senere. Rigsarkivet.

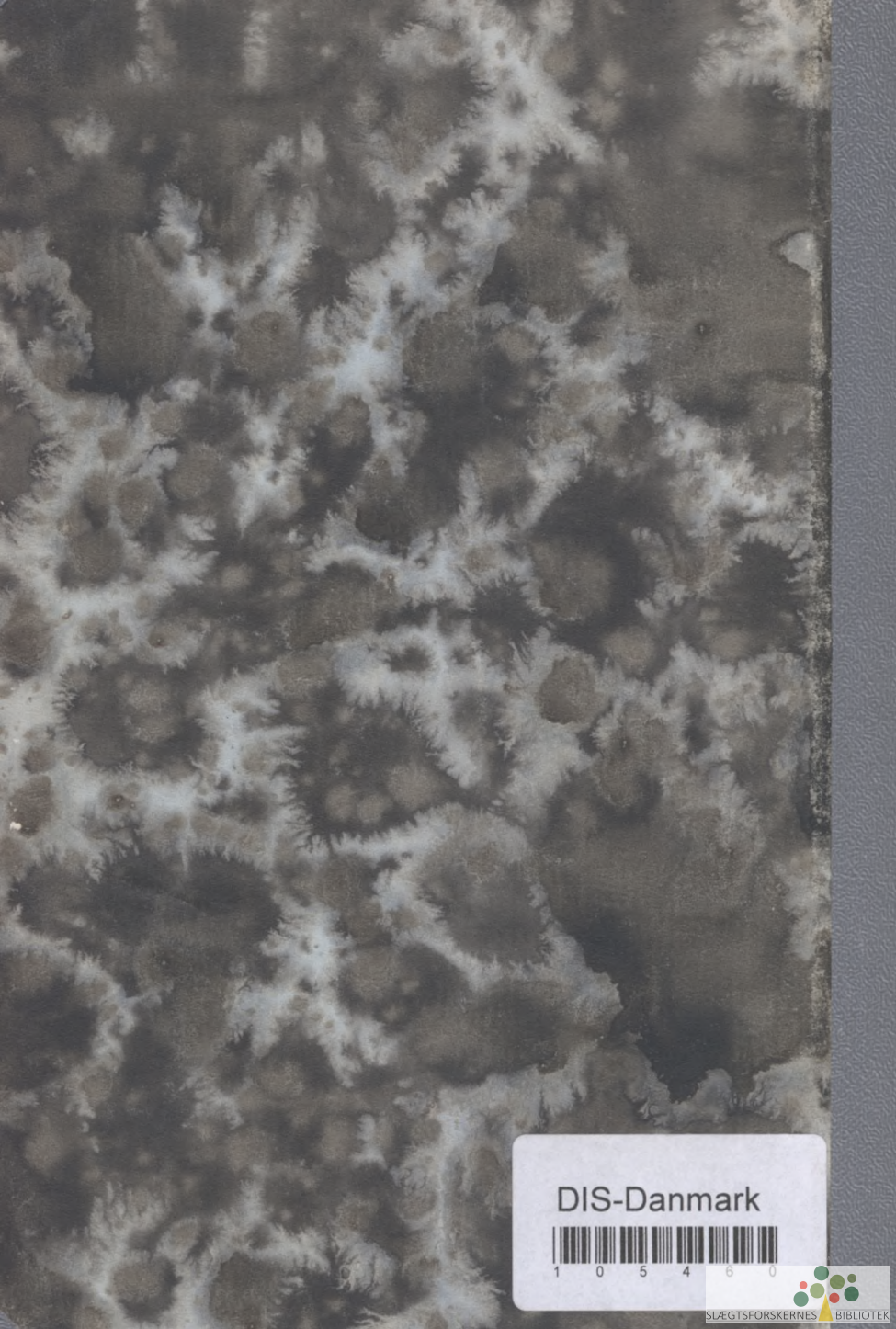
²⁾ P. Hjort: Udvalg af Breve. Ny Samling, 1869, S. 484 ff.

finde en fransk memoire liggende, der udførligen kan oplyse Dig om detaillén i hele denne sag. Lov mig nu dette helligt! Men glem heller aldrig, hvor I lever, og hvem I skylder al lydighed som familiens høje overhoved!»

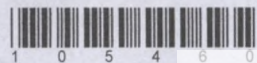
Hele denne tale synes snarere — måske med undtagelse af slutningen — at have hjemme i brevskriverens fantasi end at være udgået af en døende mands mund. Dette er dog mindre væsenligt; sønnen har talt i sin afdøde faders ånd, thi i testamentet findes ord, der siger næsten ganske det samme. Hertugen udtaler heri, som sin faste overbevisning, at det danske kongehus vil forsøge at undertrykke slægten. Sønnerne bør aldrig opgive deres rettigheder, men holde trofast ud. I intet tilfælde må de dog gengælde uret med uret. »Måske vil den tid komme — hedder det tilslut — da det danske kongehus atter vil behandle mit hus, hvem det har vist et så ubilligt og ubroderligt sind imod, på en retfærdig og ædelmodig måde«.

Hertugen døde d. 14. juni 1814. Han blev ingen gammel mand, nåede knap de halvtredsindstyve år. Når vi under ét vil forsøge at sammenfatte hans betydning for dansk historie, vil det straks falde os i øje, at han har spillet en ikke uvigtig rolle som kulturbringer. Hans reformarbejde i skolens og universitetets tjeneste vil altid mindes med tak og beundring, selv om det undertiden faldt ham vanskeligt at se, hvor vidt man skulde gå, hvor grænsen burde drages. Med aldrig svigtende energi og utrættet arbejdslyst vil han den gamle slendrian tillivs, anser det for sin pligt at udrydde ethvert spor fra »munkevæsenets« dage og at inaugurere en ny æra. Han var ingen fremragende begavelse, men han var en dannet og meget belæst mand, der hørte til de bedste i tiden, men

som intet øjeblik nåede ud over den. Skønt på bunden et aristokratisk gemyt rives han for en stund med af frihedsideerne som ung og sværmer for dem; men da tiden reagerer, bliver han også på flere punkter reaktionær imod sin tidligere opfattelse. Vi har i det foregående vist, hvorledes hans herkomst og stilling i samfundet støtter ham heri. — Den politiske situation bringer ham ind i forhold, han ikke kan magte trods sin tro herpå, planter ufred og sorg i hans sind, skaber en vaklen og uklarhed hos ham, som vokser med årene. Skønt man vistnok kan sige, at han ingenlunde var egnet til at være konge, glemte han dog aldrig, at en kongekrone et øjeblik havde svævet over hans hoved; han søgte da på anden vis at give sin slægt erstatning for, hvad han selv var gået glip af. Hans vink i denne retning blev en nemesis for børnene. — Men her standser vi og vil ikke nærmere komme ind på denne sag.

DIS-Danmark

1 0 5 4 6 0

